

հայափանի
երգչախմբային
ընկերության
25 փարին

25 летие
хорового
общества
Армении

հայաստանի
Երգչախմբային
Ընկերության
25 տարին

25-и летие
хорового
общества
Армении

ԵՐԵՎԱՆ «ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂ» 1988

ЕРЕВАН «СОВЕТАКАН ГРОХ» 1988

Խմբագիր՝ Ա. Սարգսյան

Ծառուռյան է.

Հայաստանի երգչախմբային ընկերության 25 տարին:
[Գիրք-ալբոմ]. [Խմբ.՝ Ա. Սարգսյան]. — Եր.: Սո-
վետ. գրող, 1988. — 108 էջ. նկ.:

Գիրք-ալբոմը ընթերցողներին կալատմի երգչախմբային ընկերության
հասնինգամյա ստեղծագործական ուղու մասին:

4905000000 «24»
Ծ 705(01) — 250 «Տ»

ԳՄԴ 85.244

Մեր սովետական հայրենիքի բազմազգ ընտանիքում հայ ժողովուրդն ամենահին մշակույթ ունեցող ժողովուրդներից մեկն է:

Իր գոյության հազարամյակների ընթացքում նա ստեղծել է հարուստ բանահյուսություն ու գրականություն, ինքնատիպ դասական ճարտարապետություն, գեղանկարչություն, քանդակագործություն, թատերական ու կիրառական արվեստ, զարգացրել գիտության բազմաթիվ ճյուղեր: Պայքարելով օտար բռնակալների դեմ, սերունդների կյանքի գնով այդ ամենը նա հասցրել է մեզ՝ մեծարժեք, հնագույն ձեռագիր աշխատությունների, ինչպես նաև պատմական այլ հուշարձանների միջոցով:

Հայ ժողովուրդն ստեղծել ու զարգացրել է նաև երաժշտական հարուստ մշակույթ, որի արմատները գալիս են դարերի խորքից: Այդ են վկայում մեր ժողովրդի հանճարով ստեղծված հազարավոր գեղջկական գողտրիկ երգերը, աշխատանքային, էպիկական-հերոսական, սիրային, քնարական, ծիսական ու կենցաղային բնույթի բազմաթիվ ստեղծագործությունները: Եթե դրանց ավելացնենք նաև միջնադարյան տաղասացների հուզաթափավ ստեղծագործությունները, հոգևոր երգերն ու մեղեդիները, քաղաքային երաժշտությունն ու գողթան երգիչներից մինչև մեր օրերը հասած հայ գուսանական արվեստի հոյակապ նմուշները, ապա ականերև կդառնան երաժշտական այն մեծ արժեքները, որոնք կերտվել են մեր ստեղծագործ ժողովրդի կողմից:

19-րդ դարի վերջին քառորդի քաղաքական չափազանց բարդ և հայերի համար շատ կողմերով անբարենպաստ իրադրության մեջ զարգացման նոր շրջան թևակոխեցին ինչպես

հայ գեղարվեստական գրականությունը, այնպես էլ արվեստի բոլոր ճյուղերը:

Դա հետևանք էր ուսումնական մեծ ժողովրդի առաջավոր ուսումնական արվեստի ու գրականության բարերար ազդեցությանը: Ահա այդ բարերար ազդեցության պայմաններում ձևավորվում է մեր ազգային մշակույթը, որի զարգացումը պայմանավորված էր նաև մի կողմից երկրի տնտեսական կյանքում տեղի ունեցած փոփոխություններով, իսկ մյուս կողմից՝ հայերի հասարակական-քաղաքական կյանքում ծավալված դասակարգային սուր պայքարով, որն իր արտացոլումը գտավ գրականության և արվեստի բոլոր բնագավառներում:

Հայ ազգային երաժշտական մշակույթի ձևավորման համար կարևոր նշանակություն ունեցավ ոչ միայն այն, որ մեր մի շարք գործիչներ իրենց մասնագիտական երաժշտական կրթությունն ստացան Ռուսաստանում, այլև հատկապես այն, որ ուսման առաջավոր երաժշտական մշակույթի հիմնարար սկզբունքները՝ ժողովրդականությունը, մարդասիրությունը և ուսուցիչը դարձան դեկլարացիոն սկզբունքներ նաև մեր ազգային երաժշտական մշակույթի համար:

Հայ իրականության մեջ սկիզբ առավ մի լայն շարժում, որի նպատակն էր հայկական ժողովրդական երգերի հայտնաբերումը, ձայնագրումը մշակումն ու պրոպագանդումը:

Այդ շարժման նախաձեռնողներից մեկն էր Կարա-Մուրզան: Նա առաջինն էր, որ լուրջ ուշադրություն դարձրեց ժողովրդական երգերի ու պարերգերի հավաքման, մշակման և սխտեմատիկ պրոպագանդման գործին: Ընդամենի Կարա-Մուրզան առաջ քաշեց մեր երաժշտության մեջ բազմաձայնությունը ներմուծելու և արմատավորելու խնդիրը, որը երաժշտության բնագավառում դարաշրջանի առաջադրած կարևորագույն պահանջն էր և բացառիկ նշանակություն ուներ հայկական երաժշտական մշակույթի հետագա զարգացման գործում: Այդ նպատակին հասնելու համար նա ծավալեց համերգային ամենալայն գործունեություն, կատարեց անգնահատելի գործ լայն զանգվածների իրաժաշտական դաստիարակության և քառաձայն երգեցողության ավանդույթ ստեղծելու առումով: Կարա-Մուրզան իրավամբ դարձավ մեր

ազգային երաժշտական մշակույթի զարգացման նոր շրջանի պիոներերը: Նա, ամենաանբարենպաստ պայմաններում, իրագործեց բեկում դեպի բազմաձայնությունը և ցույց տվեց այն ճշմարիտ ուղին, որով պետք է ընթանար մեր երաժշտական մշակույթի հետագա զարգացումը: Որքան էլ պարզ ու հասարակ լինեի նրա դաշնավորումը, այնուամենայնիվ դա սկիզբն էր, առաջին քայլը, որը կապված էր բազմաթիվ ու բազմատեսակ դժվարությունների հետ: Եվ չնայած այդ դժվարություններին ու արգելքներին, չնայած մշտական նյութական զրկանքներին, նա իր կյանքը նվիրաբերեց այդ նշանակալից գործին:

Կարևոր է նշել նաև, որ Կարա-Մուրզան միայնակ սկսեց այդ գործը և, այնուամենայնիվ, հասավ իր նպատակին՝ քառաձայն երգեցողությունը դարձավ անհրաժեշտություն և արմատավորվեց հայկական երաժշտության մեջ: Իսկ այս հանգամանքը բացառիկ նշանակություն ունեցավ մեր ազգային երաժշտական մշակույթի հետագա զարգացման համար, որովհետև նա պարարտ հող նախապատրաստեց զարգացման ավելի բարձր փուլին անցնելու և երաժշտական նոր դպրոցի հիմնադրման համար, որը վիճակված էր հանճարեղ Կոմիտասին:

19-րդ դարի 2-րդ կեսի հայկական երաժշտության ականավոր դեմքերից է Մակար Եկմալյանը: Նա հիմնավոր կրթություն է ստացել Պետերբուրգի կոնսերվատորիայում: Ավարտելուց հետո մի քանի տարի ղեկավարել է Պետերբուրգի հայկական եկեղեցու երգչախումբը, ապա վերադարձել հայրենիք: Հիմնավորվել է Թիֆլիսում և ստանձնել Ներսիսյան դպրոցի երաժշտության ուսուցչի և երգչախմբի ղեկավարի պարտականությունները: Նա Ներսիսյան դպրոցում իր սաներին սովորեցնում էր եվրոպական նոտագրություն, թեև դպրոցի ծրագրում այն չկար և ղեկավարությունն էլ դեմ էր դրան: Ի պատիվ Եկմալյանի պետք է նշել, որ նա հետևողականորեն պրոպագանդեց եվրոպական նոտագրությունը, և դա, անշուշտ, ունեցավ իր խոշոր դրական նշանակությունը:

Եկմալյանի փառքն ամենից ավելի կապված է Ներսիսյան

դպրոցի երգչախմբի հետ, որը փաստորեն առաջին պրոֆեսիոնալ երգչախումբն էր հայ իրականութեան մեջ և աչքի էր ընկնում կատարողական բարձր մակարդակով: Նա դրան հասել էր տարիների քրտնաջան ու հետևողական աշխատանքով:

Նկմալյանի ժողովրդական երգերի բազմաթիվ մշակումներն այժմ էլ զարդարում են մեր երգչախմբերի երգացանկը, քանի որ դրանք ստեղծված են մի մարդու ձեռքով, որն իրոք կարողանում էր թափանցել երգերի խորքը և ստեղծել մեն-երգեր ու խմբերգեր, որոնք 19-րդ դարի վերջին քառորդի հայ պրոֆեսիոնալ երաժշտության լավագույն նմուշներն են:

Անցյալ դարի 90-ական թվականների և 20-րդ դարի սկզբի հայ իրականության մեջ Կոմիտասը դարագլուխ կազմող մեծություն է: Անգնահատելի է հայ երաժշտությանը նրա մատուցած ծառայությունը: Ահա թե ինչու, հայ կոմպոզիտորների շարքում Կոմիտասի անունը դարձել է ժողովրդական լայն զանգվածների ամենասիրած անուններից մեկը: Կոմիտասը, որպես իր ժամանակի ականավոր երաժշտական-հասարակական գործիչ, որպես նշանավոր խմբավար ու երգիչ, մանկավարժ ու գիտնական, որպես բազմակողմանիորեն զարգացած և բանիմաց արվեստագետ, իր ողջ ուժերը նվիրեց հարստացնելու ժողովրդի երաժշտական մշակույթի զարգացմանը: Կոմիտասի ստեղծագործական անխոնջ գործունեությամբ, հայ երաժշտության զարգացման մեջ սկսվեց նոր շրջան:

Մոտ հարյուր տարի սրանից առաջ, մի երջանիկ դիպվածով նա գալիս է էջմիածին և դառնում Գևորգյան ճեմարանի սան: 1883 թվականին, ավարտելով ճեմարանը, ձեռնադրվում է վարդապետ և կոչվում Կոմիտաս: Այդ նույն թվականին էլ նշանակվում է ճեմարանի երաժշտության ուսուցիչ: Նա կազմակերպում է երգչախումբ, ժողովրդական գործիքների նվագախումբ, սկզբնական շրջանում սովորեցնում է հայկական ձայնանիշներ և միաձայն երգեր: Որոշ ժամանակ անց Մայր տաճարում կազմակերպում է բազմաձայն երգչախումբ: Ամբողջ էությունը երաժիշտ Կոմիտասին չէր կարող բավարարել այն ամենը, ինչ նա ձեռք էր բերել էջմիածնի ճեմարանում, և ահա 1889 թվականին նա մեկնում է

Թիֆլիս: Այստեղ ներսիսյան դպրոցում գործում էր առաջ-
նակարգ երգչախումբ, տաղանդավոր խմբավար Մակար
Եկմալյանի ղեկավարությամբ: Կոմիտասը հաճախում է ներ-
սիսյան դպրոցի երգչախմբի պարապմունքներին: Հետագա-
յում, ինչպես հայտնի է, նա մեկնում է Գերմանիա և ստա-
նում երաժշտական հիմնավոր կրթություն:

Կոմիտասի մասին խոսելիս անհրաժեշտ է առանձնակի
ընդգծել նրա խմբավարական գործունեությունը: Հայ ժողո-
վրդի երաժշտական մշակույթի հանդեպ տաժաժ խորունկ
սերը, հարազատ արվեստը պրոպագանդելու մեծ շահագրգռ-
վածությունը նպաստել են, որ Կոմիտասն ամբողջ կյանքի
ընթացքում շարունակի զբաղվել խմբավարությամբ:

Կոմիտաս-խմբավարի արտակարգ տաղանդի առաջին
նշանակալից արգասիքը էջմիածնի ճեմարանի արական
երգչախումբն էր, մի սքանչելի կոլեկտիվ, որ ստեղծել ու
դաստիարակել էր ինքը: Նրա երգչախմբերից պետք է հի-
շատակել «Գուսան» խումբը խումբը: Այդ երգչախմբի մասին
եղել են շատ բարձր գնահատականներ: Կոմիտասի խմբ-
ավարական բարձր կարողությունների ապացույցն այն էր,
որ նա աշխատում էր ոչ միայն պրոֆեսիոնալ անսամբլների
հետ, այլև կարողանում էր կարճ ժամկետում նոր երգչա-
խմբեր ստեղծել, մեծ մասամբ սիրողներից: Այգալիսի երգ-
չախմբերի հետ Կոմիտասը բազմիցս ելույթներ է ունեցել
Եվրոպայի, Անդրկովկասի, Եգիպտոսի, Թուրքիայի տարբեր
քաղաքներում:

Երգչախմբի հետ ունեցած բազմամյա կենդանի ստեղ-
ծագործական շփումը, վոկալ արվեստի բուն էություն փայ-
լուն իմացությունը մեծ ազդեցություն են թողել Կոմիտասի
ստեղծագործությունների վրա: Դրա վկայությունն են կոմ-
պոզիտորի խմբերգային պարտիտուրները:

Հայ երաժշտության պատմության մեջ Կոմիտասը մտել
է որպես մեծ արվեստագետ, խմբավար, որը մեր հայրենա-
կան երգարվեստում և երգեցողական մշակույթում համա-
ռորեն արմատավորել և զարգացրել է բազմաձայնությունը:

Խմբերգային արվեստի երախտավորների անձնվեր, ան-
շահախնդիր գործունեությունը վարակիչ օրինակ է եղել հե-
տագա շրջանի գործիչների համար, որոնք հոգու նվիրու-

մով ծառայեցին խմբերգային արվեստին, իրենց հաբուստ փորձը փոխանցելով հաջորդ սերունդներին:

Հայ ժողովրդի մշակույթն աննախընթաց զարգացում ապրեց՝ բարձրագույն աստիճանի հասնելով սովետական իրավակարգում, ինքնուրույն պետականության պայմաններում:

Հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխությունից հետո, արվեստը, մասնավորապես երաժշտությունը, ստացավ նոր բովանդակություն: Սովետական կարգերի պայմաններում ստեղծվեցին նոր գաղափարներով հագեցած երգեր, կազմակերպվեցին բազմաթիվ բանվորական երգչախմբեր, որոնց մեծ նշանակություն էր տալիս Վ. Ի. Լենինը, որպես մասսաների գեղագիտական և քաղաքական դաստիարակության նշանակալից օղակի:

Հայաստանի խորհրդայնացումից անմիջապես հետո, նշանակալից աշխատանք ծավալվեց հայ մշակույթի զարգացման ուղղությամբ: Իրար հետևից կաբմակերպվեցին երաժշտական տարբեր տիպի խմբեր, նաև երգչախմբեր: Ստեղծվեցին նոր հասարակարգի գաղափարն ու կյանքն արտահայտող բազմաթիվ նոր երգեր:

Հանրապետությունում աստիճանաբար պրոֆեսիոնալ երաժշտական արվեստի սկիզբ էր դրվում: Երբ լիովին պարարտ հող էր նախապատրաստված, դրվեց նաև պրոֆեսիոնալ խմբերգային արվեստի հիմքը:

Հայտնի իրողությունն է, որքան բարձրանում է մարդկանց մակարդակը, այնքան ավելի հեշտությամբ են լուծվում արտադրական, տնտեսական և այլ խնդիրներ: Ուստի պատահական չէ, որ կոմունիստական կուսակցությունը կյանքի զարգացման բոլոր փուլերում հետևողականորեն անդրադարձել է մշակույթի զանազան հարցերին, որոնք անբաժան է համարել տնտեսության զարգացման ամենակարևոր պրոբլեմներից: Դրա լավագույն արտահայտություններից մեկն էլ միութենական կառավարության որոշումն էր՝ հանրապետություններում երգչախմբային ընկերություններ հիմնադրելու մասին:

Երգչախմբային ընկերության ղեկավարությունը: Մ. Մազմանյան, Բ. Ալ-
բունյան, Է. Մատոսյան

1958 թվականի մայիսի սկիզբն էր: Հայաստանի կուլ-
տուրայի մինիստրի մոտ խորհրդակցության ենթ հրավիրված
Թաթուլ Ալթունյանը, Մարտին Մազմանյանը և տողերիս հե-
ղինակը: Մինիստր Անդրանիկ Շահինյանը մեզ ծանոթա-
նում է ՀՍՍՀ Մինիստրների խորհրդի որոշմանը՝ Հայաստա-

նում երշխամբային ընկերության հիմնադրելու մասին: Սովետական Միության միևիպտրների խորհրդում է ընդունվել այդ որոշումը:

Նույն թվականին առաջինը հիմնադրվել էր ՌՍՖՍՀ-ի երգչախմբային ընկերությունը, որի նախագահ էր ընտրվել Սովետական Միության ժողովրդական արտիստ, մեծահամբավ Ա. Վ. Սվեշնիկովը:

Հայաստանի երգչախմբային ընկերության նախագահ ընտրվեց Սովետական Միության ժողովրդական արտիստ, անվանի խմբավար Թ. Ալթունյանը, տեղակալ՝ հանրապետության ժողովրդական արտիստ, կոմպոզիտոր, խմբավար Մ. Մազմանյանը (իբրև հասարակական պաշտոն): Պատասխանատու քարտուղարի պաշտոնը վստահվեց տողերիս հեղինակին:

Այսպիսով ՀՍՍՀ Միևիպտրների խորհրդի 1958 թ. ապրիլի 22-ի որոշմամբ սկիզբ առավ Հայաստանի երգչախմբային ընկերության պատմությունը:

Դա երևույթ էր հանրապետության կյանքում և աշխատավորության մեջ բազմաձայն երգեցողության տարածմանը նպաստելու, առհասարակ նրա գեղագիտական դաստիարակությանը զարկ տալու խնդիրների նկատմամբ կառավարության հոգատարության լավագույն ապացույցներին:

Հայաստանի երգչախմբային ընկերության առջև դժվարին խնդիրներ դրվեցին: Նախ՝ ընկերությունը փաստորեն չունեի որևէ նախօրինակ: Ռուսաստանյան ֆեդերացիայի երգչախմբային ընկերությունը՝ անդրանիկը նմանատիպ կազմակերպություններից, նույնպես կազմավորման շրջանում էր: Բացի դրանից, իրապես օգտակար գործ սկսելու համար հարկավոր էին ֆինանսական բազա, նյութական միջոցներ: Այդպիսիք չկային: Ինչպես հայտնի է հասարակական կազմակերպությունները պետական բյուջեից չեն ֆինանսավորվում:

Կառավարության որոշման հետ ստացանք նաև ընկերության հիմնադիր անդամ հիմնադրությունների ու ձեռնարկությունների ցանկը, որոնց միանվագ մուծումներից պետք է ստեղծվեր ընկերության դրամագլուխը:

Համաձայն ընդունված և հաստատված կանոնադրության՝

Երգչախմբային ընկերությունն իր գործունեությունը հետագայում պետք է ծավալեր սեփական միջոցների հաշվին՝ այսինքն պետք է ստեղծեր իր արտադրական և առևտրական ձեռնարկությունները:

Երգչախմբային ընկերությունը շուներ նաև իր սեփական շենքեր: Սկզբում օգտվում էր Հայֆիլհարմոնիայի հյուրընկալությունից: Ընկերությանը հատկացվեց մի անկյուն Հայֆիլհարմոնիայի՝ այժմ Ա. Խաչատրյանի անունը կրող Մեծ դահլիճի առաջին հարկում, բառացիորեն ապակյա մի վանդակ: Շուտով կուլտուրայի մինիստրությունը մեզ հատկացրեց Սայաթ-Նովայի անվան երաժշտական դպրոցի առաջին հարկի ձախ մուտքի երկայնքով տեղադրված երկու փոքր սենյակները: Այստեղ մենք «Բնակվեցինք» մինչև 1971 թվականը:

Ընկերության աշխատանքները գլխավորելու համար ստեղծված էր կազմակերպիչ, որը գործեց մինչև Ընկերության առաջին հիմնադիր համագումարը, այսինքն՝ 1962 թվականը:

1958 թվականի հոկտեմբերի 24-ին Հայֆիլհարմոնիայի մեծ դահլիճը լեփ-լեցուն էր երաժշտասերներով ու երաժշտական գործիչներով: Նրանց բոլորին միավորել էր այդ օրվա իրադարձության բացառիկ նշանակությունը: Առաջին անգամ հայ իրականության մեջ փաստ էր դառնում մշտական մի կազմակերպության գոյությունը, որն իր հովանու տակ էր առնում ազգային խմբական երգը:

Հուզիչ էր հատկապես այն պարագան, որ հայերն առաջինն արձագանքեցին նման մշակութային նախաձեռնության: Ռուսաստանյան Երգչախմբային ընկերության հիմնադրումից չէր անցել մի քանի ամիս և արդեն ծնվում էր հայկական Երգչախմբային ընկերությունը:

Երեկոն բացեց Թաթուլ Ալթունյանը: Նա ազդարարեց հայ երաժշտական մշակույթի այդ աննախընթաց իրադրության կարևորությունը:

Երեկոյի երկրորդ բաժնում ելույթներ ունեցան մայրաքաղաքի թե՛ պրոֆեսիոնալ, թե՛ ինքնագործ կոլեկտիվները: Ամենից առաջ՝ Հայաստանի պետական կապելլան, որը ղեկավարում էր ալեզարդ Արամ Տեր-Հովհաննիսյանը, Հայ-էլեկտրագործարանի տղամարդկանց երգչախումբը՝ Նուբար

Մեկրջանի ղեկավարութեամբ: Ելույթ ունեցան նաև երիտա-
սարդներ, մանուկներ, Խ. Աբովյանի անվան Հայկական
մանկավարժական ինստիտուտի վոկալանսամբլը՝ Մ. Մես-
րոպյանի ղեկավարութեամբ, Լուսաշխի տան երգչախումբը՝
Կ. Կարապետյանի ղեկավարութեամբ, Բելինսկու անվան
դպրոցի երգչախումբը՝ Հ. Վերանյանի ղեկավարութեամբ,
Շահումյանի անվան դպրոցի երգչախումբը՝ Գ. Սանդալյանի
ղեկավարութեամբ և այլն:

Երեկոն արտակարգ ջերմութեամբ էր համակել բոլորին:
Մարդիկ իրար շնորհավորում էին այնքան սրտաբուխ, կար-
ծես նրանց կենսագրութեանն անմիջականորեն առնչվող դեպք
էր կատարվել: Եվ իրոք, ո՞ր հայ արվեստասերը կարող էր
անտարբեր մնալ...

1958 թ. նոյեմբերին, նույնպիսի հանդիսավոր երեկո տե-
ղի ունեցավ Երևանի արտադրական խոշոր ձեռնարկութուն-
ներից մեկում՝ Կիրովի անվ. սինթետիկ կաուչուկի գործարա-
նում: Երեկոն անցավ բարձր մակարդակով:

Գործարանի ղեկավարութիւնը (գործարանը ընկերության
հիմնադիր անդամ էր) ցանկութիւն հայտնեց իրենց
մոտ երգչախումբ կազմակերպել: Ես այդ հիմնադիր ժո-
ղովին մասնակցել չկարողացա, հիվանդութեան պատճառով:
Օրեր անց Ալթունյանը խնդրեց անհապաղ գնալ գործարան
և զբաղվել երգչախմբի կազմակերպման հարցերով: Ես կրտ-
րականապես հրաժարվեցի և նրա հարցադրումներին ի պա-
տասխան՝ պատմեցի գլխովս անցած մի դեպքի մասին:

...1951 թվականն էր: Կոմպոզիտոր Գայանե Զեբոտար-
յանը առաջարկել էր ինձ Կիրովի գործարանում երգչախումբ
կազմակերպել, որի խնդրանքով իրեն էին դիմել: Չնայած
այդ ժամանակ ես պետական կապելլայի դիրիժոր-խմբավարն
էի, սակայն դեռ կոնսերվատորիայի ուսանող էի և շատ ուրա-
խացա, որ ինձ համար ինքնուրույն աշխատանքի հնարավոր-
ութիւն է ստեղծվում: Ներկայացա գործարան: Ղեկավա-
րութիւնն ամեն ինչ արեց, որպեսզի նորմալ գործունեութեան
հնարավորութիւններ ստեղծվեն: Կատարեցի ձայների ընտ-
րութիւն և սկսեցի պարապել խմբի հետ: Երգչախումբը
հիմնականում բաղկացած էր ինժեներատեխնիկական անձ-
նակազմից: Փորձի էին դալիս աշխատանքից անմիջապէս

հետո, շատ ժամանակ նույնիսկ առանց աշխատազգեստը փոխելու: Մասնակիցներից ոչ մեկը երաժշտական տարրական կրթություն անգամ չունեի: Ինչպես իրենց, այնպես էլ ինձ համար չափազանց աշխատատար էր հաղթահարել վոկալ երգչախմբային ուսուցման դժվարությունները:

Մի օր էլ փորձի կեսին երգչախմբի անդամներից մեկը (հետագայում մեր հանրապետության պետական անվանի գործիչներից), տեղից վեր կացավ և ամենայն լրջությամբ հայտարարեց.

— Ընկեր Մատուրյան, արի դու երգիր, մենք էլ հաճույքով լսենք... Մեզանից երգող դուրս չի գա...

Ես շփոթահար դահլիճից դուրս փախա ու այլևս գործարան չգնացի:

Ալթունյանը մի կուշտ ծիծաղեց, սակայն մնաց անդդրվելի: Հարկադրված էի զնալ: Ամենահետաքրքիրն այն էր, որ այդ նախկին «երգիչն» էր ընկերության հիմնադիր ժողովի ժամանակ առաջարկել իրենց գործարանում էլ իմ դեկավարությամբ երգչախումբ ունենալ: Եվ ահա, 1958 թվականի մարտից սկսեց գործել կիրովցիների ինքնագործ երգչախումբը, որը շարունակեց իր բեղմնավոր գործունեությունը մինչև 1963 թվականը:

Հայկական երգչախմբային ընկերության ստեղծման տարելեցի օրը՝ 1959 թվականի ապրիլի 22-ին, հիմնադրվեց Ընկերության Լենինականի բաժանմունքը, որի նախագահ ընտրվեց ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, կոմպոզիտոր Ազատ Շիրշյանը, իսկ պատասխանատու քարտուղար՝ ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Քնարիկ Երանոսյանը:

Երկու ամիս անց նույնպիսի բաժանմունք հիմնադրվեց Կիրովականում, ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստ, կոմպոզիտոր Էդուարդ Կզարթմյանի նախագահությամբ:

Ընկերության առջև ծառացող խնդիրները հետզհետե բազմաճյուղում էին: Մանավանդ կանոնադրության պահանջները ընդարձակ էին և աշխատատար: Ամենից առաջ՝ նպաստել հանրապետության բնակչության, հատկապես աշխատավոր երիտասարդության և ուսանողության բազմաձայն երգեցողական մշակույթի բարձրացմանը և, իհարկե, ամենից առաջ՝ մատաղ սերնդի երաժշտական դաստիարակությանը:

Այդ կապակցութեամբ անհրաժեշտ էր լայն, սերտ համագործակցութիւն սկսել ու ծավալել հանրապետութեան կուտուրայի ու լուսավորութեան մինիստրութիւնների և կոմպոզիտորների միութեան հետ: Երաժիշտ-ստեղծագործողների հետ մեկտեղ հարկ էր ուղիներ փնտրել խմբերգային գրականութեանը զարկ տալու համար:

1959 թվականի մայիսի 25-ին կայացավ Հայաստանի երգչախմբային ընկերութեան, ՀՍՍՀ լուսավորութեան մինիստրութեան ղեկավար մարմինների և Հայաստանի կոմպոզիտորների միութեան նախագահութեան համատեղ նիստը, որտեղ քննարկվեցին մասսայական դպրոցներում երգ-երաժշտութեան դասավանդման, նրա որակի բարձրացման հետ առնչվող բազմաթիվ հարցեր: Երաժշտութեան դասավանդման դրվածքը նախապէս բազմակողմանիորեն ուսումնասիրվել էր մայրաքաղաքի և հանրապետութեան մի շարք դպրոցներում: Այդ նպատակով հավաքագրվել էին մի խումբ մասնագետներ, որոնք ամենայն բարեխղճութեամբ կատարեցին հանձնարարութիւնը: Մշակվել էր միջոցառումների ընդարձակ պլան: Հիմնվելով նրանց դիտարկումների վրա՝ 1959 թ. սեպտեմբերի 9-ին, նույն հարցերը քննարկվեցին Հայաստանի երգչախմբային ընկերութեան նախագահութեան և կոմպոզիտորների միութեան վարչութեան համատեղ նիստում: Այստեղ կազմվեց միջոցառումների նոր պլան, հատկապէս մանկական երգեր և խմբերգեր ստեղծելու մասին:

Այդ ասպարեզում ծրագրված գործունեութեան առաջին արդյունքներից էին նույն տարին կազմակերպված երգ-երաժշտութեան ուսուցիչների սեմինար պարապմունքները, համերգ-դասախոսութիւնները, համերգները, որոնց սիրով մասնակցում էին հանրապետութեան երաժշտական արվեստի բազմաթիվ ականավոր գործիչներ:

Խմբերգային արվեստը աշխատավորական զանգվածների սեփականութիւնը դարձնելու նպատակով, ընկերութիւնն իր գոյութեան առաջին իսկ տարին համակողմանի գործունեութիւն ծավալեց, սակայն նրա ամենաառաջնահերթ խընդիրը նոր երգչախմբերի կազմակերպումն էր:

Մինչև Հայաստանի երգչախմբային ընկերութեան հիմնա-

դրումը, հանրապետությունում կային կայուն գործող մի քանի երգչախմբեր, որոնք ժամանակին զգալի աշխատանք կատարեցին խմբերգային արվեստի ասպարեզում: Դրանցից են՝ Երևանի ուսուցչի տան երգչախումբը, Լենինականի ուսուցչի տան երգչախումբը, Երևանի պետական համալսարանի երգչախումբը, Երևանի պրոֆտեխուսուցման կոմիտեի մշակույթի տան երգի-պարի անսամբլը, Լենինականի Սևյանի անվ. մշակույթի տան երգի-պարի անսամբլը, Երևանի ավտոդողերի գործարանի երգի-պարի անսամբլը և այլն:

Երևանի ուսուցչի տան երգչախմբի հետ երկար տարիներ բեղմնավոր աշխատանք կատարեց կոմպոզիտոր Դանիել Ղազարյանը: Սակայն խմբի գեղարվեստական վերելքի տարիներ եղան 1941—1948 թվականները, երբ նրա գեղարվեստական ղեկավարությունը հանձնարարվեց ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստ, կոմպոզիտոր Մարտին Մազմանյանին: Երգչախումբը 1945 թ. հարյուր քսան հոգանոց կազմով մասնակցեց Մոսկվայում կայացած ինքնագործ երգչախմբերի օլիմպիադային և արժանացավ առաջին կարգի մրցանակի: Հետագա տարիներին երգչախումբը ղեկավարեց խմբերգային արվեստի հմուտ վարպետ Կարո Կարապետյանը, ապա նաև Հովհաննես Վերանյանը: Վերջին 15 տարիներին երգչախմբի գեղարվեստական ղեկավարն է հմուտ խմբավար Լուիզա Զելթադյանը:

Հնագույն երգչախմբերից է Լենինականի ուսուցչի տան երգչախումբը, որի կազմակերպիչն է եղել Մ. Թամիրյանը: Խմբի հետ բեղմնավոր ու օգտակար աշխատանք է կատարել կոմպոզիտոր Վահան Ումր-Շատը: Երկար տարիներ խմբի աշխատանքները գլխավորեց ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Քնարիկ Երանոսյանը: Նրա ղեկավարությամբ երգչախումբը ձեռք բերեց ակնառու հաջողություններ:

Հանրապետության առաջատար երգչախմբերից էր Երևանի պետական համալսարանի երգչախումբը, որի հետ տարբեր տարիների ընթացքում աշխատել են խմբերգային արվեստի անվանի վարպետներ Թաթուլ Ալթունյանը և Կարո Զաքարյանը: Խումբը մի տեական շրջան աշխատեց անվանի խմբավար, ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Կարո Կարապետյանի ղեկավարությամբ: Այդ շրջանում երգչախումբը

ձեռք բերեց լայն հասարակական ճանաչում: Նա համամիութենական և հանրապետական մի շարք ստուգատեսներում մշտապես գտնվում էր առաջին տեղերում: Այնուհետև, երգչախմբի աշխատանքները մի քանի տարի մեծ հաջողությամբ գլխավորեց ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ Հովհաննես Զեփջյանը:

Երկար տարիներ իր ունկնդիրներին գեղագիտական մեծ հաճույք պատճառեց պրոֆեսորուհուցման պետական կոմիտեի մշակույթի պալատի երգի-պարի անսամբլը՝ Երվանդ Սահառունու ղեկավարությամբ: Սահառունուց հետո մի որոշ շրջան խմբի աշխատանքները գլխավորեց ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Զեմա Գյոզալյանը: Ներկայումս անսամբլը պատվով է կրում իր հիմնադիր՝ Երվանդ Սահառունու անունը:

Հետաքրքիր կոլեկտիվ էր կենդանականի Սեյանի անվ. մշակույթի պալատի երգի-պարի անսամբլը՝ շնորհաշատ պարուհուց Ահասի Շաբոյանի ղեկավարությամբ (խմբավար Լ. Աղաջանյան), որը բեղմնավոր աշխատանք կատարեց մի տեական շրջան:

Երիտասարդության գեղագիտական դաստիարակության ասպարեզում քիչ ծառայություն չմատուցեց Խ. Աբովյանի անվ. հայկական մանկավարժական ինստիտուտի «Ծաղկեփունջ» վոկալ անսամբլը՝ Մ. Մեսրոպյանի ղեկավարությամբ:

Հետաքրքիր երեկույթ էր կենդանականի «Պողպատ» արտելի տղամարդկանց երգչախումբը, որը հիմնականում կազմված էր հայրենադարձ բանվորներից:

Երեանի Բելինսկու անվ. դպրոցի կատարողական պրոֆեսիոնալ մակարդակի հասած երգչախումբը շնորհաշատ երաժիշտ Հովհաննես Վերանյանի ղեկավարությամբ, երկար տարիներ իր տեսակի մեջ մնաց առաջինը և իր գեղարվեստական մակարդակով հիացրեց մեր երաժշտասեր հասարակայնությանը: Վերը նշված խմբերից շատերը, որոշ օբյեկտիվ պատճառներով, դեռևս տարիներ առաջ դադարեցին գործելուց:

Այնուամենայնիվ հանրապետությունում կային նաև առիթ-թից-առիթ ծնվող և թիթեռնիկի կյանք ունեցող խմբեր: Հիմա պետք էր անել ամեն ինչ, որպեսզի ընկերությունն իրեն մատ-

չելի բոլոր միջոցներով նպաստեր գործող երգչախմբերի գոյության կայունացմանը, ինչպես նաև հարաճուն բազմացմանը:

Հազիվ էր լրացել ընկերության մեկ տարին, երբ նրան առևթիվ երկարակյան 100 հոգուց բաղկացած ինքնագործ երգչախումբ, որը շարունակեց իր գոյությունը մինչև 1966 թվականը: Երգչախմբի մասնակիցներից շատերը հետագայում շարունակեցին իրենց կրթությունը երաժշտական ուսումնական հաստատություններում, ավարտելուց հետո անցան ինքնուրույն աշխատանքի:

Նրանցից շատերը հետագայում աշխատանքի անցան ընկերության արդեն պրոֆեսիոնալ երգչախմբում և շարունակում են աշխատել մինչև օրս, իսկ մի մասն էլ աշխատում են հանրակրթական դպրոցներում, որպես երգ-երաժշտության ուսուցիչներ: Մեր ինքնագործ երգչախմբի ակտիվ մասնակիցներից էր նաև Սեդրակ Տեր-Ղազարյանը, որն այժմ մեր հանրապետության առաջատար խմբավարներից է: Կիրովի անվան գործարանի երգչախումբը, որը կազմակերպվեց 1959թ, կարճ ժամանակում ձեռք բերեց հասարակական լայն ճանաչում, դարձավ հանրապետության խոշոր միջոցառումների ակտիվ մասնակիցը: Հիշում եմ, խմբի առաջին պարամունդներից մեկի ժամանակ տարա պատրաստվող երգի արտագրված նոտաներ և բաժանեցի ըստ ձայնախմբերի: Բասերի խմբում կար մի երիտասարդ՝ Շալիկո անունով: Նա վերցրեց նոտայի թերթը, մոտեցրեց աչքերին, պտտեց աչ ու ձախ և հարմար համարեց ձեռքին պահել գլխի վայր շրջած:

Ես նրան հարցրի.

— Շալիկո, ինչու՞ եք այդպես բռնել նոտան:

Նա ծիծաղելով պատասխանեց.

— Ընկեր Մատուրյան, մեկ չի՞, բան չեմ հասկանում:

Ինչպես կարող էի առարկել նման անկեղծությանը:

Տարիներ անցան: Փոքրիկ մի երգի վրա էինք աշխատում. ես փորձեցի սովորեցնել լոկ լսողությանը, առանց նոտաների: Հանկարծ նույն Շալիկոն, նստած տեղից վեր կենալով նոտա պահանջեց:

Ես նրան հիշեցրի գլխի վայր պահած նոտաները: Նա ան-

էնդոթյամբ խոստովանեց, որ հիմա, եթե նոտաները ձեռքին չեն լինում, չի կարողանում երգել:

Երաժշտական տարրական գիտելիքներ ձեռք բերելը հետզհետե հնարավորություն տվեց ծրագրում տեղ հատկացնելու լուրջ խմբերգային ստեղծագործությունների: Չուխչյան՝ խմբերգ «Կարինե» օպերայից, Ա. Հարությունյան՝ «Հայրենիք» կանտատի առաջին մասը, Տուլիկով՝ «Լենին», Կոմիտաս՝ «Անձրև եկավ», Ա. Սաթյան՝ «Լուռ գնայ», Դ. Ղազարյան՝ «Քույր իմ նազելի» և այլն: Կիրովցիների հետ որպես մենակատարներ հանդես էին գալիս նաև պրոֆեսիոնալ արտիստներ և հաճույքով մասնակցում խմբի գործունեությանը:

Հաջորդաբար երգչախմբեր ունեցան Երևանի գյուղատնտեսական և պոլիտեխնիկական ինստիտուտները, երկրորդ մանկական կլինիկական հիվանդանոցը, ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի երկրաբանության ինստիտուտը, Երևանի քիմիական տեխնիկումը, Ա. Բակունցի անվան մանկավարժական ուսումնարանը, Բրյուսովի անվան ռուսաց և օտար լեզուների ինստիտուտը, Օստրովսկու անվան ռուսական մանկավարժական ուսումնարանը, Կիրովականի ուսուցչի տունը, Ալավերդու պղնձաքիմիական գործարանի մշակույթի տունը, Ազիզբեկովի մշակույթի տունը, Ղափանի շրջանային մշակույթի տունը և այլն:

Հիմա արդեն հանրապետությունում գոյություն ունեն վեց տասնյակից ավելի երգչախմբեր, որոնցից շատերը հասել են պրոֆեսիոնալ բարձր մակարդակի, իրավունք նվաճել հանդես գալու ոչ միայն Հայաստանի բեմահարթակներում, այլև նրա սահմաններից դուրս, նաև արտասահմանում: Տարբեր քաղաքներում և շրջաններում գործող երգչախմբերից շատերը այժմ դարձել են ինքնուրույն երաժշտական օջախներ, որոնք մեծապես նպաստում են տեղի երաժշտական կյանքի առաջընթացին, զարգացմանը:

Վերևում թվարկված երգչախմբերը (անխտիր բոլորը) գործում են կանոնավոր կերպով, մասնակցում տեղերում կազմակերպվող միջոցառումներին:

Հանրապետության ինքնագործ երգչախմբերից շատերը միութենական և հանրապետական մրցույթի դափնեկիրներ

Հանրապետության մի խումբ խմբավարներ՝ Է. Սահառունու, Կ. Զաֆարյանի, Թ. Ալրունյանի, Ա. Տեր-Հովհաննիսյանի, Մ. Մազմանյանի հետ

են։ Բազմաթիվ երգչախմբեր ունեն «Ժողովրդական կուլեկտիվի» կոչում։ Երևանի համար 3 մշակույթի տան երիտասարդական «Հայրեն» երգչախումբը (գեղարվեստական ղեկավար Ս. Տեր-Ղազարյան) 1978 թվականին մասնակցելով Հունգարիայում կայացած երգչախմբերի Բելլա Բարտոկի անվան միջազգային մրցույթին, արժանացավ առաջին մրցանակի և դափնեկրի կոչման։ Նույն այդ երգչախումբը կրում է Լենինյան կոմերիտմիության դափնեկրի կոչումը։

Երևանի երիտասարդական կազմակերպությունների կանանց երգչախումբը (գեղարվեստական ղեկավար՝ Արթուր Վերանյան) լավագույն երգչախմբերից մեկը ճանաչվելով, իրավունք նվաճեց մասնակցելու 1985 թվականին Մոսկվայում կայացած երիտասարդության և ուսանողության համաշխարհային փառատոնին և մեծ հաջողությամբ ցուցադրեց մեր խմբերգային արվեստը։ Մի՞թե այս բոլորը այն բանի լավագույն ապացույցը չեն, որ խմբերգային արվեստը մեր հանրապետությունում վերելք է ապրում։

Սովետական կարգերի հաստատումից հետո, ինչպես հայտնի է, աննախընթաց աշխատանք ծավալվեց հայ երա-

ժըշտական մշակույթը բազմակողմանի զարգացնելու նպատակով:

Հանրապետությունում սկիզբ էր դրվում պրոֆեսիոնալ երգարվեստին: Հայաստանի խորհրդայնացմանը հաջորդող մի տասնամյակի ընթացքում արդեն պաշարտ հող էր նախապատրաստված, որպեսզի ծնունդ առներ նաև պրոֆեսիոնալ խմբերգային արվեստը: Եվ ահա 1937 թվականին, առաջին անգամ հայ իրականության մեջ, կազմակերպվեց անդրանիկ պետական կապելլան, խմբերգային արվեստի անվանի վարպետ Թաթուլ Ալթունյանի ղեկավարությամբ: Սա խոշոր երեվույթ էր հանրապետության խմբերգային արվեստի պատմության մեջ:

Զնայած 1933 թվականից սկսած Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնում գործում էր երգչախումբը հանրապետության վաստակավոր արտիստ Վենիամին Նիկողոսյու ղեկավարությամբ և քիչ դեր չէր խաղում սեփական ժանրի ասպարեզում, սակայն ուրիշ էին կապելլայի (որպես համերգային միավորի) խնդիրները, և նրա կազմակերպումը, իրոք, հանրապետության երաժշտական կյանքում նշանակալից իրադարձություն էր:

1945 թվականին հանրապետությունում կազմակերպվեց մեկ պրոֆեսիոնալ երգչախումբ ևս: Դա հանրապետական ռադիոկոմիտեին կից երգչախումբն էր՝ Կարո Զաքարյանի ղեկավարությամբ, որը ժամանակին մեծ աշխատանք կատարեց հայ խմբերգային արվեստի պրոպագանդան ասպարեզում: Խումբը գործեց մինչև 1953 թվականը:

1940 թվականին հայկական պետական կապելլայի ղեկավարությունը ստանձնեց հայ երաժշտական արվեստի ականավոր ներկայացուցիչ, խմբերգային արվեստի չգերազանցված վարպետ Արամ Տեր-Հովհաննիսյանը: Նրա ձեռքի տակ կապելլան կարճ ժամկետում աննախընթաց վերելք ապրեց: Տարաբախտաբար տեական չեղավ այդ վերելքը: Սկսվեց Հայրենական մեծ պատերազմը, և երգչախմբի գրեթե ողջ արական կազմը մեկնեց գործող բանակ: Երգչախումբը շուտով դադարեց գոյություն ունենալուց:

Միայն 1947 թվականին Թ. Ալթունյանը հնարավորություն ստացավ վերականգնելու կապելլայի գործունեությունը:

սակայն երգի-պարի պետական անսամբլում և Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայում ծայր աստիճան ծանրաբեռնված լինելու պատճառով, շուտով ստիպված էր այն թողնել:

Երբ երգչախումբը շունեի գեղարվեստական ղեկավար, ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստ, դիրիժոր Գևորգ Բուդաղյանի երաշխավորությամբ այնտեղ աշխատանքի հրավիրվեցին իբրև հերթական խմբավարներ, Զ. Գյոզալյանը և տողերիս հեղինակը: Դա 1949-ին էր: Երկուսս էլ Կոնսերվատորիայի խմբավարական ֆակուլտետի 3-րդ կուրսի ուսանողներ էինք:

Զ. Գյոզալյանը 1953-ին փոխադրվեց Երգի-պարի պետական անսամբլ, իսկ ես մինչև 1959 թ. շարունակեցի գործունեությունս կապելլայում:

Թաթուլ Ալթունյանից հետո, կապելլայի գեղարվեստական ղեկավարության համար Մոսկվայից հրավիրվեց խմբավար և Տումաշևը, հետո նրան փոխարինեց լենինգրադցի դիրիժոր Ավետ Աբգարյանը:

Կապելլան գեղարվեստական պատշաճ մակարդակի բարձրացնելու մտահոգությունը մեզ հանգեցրել էր այն համոզման, որ այդ գործն անպայման պետք է զբաղվորի խմբավարական արվեստի մի մեծ վարպետ, ինչպիսին էր Արամ Տեր-Հովհաննիսյանը: Նա այդ ժամանակ վերադարձել էր Լենինգրադ և ապրում էր այնտեղ: Ինչպե՞ս համոզել, որ ծերունազարդ մանստրոն համաձայնվի տեղափոխվել Երևան: Համարձակություն ունեցա այդ հարցով դիմելու համապատասխան գերատեսչություններին, որպեսզի նրան պատշաճ հրավեր ուղարկվի:

Մինչ այդ ես արդեն նամակ էի գրել մանստրոյին՝ ստանալու նրա համաձայնությունը: Մեր բանակցությունները պսակվեցին լիակատար հաջողությամբ: 1954-ից 1961 թվականը (մինչև կենսաթոշակի անցնելը) Արամ Տեր-Հովհաննիսյանը հայկական կապելլայի գեղարվեստական ղեկավարն էր: Նրանից հետո, մի կարճ շրջան, կապելլայի գեղարվեստական ղեկավարությունը վստահվեց ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Նուբար Սնկրյանին:

Այնուհետև կապելլայի ղեկավարությունն ստանձնեց

արտասահմանից հայրենիք վերադարձած Հովհաննես Չեքիջյանը, որն այժմ ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ է, ՍՍՀՄ և ՀՍՍՀ պետական մրցանակների դափնեկիր:

1963 թվականին, անհրաժեշտ պայմաններից դրդված, կապելլան հանձնվեց Հայաստանի երգչախմբային ընկերության տնօրինությանը և մինչև 1966 թվականը շարունակեց մնալ նրա հովանավորության տակ:

Հայաստանի պետական կապելլային առաջադրվող խընդիրները լայն ու բազմազան էին, ուստի նա չէր կարող լիովին ապահովել հայ խմբերգային արվեստի պրոպագանդման գործը: Ընկերության առջև ծառացավ հրամայական պահանջ՝ ունենալ սեփական երգչախումբ: Եվ ահա 1966 թվականին, Հայաստանի կառավարության որոշմամբ, հիմնադրվեց Հայաստանի երգչախմբային ընկերության երգչախումբը՝ երկրորդ պրոֆեսիոնալ երգչախումբը հանրապետությանում: Այս անգամ ևս երգչախմբի հիմնադրի պատիվը պատկանում է ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ Թաթուլ Ալթունյանին: Երգչախմբի խմբավար նշանակվեց Գրիգոր Սանդալչյանը, կոնցերտմեյստեր, Արամ Կարապետյանը:

Այս իրադարձությունն ուներ երկակի բնույթ: Նոր երգչախմբի կազմակերպումն արդեն իսկ ինքնին դառնում է ստեղծագործական խթանիչ գործոն խմբերգային գրականության հարստացման համար: Եթե որևէ հայ կոմպոզիտոր ներկայացնում էր նոր խմբերգ, առաջին հերթին երգչախմբային ընկերության խումբն էր կատարում: Սա պակաս կարևոր հանգամանք չէ, քանի որ, կոմպոզիտորները, հատկապես երիտասարդներն իրենց նոր երգերը ունկնդրելու համար ստիպված են լինում սպասել շատ երկար, մույնիսկ տարիներ: Եվ ընկերության երգչախմբի գործի ու հոգատար վերաբերմունքի շնորհիվ բազմաթիվ նոր խմբերգեր կայուն տեղ են գտել հանրապետության պրոֆեսիոնալ և ինքնագործ երգչախմբերի հայտագրերում:

Երգչախումբը վաղուց արդեն վերածվել է չուբոֆինակ դարբնոցի, որտեղ իրենց առաջին մկրտությունն են ստացել սկսնակ խմբավարներ Գրիգոր Սանդալչյանը, Դավիթ Զալյանը, Հովհաննես Դարբինյանը, Գրիգոր Նաչարյանը, Հովհաննես Միրզոյանը, Կոմիտաս Քեշիշյանը և ուրիշներ:

Է. Մատուռյանը, Դ. Պողոսյանը, Յ. Բրուտյանը Արամ Տեր-Հովհաննիս-
յանի հետ

Տարիների ընթացքում այդ նույն երգչախմբում նրանք հնարավորություն են ստացել խորանալու իրենց մասնագի-
տության մեջ, առավել կատարելագործվելու:

1968 թվականին Թ. Ալթունյանը՝ Սպենդիարյանի անվան
օպերայի և բալետի պետական թատրոնում աշխատանքի անց-
նելու կապակցությամբ, հարկադրված էր թողնել երգչախում-
բը: Անհրաժեշտ էր ապահովել երգչախումբը հմուտ, փոր-
ձառու ղեկավարով:

Հարց բարձրացրինք Լենինգրադից որպես կոնսուլտանտ
հրավիրել մեծ վարպետ Արամ Տեր-Հովհաննիսյանին: Երգ-
չախմբի ղեկավարությունն, ընկերության նախագահությունը
վստահեց տողերիս հեղինակին: Մեկնեցի Լենինգրադ՝ ան-
ձամբ բանակցելու Արամ Տեր-Հովհաննիսյանի հետ: Ինձ
հետ էր Ընկերության նախագահության անդամ, արվեստի
վաստակավոր գործիչ Զեմս Գյոզալյանը:

Արամ Արտեմիչն ապրում էր քաղաքի «Վասիլևսկի Օստ-
րով» կոչվող հատվածում: Զեմս Գյոզալյանի հետ բարձրա-

նում ենք նեղլիկ, մութ աստիճաններով: Մռայլ տեսք ունեւ նրա տունը, և ես սկսեցի քրթմնջալ բարձրաձայն.

— Այ քո տունը շինվի, մեկը հարցնի, թե ի՞նչ ես կորցրել էստեղ: Տուն էլ ունեիր, տեղ էլ: Հանգիստ աշխատում էիր քո հայրենիքում: Ի՞նչ ես հասել էս հեռուները:

Զարմանալի էր. կարծես ի պատասխան իմ մենախոսության՝ վերեւից լսեցինք Արամ Արտեմիչի ձայնը.

— Այս ո՞վ է, որ հայերեն է խոսում: Համոզված եմ, որ ինձ մոտ է գալիս:

Մենք բարձրացանք, ողջագուրվեցինք: Երբ տուն մտանք, տեղավորվեցինք, ես հարցրի նրան.

— Մաեստրո, ի՞նչու էիք դուրս եկել սանդղահարթակ:

— Աղջիկ ջան, հանկարծ թվաց, թե մեկն ինձ ձայն է տալիս, և դուրս եկա սենյակից...

Մաեստրոյի գրաքեղանին դրված էր բացված հայերեն մի գիրք: Մոտեցա, նայեցի՝ Հակոբ Պարոնյանի «Քաղաքավարության վնասներն» էին:

— Մաեստրո, այս գիրքը ես հնգիվ եմ հաղթահարում լեզվի պատճառով, Դուք ինչպե՞ս եք կարդում:

Նա պատասխանեց.

— Ի՞նչ անեմ, աղջիկ ջան, ձեռքս ինչ ընկնում է, կարդում եմ, միայն թե լեզուս չմոռանամ: Շատ դեպքերում ուղղակի ինքս ինձ հետ հայերեն եմ խոսում:

Հարկ չկա բացատրելու, թե ինչ ծանր տպավորություն գործեց նրա խոստովանությունը: Դժվարությամբ ի վերջո կոտրեցինք նրա համառությունը և ստացանք Երևան գալու համաձայնությունը:

1968 թ. վերջերին նա վերստին Երևանում էր և աշխատեց ընկերության երգչախմբի հետ, մինչև իր կյանքի վերջը, որպես կոմսուլտանտ:

Երգչախումբն անմիջապես ձեռնամուխ եղավ նոր համերգային ծրագրի պատրաստմանը, կազմված հայ միջնադարյան տաղերից և շարականներից, որով պետք է մասնակցեր լեհաստանի Բիդգոշ քաղաքում կայանալիք հնագույն երաժշտության միջազգային փառատոնին: Տաղերը և շարականները խմբագրել և ներդաշնակել էր արվեստի վաստակավոր գործիչ, երաժշտագետ Ռոբերտ Աթայանը, որը

Հայաստանի երգչախմբային ընկերության երգչախումբը մասնակցում է
Էստոնիայի 100-րդ երգի տոնին

նույնպես մասնակցեց փառատոնին և փառատոնի գիտական
նստաշրջանում հանդես եկավ «Հայաստանի միջնադարյան
երաժշտությունը» զեկուցումով:

Փառատոնի համերգներին իբրև մենակատար մասնակցում
էր նաև ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստուհի Լուսինե Զաքար-
յանը:

Թե ինչպե՞ս անցան երգչախմբի համերգները Լեհաստա-
նում, վկայում են լեհական մամուլում լույս տեսած գրախո-
սականները, որոնցից մեկում ասված է.

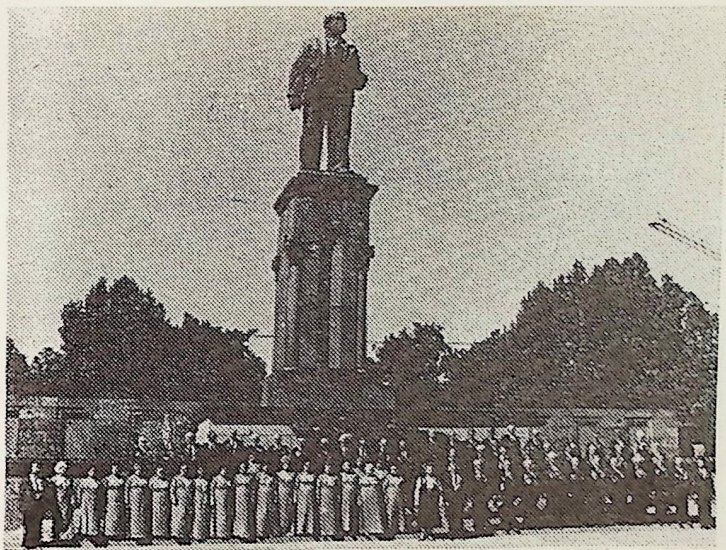
«Թե երաժշտական, թե պատմական տեսակետից հետա-
քրրքիր երևույթ էր հայկական վոկալ անսամբլը՝ է. Մա-
տուրյանի ղեկավարությամբ: Հայերը բերել էին մեր դարա-
շրջանի առաջին հազարամյակի կոմպոզիտորների հնագույն
ստեղծագործությունները: («Պոմորցե» հանդես. համար
19/313, Վարշավա):

Լեհական մեկ այլ «Ռուխ Մուզիչնե» պարբերականում (Վար-

շաւա, 1969 թ. 21 նոյեմբերի) հանդիպում ենք հետեւյալ տողերին.

«Սեպտեմբերի 17-ի ետկեսօրյա համերգը, որը երկու կեսից էր բաղկացած՝ հայկական և վրացական, իսկապես սենսացիա եղավ: Հայկական վոկալ անսամբլը ղեկավարում էր փորձված դիրիժոր է. Մատուրյանը: Հիանալի պատրաստված երգչախումբը ստույգ և իդեալականորեն հավասարեցված ինտոնացիայով կատարում էր պատարագի մի հետաքրքիր մոնոդիա»:

Անշուշտ, խմբերգային արվեստը և գրականութունը պրոպագանդվում է ոչ միայն ընկերության երգչախմբի, այլև հանրապետութունում գործող բազմաթիվ ինքնագործ երգչախմբերի միջոցով, որոնցից շատերն արժանացել են ժողովրդական երգչախմբի կոչման և դրանով իսկ նվաճել նաև բաց համերգներով հանդես գալու իրավունք: Այդ երգչախմբերը զգալի գործ են կատարում հայ և օտարազգի խմբերգային արվեստի պրոպագանդման բնագավառում, նպաստում հանրապետութունում բազմաձայն երգարվեստի տարածմանը: Դրանցից հատկապես պետք է նշել Երևանի երիտասարդական (ղեկ Սեդրակ Տեր-Ղազարյան), Երեւանի երիտասարդական կազմակերպութունների կանանց (Արթուր Վերանյան), Երևանի ուսուցչի տան (Լուիզա Զեյթալյան), Գիտութունների ակադեմիայի երկրաբանության ինստիտուտի (Կարո Զալիկյան), Կիրովականի երաժշտական դպրոցի (Զոհրաբ Կապլանյան), Լենինականի մանկավարժական ինստիտուտի (Սերգեյ Մացոյան), Լենինականի մանկավարժական ուսումնարանի (Սուրեն Հավունջյան), Երգչախմբային ընկերության Արտաշատի բաժանմունքի (Վանյա Քոչարյան), Աշտարակի ուսուցչի տան (Գրիգոր Նաջարյան), Էջմիածնի քաղաքային մշակույթի տան (Մարիկա Եղիգարյան), Էջմիածնի շրջանային մշակույթի տան (Ռուբեն Շարբաթյան), Ղափանի երաժշտական ուսումնարանի (Ալեքսեյ Բալայան), Դիլիջանի բժշկական աշխատողների (Վարդան Անանյան), Երևանի 2-րդ մանկական կլինիկական հիվանդանոցի կանանց (Արգենտինա Պողոսյան), Երևանի Ռոմանոս Մելիքյանի անվան երաժշտական ուսումնարանի

Հայաստանի երգչախմբային ընկերության պատերազմի վետերանների երգչախմբերը Վ. Ի. Լենինի հուշարձանի մոտ

(Աշոտ Ղափլանյան), Հայէլեկտրագործարանի տղամարդկանց (ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Նուբար Սնկերյան, ներկայումս՝ Կոմիտաս Քելիշյան), Երևանի համար 6 մշակույթի տան (Արսեն Բաղատով) և ուրիշ երգչախմբերի գործունեությունը: Դրանք տարիներ շարունակ հույժ բեղմնավոր աշխատանք են կատարել՝ արժանի ամենայն խրախուսանքի և ընդօրինակման:

Խոսելով մեր երգչախմբերի ու նրանց ղեկավարների մասին, չենք կարող դրվատանքի խոսք չուղղել նաև ընկերությանը կից գործող աշխատանքի վետերանների երգչախմբի հասցեին, որի հետ շուրջ ութ տարի շարունակ շնորհակալ աշխատանք է կատարում Կլարա Իշխանյանը: Իրավամբ բացառիկ երևույթ պետք է համարել Հայրենական մեծ պատերազմի վետերանների՝ Ղափանի տղամարդկանց երգչախմբի մեծ վաստակը, որը երգչախմբային ընկերության Ղափանի բաժանմունքի հոգատարության և հատկապես խմբի ղեկավար Ա. Բալայանի անձնվիրության արդյունքն է:

Հայաստանի երգչախմբային ընկերության Հայրենական մեծ պատերազմի վետերանների երգչախմբի հետ արդյունավետ և շնորհակալ աշխատանք է կատարում խմբավար Արկադի Ղազարյանը:

Հայկական խմբերգային արվեստի պրոպագանդման առյուծի բաժինն, այնուամենայնիվ պատկանում է երգչախմբային ընկերության երգչախմբին, որն իր բազմազան և հետաքրքիր ծրագրերով վաղուց է արժանացել հրաժշտասեր հասարակայնության ուշադրությանը նաև հանրապետության սահմաններից դուրս:

Երգչախումբն իր ծննդյան պահից՝ 1966 թվականից, սովետահայ կոմպոզիտորների խմբերգերի առաջին կատարողն է, անխոնջ պրոպագանդիստը: Հայաստանի երգչախմբային ընկերությունում տիրող լուրջ ստեղծագործական մթնոլորտի արգասիք են Ալեքսանդր Հարությունյանի «Ձոն Լենինին» և «Բյուրականի տեսիլներ», էդգար Հովհաննիսյանի «Էրեբունի-Երևան», «Արփա-Սևան», «Հայաստան», «Սարդարապատի քաջեր», էմին Արիստակեսյանի «Հայոց երգ ու պար», «Երգ եռաձայն», «Հայաստան», «Լենինին», Գևորգ Արմենյանի «Գարնան երգ», «Քնարական», «Հեյ ջան հայրենիք», «Այ աղբյուր», Յուլիա Բեքարյանի «Մարինե վանքում», «Փարվանա», Տիգրան Մանսուրյանի «Ասացվածք հոր համար», «Ասացվածք երգչի համար», Էրիկ Հարությունյանի «Ես հովիվ լինեի», Ռոբերտ Պետրոսյանի «Արարատի ծեր կատարին» և շատ ու շատ խմբերգեր, որոնք պատվավոր տեղ են գրավում Արամ Տեր-Հովհաննիսյանի անվան երգչախմբի համերգային հայտագրերում:

Սովետահայ կոմպոզիտորների ստեղծագործություններից կազմված երգացանկը հնչել է ոչ միայն Հայաստանի բազմաթիվ համերգասրահներում. նրա հատընտիրն ունկնդրել են նաև Լենինգրադի, Մոսկվայի, Կիևի, Քիշնևի և Տալինի մեր հայրենիքի այլ քաղաքների, ինչպես նաև Բուլղարիայի և Լեհաստանի արվեստագետներն ու արվեստասերները:

Նույն երգչախումբը 1970 թ. մասնակցեց պրոֆեսիոնալ երգչախմբերի՝ Վ. Ի. Լենին 100-ամյակին նվիրված համամիութենական փառատոնին և արժանացավ դափնեկրի կոչման ու ոսկե մեդալի: Ներկայացնենք այդ մրցույթի ժյուրիի

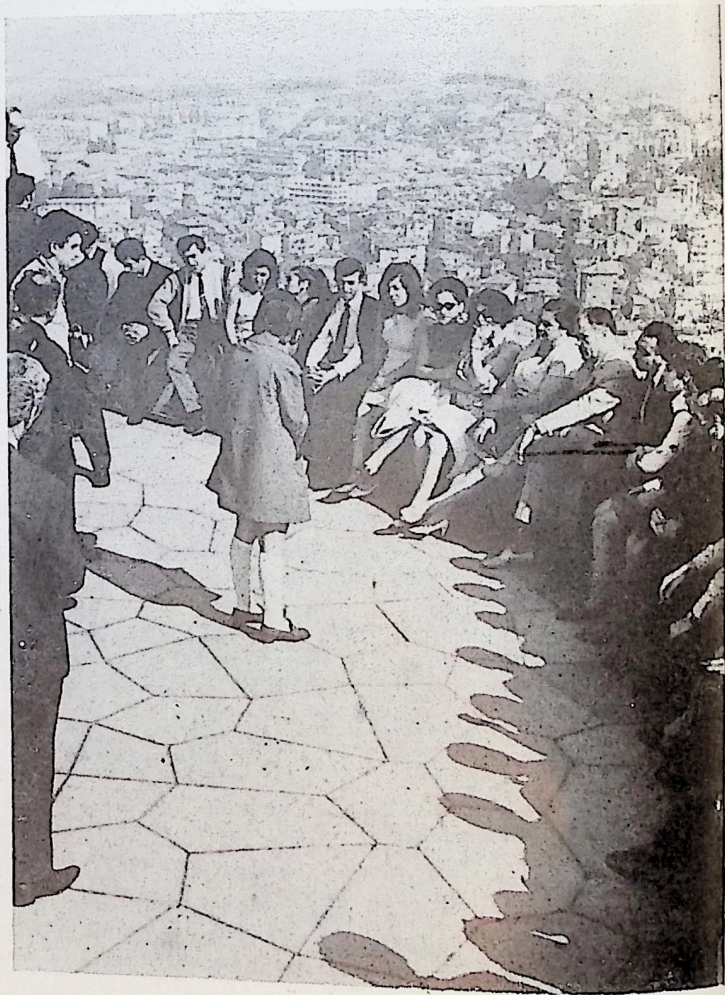
Արամ Տեր-Հովհաննիսյանի անվան երգչախումբը համերգի պահին

անդամներ՝ կոմպոզիտորներ Կ. Օրբելյանի, էդ. Հովհաննիսյանի և Ա. Տերտերյանի հայտնած ընդարձակ կարծիքից փոքրիկ մի հատված:

«Հայաստանի երգչախմբային ընկերության երգչախմբի վիթխարի գեղարվեստական և պրոպագանդիստական գործունեությունը և մասնավորապես կոլեկտիվի էնտուզիազմը սովետական խմբերգային երաժշտության զարգացման ու պրոպագանդման գործում արժանի են ամենաբարձր գնահատանքի և քաջալերության »:

Ընկերության երգչախումբը իր գոյության տարիների ընթացքում նվաճել է հինգ դիպլոմ և 41 պատվոգիր: Երգչախումբի կատարմամբ բաց են թողնվել հինգ լիամետրած ձայնապնակներ, որոնցից մեկը Փարիզում, իսկ համամիութենական ռադիոյի ոսկե ֆոնդում պահվում են նրա կատարմամբ 100-ից ավելի ստեղծագործություններ:

Հիմնադրման օրվանից մինչև այժմ Հայաստանի երգչախմբային ընկերության երգչախմբի հիմնական նպատակն է եղել նպաստել հանրապետության աշխատավորության գեղագիտական դաստիարակությանը, նրա բազմաձայն երգեցողական մշակույթի բարձրացմանը: Նա սպասարկել է Հայաստանի ամբողջ տարածքի՝ շրջանների ու քաղաքների բազմահազար ունկնդիրներին: Երգչախումբը մեծ հաջողությամբ

Արամ Տեր-Հովհաննիսյանի անվան երգչախումբը Սոփիայում (Բուդապեշտ)

Հանդես է եկել նաև Ուկրաինայում, Վրաստանում, Ադրբեջանում, Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզում, Էստոնիայում և այլուր: 1968 թվականին երգչախումբը հրավեր ստացավ մասնակցելու Էստոնիայի երգի տոնի 100-ամյակին

նվիրված տոնահանդեսին, և այդ առիթով համերգներով ելույթ ունեցավ «էստոնիա» համերգային դահլիճում:

1970 թվականին երգչախումբը մեծ հաջողությամբ շրջագայեց Բուլղարիայի Սոֆիա, Վառնա, Ռուսե, Պոմորյե, Պլովդիվ քաղաքներում, ամենուրեք արժանանալով բուլղար և բուլղարահայ հանդիսականների ջերմ ընդունելությանը:

Բուլղարական մամուլը բարձր գնահատեց երգչախմբի գեղարվեստական կատարողական մակարդակը:

Ահա այդ համերգների արձագանքներից մի քանիսը միայն. «Ես չաձազանց գոհ եմ, որ ներկա եմ այս համերգին: Երգչախումբը հիրավի հասել է կատարողական մեծ վարպետության: Հայկական երգերը ինձ միշտ հուզել են: Ես սիրում եմ այդ երգերը, իսկ այս երեկո, երգչախմբի հրամուտ կատարումներով, ավելի սիրեցի: Էմմա Մատուրյանը սքանչելի և խելացի խմբավար է, իսկ երգչախումբը ունի շատ քաղցր և նուրբ հնչեղություն:

Ես ապշած եմ Բուլղարական երգերի գերազանց, կրկնում եմ՝ շատ գերազանց կատարումով: Պատահում է, որ մեր երգչախմբերն անգամ չեն կարողանում երգել այդպիսի մաքուր բուլղարական առողանությամբ: Զտեսնված էր, մանավանդ «Քնիթ իմ Դամյանչո»-ն և «Ինչպիսի աղջիկ տեսա, մայրիկ» երգերը: Զերմորեն ողջունեմ եմ բոլոր կատարողներին; խմբավարներին, կոնցերտմեստերին այս հաջողության համար և ցանկանում երգչախմբին հասնել կատարողական էլ ավելի բարձր գագաթների»: Այսպես է գրել բուլղարահայ «Երևան» թերթում կոմպոզիտոր, պրոֆեսոր Գեորգի Դիմիտրովը:

«Ռաբոտնիչեսկո դելո» (13 հոկտեմբերի, համար 286) պարբերականում Ստոյան Ստոյանովն իր «Հյուրեր Սովետական Հայաստանից» հոդվածում, անդրադառնալով Հայաստանի երգչախմբային ընկերության երգչախմբի ելույթին, գրում է նրա պատճառած մեծ հաճույքի, նաև այն մասին, որ համերգը նպաստում է սովետական և բուլղար ժողովուրդների բարեկամության ամրապնդմանը:

Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս, Բուլղարիայի ժողովրդական արտիստ Բոնչո Բոնչևն իր «Իսկական արվեստի

Հանրապետության մի խումբ խմբավարներ Տալլինում

կերտողներ» հողվածում գրո մ է. «Նախ և առաջ հաստատվում է հայկական ողջ երգացանկի վառ ազգային խնտոնացիան, ներառյալ և ժամանակակից թեմատիկան («Օղա Լենինին» և «Մարտակոչ»): Բուլղար ժողովրդին առանձնապես հարադատ են մեղեդին զարդարող ֆրազները՝ առկա էդգար Հովհաննիսյանի «Երևան» երգում, որոնք հիշեցնում են էջմիածնի 4-րդ դարի տաճարի ճակատի քարե ժանյակները:

...Համերգի երկրորդ մասի կենտրոնում հայ երաժշտության ամենախոշոր դասական Կոմիտասն էր, որ պաշտամունքի առարկա է, որպես ժողովրդական պատրիարք և կոմպոզիտոր: Կատարվեցին նրա վեց ստեղծագործությունները՝ որոնցից հատկապես՝ «Ինչո՞ւ Բինգյուլը մտար», «Կալի երգն» ու «Գութանի Երգը» հիպոթեզով ընդունվեցին հասարակության կողմից:

«Գութանի Երգն» ունկնդիրների խնդրանքով կրկնվեց: Բուռն ծափերի արժանացան նաև Մակար Եկմալյանի երգե-

րը, հատկապես երաժշտական հարստության մեջ աշխարհային տպավորիչ «Հայր սուրբը»:

Երգչախմբային ընկերության երգչախմբի կենսագրության անմոռաց էջերից մեկը կապված է մեծանուն կոմպոզիտոր, ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, լենինյան և բերդական մրցանակների դափնեկիր, մեր հանճարեղ հայրենակից Արամ Խաչատրյանի անվան հետ: Մեզ համար պարծանք էր հուշամատյանում կադրավ նրա ձեռքով գրված դրվատանքի այս խոսքերը.

«Սրտանց ու ջերմորեն շնորհակալ եմ Հայաստանի երգչախմբային ընկերության երգչախմբից և սիրելի էմմա Ծատուրյանից իմ հեղինակային համերգի մասնակցության ու հրաշալի կատարման համար: Ձեր երգչախումբը շատ որակյալ և տաղանդավոր կոլեկտիվ է: Մաղթում եմ նոր և առավել մեծ հաջողություններ:

Ձեր բարեկամ ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ:

28-ը դեկտեմբերի 1973 թվականին»:

1974 թվականին երգչախումբը կոմպոզիտորների համամիութենական տան հրավերով մեկնեց Մոսկվա: Մեզ հատկացվել էր այդ տան ընդարձակ սրահը: Երազրում տեղ էին գտել հայ դասականների և սովետահայ կոմպոզիտորների լավագույն ստեղծագործությունները: Համերգին ներկա էին ականավոր կոմպոզիտորներ Դմիտրի Կաբալևսկին, Արամ Խաչատրյանը, Առնո Բաբաջանյանը, Ալեքսանդր Հարությունյանը, ինչպես և բազմաթիվ ռուս և այլազգի կոմպոզիտորներ:

Համերգի ընթացքում իրենց ստեղծագործությունների մեծագույնությամբ հանդես եկան Սովետական Միության ժողովրդական արտիստներ Առնո Բաբաջանյանը և Ալեքսանդր Դրը Հարությունյանը:

1976 թվականին, կանանց միջազգային տարվա կապակցությամբ, երգչախումբը տրամադրվեց մի շարք կին խումբավարների՝ էմմա Միրզոյան, Կլարա Իշխանյան, Լուիզա Զեյթադյան և Սեդա Ստեփանյան, որոնք հանդես եկան հետաքրքիր ծրագրով:

Արամ Տեր-Հովհաննիսյանի անվան երգչախմբի հետ աշխատելու հնարավորություն է տրվել նաև մի շարք սփյուռ-

Համերգի պահին

քահայ կոմպոզիտորների խմբավարների՝ Ժան Ալմուխյան, Համբարձում Բերբերյան, որոնք հանդես են եկել իրենց ստեղծագործություններից կազմված հեղինակային համերգով:

Արամ Տեր-Հովհաննիսյանի անվան երգչախմբի դիմավորումը Թբիլիսիի կայարանում

Հաջորդ՝ 1977 թվականին երգչախումբը մասնակցեց Թբիլիսիում կայացած «Երաժշտական գարուն» միջոցառմանը և վրացական ֆիլհարմոնիայի սիմֆոնիկ նվագախմբի հետ կատարեց Քերուբինիի «Ռեքվիեմը» վրացական ՍՍՀ ժողովրդական արտիստ Ջանսուղ Կախիձեի ղեկավարությամբ: Այդ նույն համերգի ընթացքում Օթարի Թաթթաքիշվիլու «Գուրիական երգեր» կանտատը մենք կատարեցինք հեղինակի ղեկավարությամբ: Այս հանդիպումը անվանի երաժշտի հետ երկուստեք այնքան ջերմ զգացմունքներ էր հարուցել, որ նա հարկ համարեց գրավոր արտահայտվել այսպես.

«Երջանիկ եմ այսպիսի հիանալի, եռանդուն և երիտասարդական ավյունով լեցուն կոլեկտիվի հետ հանդես գալուս համար: Բեմի վրա անցկացրած հրաշալի մի քանի ռուպենները երկար կհիշեմ: Նորից ու նորից շնորհակալություն, մինչև նոր հանդիպում Թբիլիսիում և մեր հայրենիքի այլ քաղաքներում:

Ձեր Օթար Թաթթաքիշվիլի, 14-ը դեկտեմբերի 1977թ.»:

Դրանից հետո, վրացական ֆիլհարմոնիայի դահլիճում

երգչախումբը հանդես եկավ սովետահայ կոմպոզիտորների
խմբերգերից կազմված մենահամերգով:

Ինչպես միշտ, նրան ուղեկցեց աղմկոտ հաջողություն:
Համերգներից մեկին ներկա էր ՍՍՀՄ կոմպոզիտորների միու-
թյան նախագահ, ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, Լենինյան
մրցանակի դափնեկիր Տիխոն Խրեննիկովը, որը դրվատանքի
ջերմ խոսքեր ուղղեց երգչախմբին: Ի դեպ, այդպիսի ջերմ
արձագանքներ հայ կոմպոզիտորների խմբերգային ստեղ-
ծագործությունների կատարման առթիվ առաջին անգամ չէ,
որ մենք ունենդրում էինք:

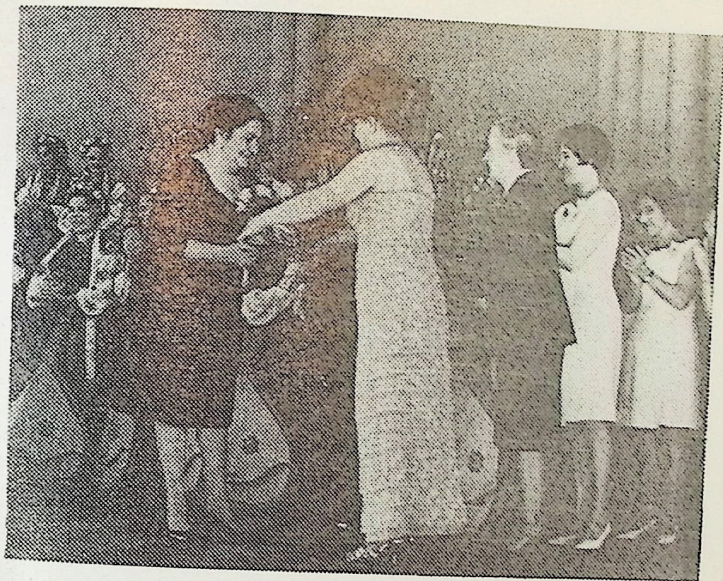
1978թ. հոկտեմբերին երգչախումբը հրավիրվեց մաս-
նակցելու եղբայրական Վրաստանում կայանալիք Անդր-
կովկասյան երեք հանրապետությունների «Սովետական Ան-
դրկովկասի մեղեդիները» երաժշտական փառատոնին:

Այս փառատոնը իրավամբ ժողովուրդների բարեկամու-
թյան ու եղբայրության տոն էր: Համերգների ծրագրերը հա-
րուստ էին և բազմապիսի. մասնակցում էին Վրաստանի,
Ադրբեջանի և Հայաստանի արվեստի վարպետները:

Մեր երգչախումբը վրացական ֆիլհարմոնիայի սիմֆոնիկ
նվագախմբի հետ կատարեց Գևորգ Արմենյանի «Ասք Հա-
յաստանի մասին» քառամաս կանտատը:

Համերգներ կայացան նաև Թեւալում և Ալավերդի եկե-
ղեցում:

Արամ Տեր-Հովհաննիսյանի անվան երգչախումբը Ռու-
սաստանյան Փեդերացիայի երգչախմբային ընկերության
հրավերով եղել է նաև երկրի հնագույն պատմական քաղաք-
ներում՝ Վլադիմիրում և Սուզդալում, մասնակցել Ս. Տա-
նևին նվիրված խմբերգային արվեստի համամիութենական
փառատոնին: Փառատոնից հետո երգչախումբը ելույթներ
ունեցավ Մոսկվայում և Լենինգրադում, միաժամանակ կա-
տարելով ֆոնդային ձայնագրություններ համամիութենական
ռադիոյում: Այժմ երգչախմբի ձայնագրությունների թիվը
մեկ հարյուրից ավելի է: Դրանցից շատերի կատարողական
բարձր արվեստը հատուկ նշվել է համամիութենական ռա-
դիոյի գեղարվեստական խորհրդի կողմից:

Մեր հյուրն է Պոլտավայի բանդուխտների կապելլան

Աշխատավորության գեղագիտական դաստիարակության ներգործուն ձևերից են նաև համերգ-դասախոսությունները և երգերի ուսուցումները: Այդպիսիք հաջողությամբ իրականացրել է երգչախմբային ընկերությունը իր գոյության քառորդ դարի ընթացքում: Դժվար է (և գուցե բոլորովին անհարկի) թվարկել 29 տարվա ընթացքում կազմակերպված համերգների ստույգ քանակը, սակայն ասենք առանց չափազանցանելու, որ դրանք անցկացվել են հանրապետության ամբողջ տարածքում: Հիշատակենք դրանցից մի քանիսը:

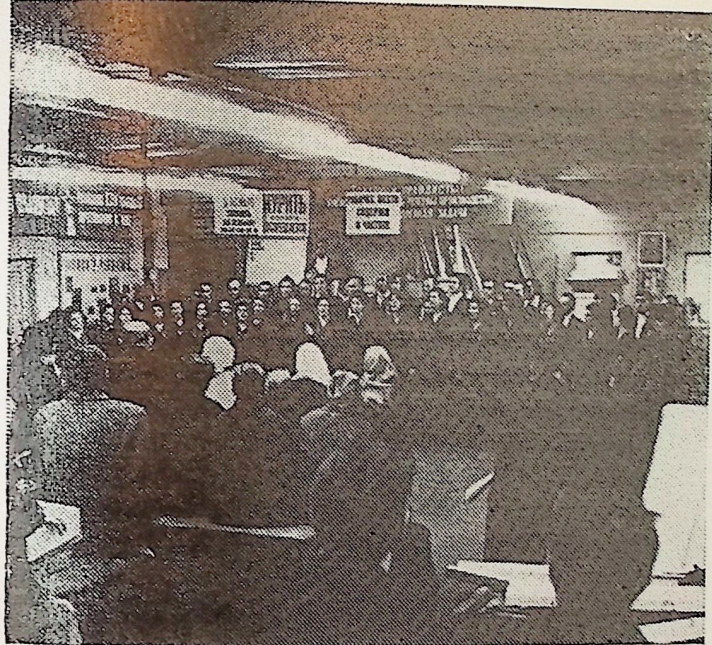
Մեծ արձագանք ունեցավ Սայաթ-Նովայի ծննդյան 250-ամյակին նվիրված համերգ-դասախոսությունների շարքը, որին մասնակցեցին հանրապետության առաջատար ստեղծագործական կոլեկտիվներ, նաև հայ երգի երախտավորներ Շարա Տալյանը, Տաթևիկ Սազանդարյանը, Գլախո Զաքարյանը և ուրիշներ: Նույնպիսի միջոցառումներ կրկնվեցին ինչպես հայֆիլհարմոնիայի դահլիճում, այնպես էլ հանրապետության շատ քաղաքներում:

Մյուս արժանահիշատակ երևույթը «Հայ խմբերգային արվեստի պատմության էջերից» համերգ-դասախոսությունների շարքն էր, որ անցկացվեց հանրապետության շատ շրջաններում: Բոլոր համերգ-դասախոսություններին մասնակցում էր Հայաստանի պետական երգչախումբը, իսկ դասախոսությունները վարում էին մասնագետ երաժշտագետները:

1970 թվականին Սովետական Միության բոլոր ժողովուրդները խանդավառությամբ նշեցին Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակը: Այս տոնին իր մասնակցությունը բերեց նաև երգչախմբային ընկերությունը: Հանրապետության բոլոր քաղաքներում և շրջաններում լենինյան թեմաներով կազմակերպվեցին համերգներ, համերգ-դասախոսություններ, անդես եկան ինչպես ընկերության անդամ երգչախմբեր, այնպես էլ մեծ թվով մենակատարներ և տարբեր ժանրի խմբեր: Այդ համերգ-դասախոսությունների ընթացքում հետաքրքիր զեկուցումներ կարգացին հանրապետության անվանի երաժշտագետներ և արվեստաբաններ՝ «Լենինի կերպարը հայ բեմում», «Լենինի կերպարը հայ կերպարվեստում», «Լենինը և երաժշտությունը» թեմաներով: Սրանք բոլորն էլ ամենուրեք ունկնդրվեցին մեծ ուշադրությամբ:

«Հայ խմբերգային արվեստի պատմության էջերից» թեմայով համերգ-դասախոսություններ են անցկացվել 1967 թվականին հանրապետության մի շարք շրջաններում: Կատարողներն են եղել Հայաստանի երգչախմբային ընկերության երգչախումբը և երաժշտագետ Արմեն Բուդաղյանը:

«Սովետական Հայաստանը 50 տարում» թեմայով համերգ-դասախոսություններ անցկացվեցին Երևանի մետաքսի կոմբինատում, Սևանշին տրեստում, Դիլիջանի «Իմպուլս» գործարանում, Իջևանում, Շամշադինում Կիրովականի քիմիագործների պալատում, Լենինականում, Հրազդանում, Հոկտեմբերյանում, Ապարանում, Թալինում, Վեդիում, Էջմիածնում, Նոյեմբերյանում, Չարենցավանում, Ղափանում, Եղեգնաձորում, Հանքավանում, Կամոյում, Արտաշատում, Աշտարակում և այլ շատ տեղերում: Այս համերգ-դասախոսություններին մասնակցում էին թե պրոֆեսիոնալ և թե ինքնագործ երգչախմբեր: Այս բոլոր միջոցառումների դասախոսն էր երիտասարդ երաժշտագետ Ժաննա Զոհրաբյանը:

Արամ Տեր-Հովհաննիսյանի անվան երգչախմբի համերգը «Պրավդա»
թերթի տպարանում

Ընկերության գործունեության կարևոր մասն են կազմում պարբերաբար կազմակերպվող երգչախմբերի փոխայցելությունները, որոնք ստեղծագործաբար իրար հարստացնելուց բացի, նշանակալից դեր են խաղում մեր ժողովրդի ինտելեկտուալ կապերի ամրապնդման, տարբեր ազգերի խմբերգային արվեստի փոխժանոթացման ու պրոպագանդման ուղղությամբ:

Ընկերության հիմնադրման օրից, նրա նախաձեռնությամբ ու միջոցներով Հայաստանում հանդես են եկել Լենինգրադի ալիադեմիական էապելլան, Մուղավիայի «Դոյնան», Ուկրաինայի «Տրեմբիտան», Վրաստանի և Ադրբեջանի պետական երգչախմբերը, համամիութենական ռադիոյի և հեռուստատեսության պետական կոմիտեի մեծ երգչախումբը և մանկական երգչախումբը, Լենինգրադի Գլինկայի անվան կապել-

լայի տղաների երգչախումբը, Մոսկվայի խմբավարական ուսումնարանի երգչախումբը, Մոսկվայի պետական երգչախումբը, ՍՍՀՄ մանկավարժական գիտությունների ակադեմիայի գեղարվեստական դաստիարակության տան մանկական երգչախումբը, էստոնիայի գիտությունների ակադեմիայի տղամարդկանց երգչախումբը, Ուկրաինայի երգչախմբային ընկերության տղամարդկանց երգչախումբը, Պոլտավա քաղաքի բանդուրիստների կապելլան, Լենինգրադի Կապրենովի անվան մշակույթի տան կանանց երգչախումբը, Մոսկվայի «Ալիե պարուսա» ստուդիայի մանկական երգչախումբը, Տալլինի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի երգչախումբը, էստոնական «Կալեա» երգչախումբը, Լենինգրադի կամերային երգչախումբը, Կիևի պիոներ-դպրոցականների պալատի «Շչեդրիկ» երգչախումբը, Օդեսայի խմբավարական ուսումնարանի մանկական երգչախումբը, Նովոսիբիրսկի կամերային երգչախումբը, Ուկրաինայի հարավ-արևելյան երկաթուղային ճանապարհների մշակույթի տան երգչախումբը, Բաթումի «Օրնանա» վոկալ անսամբլը, Տալլինի «Օլեինա» կամերային երգչախումբը, Ադրբեջանի երգչախմբային ընկերության կամերային երգչախումբը, Մոսկվայի երիտասարդական երգչախումբը:

Արտասահմանյան երկրներից մեզ այցի են եկել Սոփիայի «Երևան» երգչախումբը, Հունգարիայի Զոլտան Կոդայի անվան երգչախումբը, Սոփիայի պիոներ-դպրոցականների պալատի «Բոդրա սմյանա» երգչախումբը, Սոփիայի «Դրուժնա պեսեն» երգչախումբը, Սոփիայի «Կավալ» տղամարդկանց երգչախումբը, Հալեպի «Սպենդիարյան» երգչախումբը և շատ մեծ ու փոքր խմբեր:

Բոլոր հիշատակված խմբերը հանդես են եկել ինչպես Երևանում, այնպես էլ՝ Լենինականում, Կիրովականում, Դիլիջանում, Ղափանում, Քաջարանում, Արտաշատում, Վեդիում, Հրազդանում, Սևանում և այլն:

Բուլղարական «Բոդրա սմյանա» մանկական երգչախումբը ՌՍՖՍՀ երգչախմբային ընկերության հյուրն էր:

Հանկարծ զանգ Մոսկվայից: Հեռախոսի մոտ է Մարիա Տոլմաչովան՝ ՌՍՖՍՀ երգչախմբային ընկերության նախագահի տեղակալը: Հայտնեց, որ երգչախմբի ղեկավար, Բուլղա-

Արամ Տեր-Հովհաննիսյանի անվան երգչախումբը Տալինում, մասնակցում է էստոնիայի երգի տոնի 100-ամյային

րիայի ժողովրդական արտիստ, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Բոնչո Բոչևը մեծ ցանկությամբ ունի Հայաստան գալու: Ի՞նչ կաթօժիք ունի այդ առթիվ Հայաստանի երգչախմբային ընկերությունը: Պարզ չէ, որ բուլղարական ժողովրդի ներկայացուցիչները մեր ցանկալի հյուրը կլինեն:

Հաջորդ օրն իսկ մեկնեցի Մոսկվա՝ Երեան առաջնորդելու մեր արվեստակիցներին:

Հրաշալի մի խումբ էր դա՝ 80 երեխաներ, որոնց ուղեկցում էին հինգ մանկավարժներ, մի բժշկ և խմբավար Լիլիանա Բոչևան՝ գեղարվեստական ղեկավար Բոնչո Բոչևի դուստրը:

Բուլղար մանուկների անդրանիկ համերգը տեղի ունեցավ

ֆիլհարմոնիայի մեծ դահլիճում: Արտասովոր այս երգա-
խմբին ունենդրելու էր հավաքվել երաժշտասերների մեծ
բազմություն: Երգչախմբի երգացանկը շատ բազմադան էր՝
Ժողովրդական անպաճույճ երգերից մինչև բարձր պրոֆե-
սիոնալ մակարդակի գործեր:

Հաջորդ օրերին փոքրիկ երգիչները հանդիպում ունեցան
Երևանի Յավորովի անվան միջնակարգ դպրոցի աշակերտու-
թյան հետ: Երգչախմբային ընկերությունը կազմակերպեց
բաց դաս: Հրավիրված խմբավարներն ու երգ-երաժշտության
ուսուցիչները այսպիսով հաղորդակից եղան մանկական երգ-
չախմբային արվեստի աշխատանքային գործընթացներին:
Երգչախմբի կատարմամբ Լյուբոմիր Պիպլովի «Քնիր իմ
Դամյանչո» երգը ես խնդրեցի մեր բարեկամներից՝ մեր երգ-
չախմբի երգացանկում ունենալու համար:

Մեր փոքրիկ հյուրերը տեղավորված էին նորքի գիշերո-
թիկ դպրոցում և իրենց հրաշալի էին զգում հովասուն ու գե-
ղատեսիլ բարձունքում: Հասկանալի է, որ նրանք եղան Հա-
յաստանի գրեթե բոլոր տեսարժան վայրերում և անչափ գոհ
էին իրենց ուղևորությունից, ինչպես շարունակ կրկնում էին
հրաժեշտի պահին:

Ավելորդ չէ այստեղ հիշել հետևյալ դեպքը:

Սեանի ափին ենք: Ճաշի ժամանակ նվագախումբը հըն-
չեցրեց պարեղանակ: Պարում էին մեծերը, փոքրերը: Հան-
կարծ տեղից պոկվեց երգչախմբի ամենափոքրիկ մասնակի-
ցը և զարմանալի արագությունբ յորացնելով հայկական
պարի ութման ու պլաստիկ շարժումները, սկսեց պարել, զար-
մանք ու հաճույք պատճառելով բոլորիս: Կարծես այդ երե-
խան ի ծնե կատարել էր մեր ազգային պարերը: Աղջնակն
այնքան ինքնաբուխ, այնքան նազանքով էր պարում, որ շու-
տով բոլորը մի կողմ քաշվեցին՝ նրան միայնակ թողնելով:
դարձան հանդիսատեսներ: Այլևս անկարող էի դիմանալ
փոքրիկ արտիստուհու հմայքին, շնորհալի կերպարանքին:
Հանեցի թևիս ժամացույցը և կապեցի փոքրիկ պարուհու երկ-
նատարած ձեռքին, որպես փոխհատուցում նրա պատճառած
հաճույքի:

Փոխայցելության սկզբունքով Միություն հանրապետու-
թյունների շատ քաղաքներում, ինչպես նաև սոցիալիստական

Երգի տոնի պահերից մեկը: Է. Ա. Մատուրյան, Վլ. Ա. Չերնուշենկո, Լենինգրադի Գլինկայի անվան կապելլայի գեղարվեստական ղեկավար

երկրներում իրենց արվեստն են ցուցադրել Հայաստանի լավագույն ինքնագործ երգչախմբերը:

Այսպես, Ուկրաինայում և էստոնիայում մի շարք համերգներով հանդես է եկել Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտի երգչախումբը, որը 1966 թվին իր արվեստն է ցուցադրել նաև ՀՀաստանում: Վիլնյուս և Կաունաս քաղաքներում ելույթներ է ունեցել Երևանի Ռ. Մելիքյանի անվան երաժշտական ուսումնարանի երգչախումբը: Լենինգրադ է մեկնել Երևանի ուսուցչի տան երգչախումբը: Մոսկվայում համերգներ է տվել երգչախմբային ընկերության մանկական երգչախումբը: Տալլին է գործուղվել Աշտարակի ուսուցչի տան երգչախումբը, Քիշնևում համերգներով հանդես է եկել Երևանի երիտասարդական երգչախումբը, ընկերության Արտաշատի բաժանմունքի երգչախումբը:

Տարբեր տարիների ընթացքում կիսվալում իր կատարո-

ղական արվեստն է ցուցադրել հայ էլեկտրագործարանի տղամարդկանց երգչախումբը, Ռիգայում՝ էջմիածնի քաղաքային մշակույթի տան երգչախումբը: Բոլոր քաղաքներում, որտեղ էլ որ հանդես են եկել հայկական երգչախմբերը, պատվով են կատարել իրենց առաքելությունը, բարձր մակարդակով ներկայացրել հայ խմբերգային արվեստը:

Ընկերության հանրագումար միջոցառումներից են երիտասարդության հետ կազմակերպվող երգերի ուսուցումները: Այդպիսիք իրականացվել են՝ Արտաշատում, Մարտունիում, Արթիկում, Գետաշենում, Ժղանովում, Սևանում, Հրազդանում, Նոյեմբերյանում, Գորիսում, Աղեզբեկովում, Ապարանում, Իջևանում, Վեդիում և ուրիշ շրջաններում ու գյուղերում: Այս միջոցառումների կազմակերպիչները եղել են ընկերության բաժանմունքները: Դրանց համար մենք պարտական ենք խմբավարներ Վ. Անանյանի, Ա. Բալայանի, Վ. Գասպարյանի, Վարդիթեր Գասպարյանի, Մ. Նդիգարյանի, Ն. Ննգոյանի, Ք. Նրահոսյանի, Դ. Զալյանի, Լ. Զեյթադյանի, Է. Էլբակյանի, Կ. Իշխանյանի, Զ. Կապլանյանի, Ս. Հավոնջյանի, Է. Միրզոյանի Գ. Սանդալյանի, Օ. Սիրունյանի, Ս. Ստեփանյանի, Ա. Քեշիշյանի, Բ. Մխիթարյանի և շատ ու շատ ուրիշների ջանքերին, նրանց ստեղծագործական ակտիվությանը:

Հայաստանի երգչախմբային ընկերությունը խոշոր նշանակություն է տվել երգի տոներին՝ որպես աշխատավորության գեղագիտական դաստիարակության ձևերից ամենամասսայականի, և այդ խիստ դժվար միջոցառումը հնարավորին չափ պարբերական դարձնելու համար անչափ շատ ջանքեր է գործադրել: Երգի տոները մեծապես նպաստելով երգչախմբերի կատարողական մակարդակի բարձրացմանը, երգիչ-երգչուհիների երաժշտական-երգեցողական կուլտուրայի հզլմանը, միաժամանակ մշակում են նաև մասնակիցների մեջ կուլեկտիվիզմի զգացում:

Հանրապետությունում երգի տոներ են անցկացվում սկսած 1962 թվականից, երբ առաջին անգամ հայ իրականության մեջ տեղի ունեցավ Երևանի դպրոցականների երգի տոներ: Այդ տարվանից սկսած ընկերությունը հետևողական աշխատ

Հանրապետական երգի տոնի հյուրեր Վլ. Ա. Չերեուշենկոն (Աննիգրադ)
և Ա. Ռատուսասպը (Տավրին) մի խումբ խմբավարների հետ

տանք է ծավալում հանրապետության բազմաթիվ քաղաք-
ներում ու շրջաններում երգի տոներ պարբերաբար անցկաց-
նելու նպատակով: Այդ գործում հարուստ ավանդույթներ
ունի Կիրովականը, շնորհիվ հայ երաժշտական արվեստի
աճխոնջ մշաղեններից մեկի՝ հանրապետության ժողովրդական
արտիստ էդուարդ Կզարթմյանի:

Նրա ջանքերով հիմնավորված հրաշալի նախաձեռնու-
թյունը սրբությամբ պահպանում են նրա աշակերտներն ու
հետևորդները: Կիրովականը երկու տարի առաջ տոնեց իր
25-րդ երգի տոնը:

Երգի տոների լավ ավանդույթներ ունեն նաև Դի-
լիջանը, Լենինականը, էջմիածինը, Հոկտեմբերյանը, Ղա-
փանը, Սպիտակը:

1981 թվականին ընկերությունն անցկացրեց իր թվով վե-
ցերորդ հանրապետական երգի տոնը: Սակայն երգի դաշտ
չունենալու հանգամանքը խիստ սահմանափակում է այդ մի-
ջոցառման հնարավորությունները, հավելյալ դժվարություն-
ներ հարուցում: Այնուամենայնիվ, հաղթահարելով բազմա-

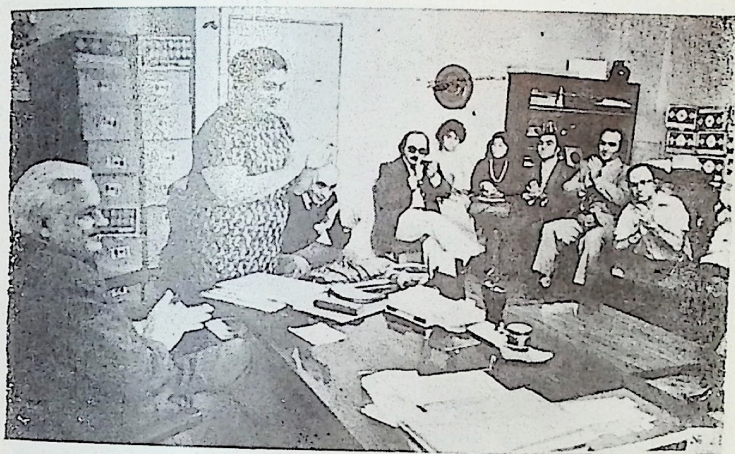

Կոմպոզիտոր Յան Ֆրենկելի հետ

թիվ խոշորագույններ, ընկերությունը երգի տոներ է անցկացրել 1969 թվականին Դսեղում՝ նվիրված Հ. Թումանյանի ծննդյան 100-ամյակին, հաջորդ տարին Լենինականում՝ նվիրված Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակին։ Վերջին միջոցառման աշխատանքները գլխավորեց ընկերության Լենինականի բաժանմունքը։

Արևելյան Հայաստանը Ռուսաստանի կազմի մեջ մտնելու 150-ամյակին էին նվիրված Հոկտեմբերյանում, Դիլիջանում, Աշտարակում, Կիրովականում անցկացված երգի տոները։ Սպիտակի շրջանի երգի տոներն իրենց մասնակցությունը բերին մի շարք առաջատար խմբեր՝ Երևանից ու Կիրովականից։

Նույն 150-ամյակին էր նվիրված նաև Երևանի գլխավոր պողոտայում կայացած երգի տոներ, որն անցկացվեց ՀԿԿ Երևանի Մյասնիկյանի շրջկոմի հետ համատեղ։ 150-ամյակին նվիրված միջոցառումների շարքի բարձր կազմակերպության համար, 1978 թվականի նոյեմբերին, Հայաստանի երգչախմբային ընկերությունը պարգևատրվել է ՌՍՖՍՀ-Գերագույն սովետի պատվոգրով։

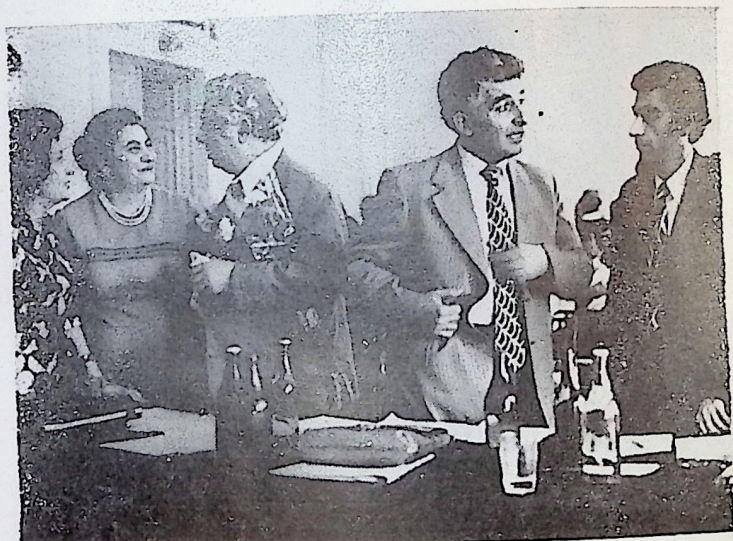
ՌՍՖՍՀ-ի երգչախմբային ընկերության նախագահ, ՍՍՀՄ ժող. ար-
տիստ Վլ. Գ. Սոկոլովը ՌՍՖՍՀ-ի Գերագույն սովետի պատվոգիրն է հանձ-
նում Հայաստանի երգչախմբային ընկերությանը

Հայաստանում Սովետական կարգերի հաստատման 60-ամ-
յակին էին նվիրված Դիլիջանում, Լենինականում, Կիրովա-
կանում, Սպիտակում, Հոկտեմբերյանում, Ազիզբեկովում
տեղի ունեցած երգի տոները՝ 3500 մասնակիցների ընդհա-
նուր թվով: 1981 թվականին Երևանում տեղի ունեցավ հան-
րապետական մանկական երգի տոն, նվիրված ՍՄԿԿ 26-րդ
համագումարին և ՀԼԿԵՄ 60-ամյակին:

Ընկերության կողմից անցկացվող երգչախմբերի ամե-
նամյա մրցույթները նպաստում են երգչախմբերի թե՛ որա-
կական և թե՛ քանակական աճին, նրանց կատարողական
հմտությունների և վոկալ տեխնիկայի բարձրացմանը: Այդ-
պիսի մրցույթները դարձել են պարբերական, կրկնվում են
գրեթե ամեն տարի՝ սկսած 1969 թվականից:

Դրանցից առաջինը նվիրված էր Կոմիտասի ծննդյան
100-ամյակին, երկրորդը հայտարարվեց ՍՍՀՄ կազմավոր-
ման 50-ամյակի առթիվ, այնուհետև դրանց հաջորդեցին՝
1973, 1974, 1975, 1977, 1978, 1980, 1981, 1982, 1984 թվա-
կաններին կազմակերպված մրցույթները:

1969 թվականին անցկացվեց նաև պրոֆեսիոնալ երգչա-

Երգչախմբերի հանրապետական մրցույթի ժյուրին. Ս. Ս. Սաղանդարյան, Ա. Ի. Չաչատրյան, Է. Ա. Մատուռյան, Է. Մ. Միրզոյան, Ռ. Ա. Դավթյան

խմբերի համամիութենական փառատոն՝ նվիրված հոմերոսի ծննդյան 100-ամյակին, որին մեր հանրապետության երգչախմբերից բացի, մասնակցեցին Լենինգրադի ակադեմիական կապելլան, Մոսկովիայի «Դոյնա» երգչախումբը, Ադրբեջանի պետական կապելլան, Վրաստանի պետական երգչախումբը, Ուկրաինայի «Տրեմբետան»։ Փառատոնների օրերին ընկերությունը կազմակերպեց հրավիրված երգչախմբերի հանդիսություններ Հայաստանի աշխատավորական լայն զանգվածների հետ՝ Լենինականի տեքստիլագործների, Կիրովականի քիմիագործների, Երևանի ալյումինագործների, Քաջարանի հանքագործների, Շիրազլու գյուղի կոլտնտեսականների, Երևանի պետական համալսարանի պրոֆեսորա-դասախոսական կազմի և ուսանողության, Հոկտեմբերյանի շրջանի գյուղական աշխատավորության հետ և այլն։

Ավելորդ է ասել, թե որքան նպաստավոր են մեզան միջոցառումները Միության ժողովուրդների ինտերնացիոնալ կապերի ամրապնդման համար։

Հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխության 60-ամյակին

նվիրված ընկերության կողմից հայտարարված երգչախմբերի հանրապետական մրցույթը, որի վերջին փուլին մասնակցող 24 երգչախմբերից 17-ը արժանացան մրցանակային տեղերի:

ՍՍՀՄ կազմավորման 60-ամյակի առթիվ ՀՍՍՀ կուլտուրայի մինիստրության հետ համատեղ կազմակերպված պրոֆեսիոնալ երգչախմբերի համամիութենական փառատոնին մասնակցելու համար Երևան էին եկել Լենինգրադի ակադեմիական կապելլան, Մոսկվայի համամիութենական ռադիոյի մեծ երգչախումբը, ՌՍՖՍՀ հանրապետական երգչախումբը:

1978 թվականին աշխատավորների ինքնագործ արվեստի փառատոնի երգչախմբերի համամիութենական մրցույթի եզրափակիչ փուլը կայացավ Երևանում:

Այն փաստը, որ մրցույթի աշխատանքների գլխավորումը հանձնարարվել էր Հայաստանի երգչախմբային ընկերության՝ լավագույն ապացույցն է այն բանի, որ խմբերգային արվեստը մեր հանրապետությունում զբաղեցնում է ժանրակշիռ տեղ, և այդ հանգամանքը չի վրիպում միութենական գերատեսչությունների ուշադրությունից:

Մրցույթին մասնակցելու համար Միության տարբեր քաղաքներից Երևան էին ժամանել յոթ երգչախմբեր: Հայաստանից այդ մրցույթին մասնակցելու իրավունք էին նվաճել Երևանի Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի երգչախումբը է. Ավետյանցի ղեկավարությամբ, նույն կոնսերվատորիայի կանանց երգչախումբը Ի. Վարդանյանի ղեկավարությամբ, Երևանի երիտասարդական կազմակերպությունների երգչախումբը Ա. Վերանյանի ղեկավարությամբ, էջմիածնի քաղաքային մշակույթի տան երգչախումբը Մ. Եղիզարյանի ղեկավարությամբ, նույն քաղաքի շրջանային մշակույթի տան երգչախումբը Ռ. Շարբայանի ղեկավարությամբ: Մրցույթի դափնեկրի կոչում ստացան էջմիածնի երկու երգչախմբերը, երիտասարդական կազմակերպությունների երգչախումբը և կոնսերվատորիայի կանանց երգչախումբը:

1980 թվականին ընկերությունը ՀԼԿԵՄ կենտրոնական կոմիտեի հետ համատեղ անցկացրեց «Երիտասարդ ստեղծագործողների հանրապետական փառատոն», որի մաս կազմող

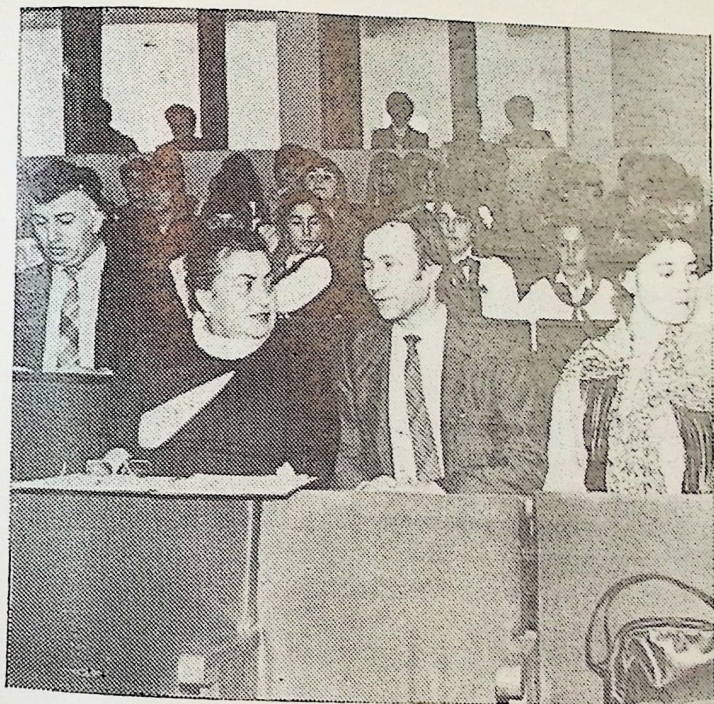
«Երգչախմբային արվեստի օր» միջոցառմանը մասնակցեց Աշտարակի ուսուցչի տան (ղեկ. Գ. Նաջարյան), երիտասարդական կազմակերպությունների (Ա. Վերանյան), էջմիածնի շրջանային մշակույթի տան (Ռ. Շարբաթյան), Երևանի համար 6 մշակույթի տան (Ս. Տեր-Ղազարյան) երգչախմբերը:

Մաքսիմ Գորկին, խոսելով մանկական գրականության մասին, այն միտքն է հայտնել, որ երեխաների համար պետք է գրել այնպես ինչպես մեծերի, բայց ավելի լավ: Ծիշտայդ նույն սկզբունքով էլ ընկերության աշխատանքները մատաղ սերնդի դաստիարակության ամեն բնագավառում իրականացվել են առավել մեծ ջանքերով ու նվիրվածությամբ:

Աշխատավորության, երիտասարդության, ինչպես նաև մատաղ սերնդի գեղագիտական դաստիարակության ամենահաճելի, ինչպես նաև նպաստավոր ազդակներից են օլիմպիականները, ստուգատեսները, որոնք զգալի տեղ են զբաղեցնում ընկերության աշխատանքում:

Սովետական Հայաստանի 50-ամյակին նվիրված դպրոցական երգչախմբերի հանրապետական մրցույթը, գիշերօթիկ և երկարօրյա դպրոցների ինքնագործ արվեստի հանրապետական օլիմպիական, որ անցկացվեցին Հայաստանի լուսավորության մինիստրության հետ համատեղ, դպրոցական երգչախմբերի և մենակատարների հանրապետական մրցույթը՝ նվիրված ՀԿԵՄ 50-ամյակին, այդ միջոցառումների շարքում, թերևս, ամենահաջողվածներն են եղել:

Ընկերությունը վերջին տարիների ընթացքում անց է կացրել մի շարք ուշագրավ միջոցառումներ, որոնցից է Հայաստանի բազմահազար լսարանի համար հեռուստատեսային հաղորդաշար-համերգաշարը: Երաժշտագետ, պրոֆեսոր Ռոբերտ Աթայանի ներածական խոսքի հետ երգչախումբը հնչեցրեց Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի, Մակար Եկմալյանի, Կոմիտասի, Գրիգոր Սյունու, Սպիրիդոն Մելիքյանի, Ռոմանոս Մելիքյանի, Վահան Ումր-Շատի, Դանիել Ղազարյանի, Երվանդ Սահառունու, Կարո Զաքարյանի, Մարտին Մազմանյանի, էդուարդ Կզարթմյանի, Անուշավան Տեր-Ղևոնդյանի, Միքայել Միրզոյանի, Գուրգեն Միրզոյանի բազ-

Մանկական երգչախմբերի հանրապետական մրցույթի ժյուրիի կազմում
է կոմպոզիտոր Գ. Ս. Ստրովեն (Մոսկվա)

մաթիվ հանրահայտ խմբերգեր: Այս միջոցառումը, բացի
ներանից, որ հարգանքի տուրք է երգարվեստի մեծերի նկատ-
մամբ, միաժամանակ հնարավորություն է տալիս հիշեցնե-
լու այդ բնագավառի երախտավորների, երբեմն հանիրավի
մոռացության մատնված ժառանգությունը:

Երգչախմբերի և խմբավարների միջև ստեղծագործական
փոխըմբռնումն ավելի լայնացնելու և բազմակերպ դարձնե-
լու առումով չափազանց հետաքրքիր էր ՍՍՀՄ կազմավոր-
ման 60-ամյակին նվիրված համերգը, որ տեղի ունեցավ
1982 թ. մայիսի 30-ին Հայհամերգի փոքր դահլիճում: Արամ
Տեր-Հովհաննիսյանի անվան երգչախմբի հետ հանդես եկան
երկրի ականավոր խմբավարները՝ ՍՍՀՄ ժողովրդական ար-
տիստ, պետական մրցանակի դափնեկիր Հովհաննես Զեքիչ-

յանը, Լատվիական ՍՍՀ ժողովրդական արտիստ, պետական մրցանակի դափնեկիր, պրոֆեսոր Իմանտ Կոկարսը, ՌՍՖՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, պրոֆեսոր Բորիս Տելինը, վրացական ՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Գիվի Բախտաձեն և տողերիս հեղինակը: Հանրապետության մամուլը բարձր գնահատեց իր տեսակի մեջ եզակի այդ միջոցառումը, որ փաստորեն առաջին փորձն էր: Տարբեր խմբավարների համաժամանակյա ելույթները մինչև այդ կիրառում չեն ունեցել Հայաստանում: Նույնպիսի միջոցառում անցկացվեց 1984 թվականին, ընկերության հիմնադրման 25-ամյակին նվիրված:

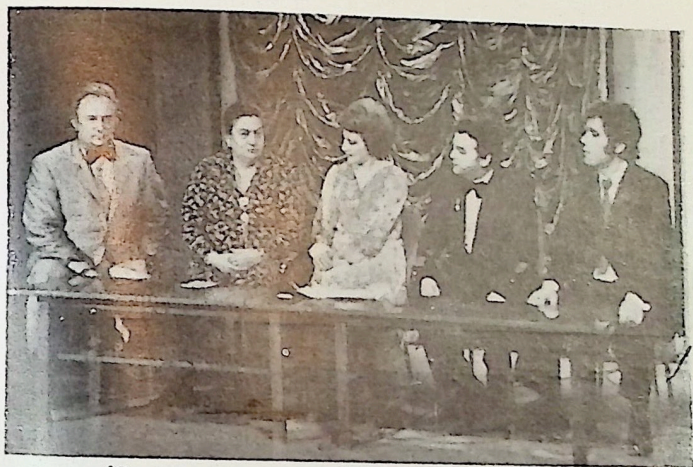
Այդ համերգին մասնակից խմբավարների կազմը ընդարձակվեց: Բելոռուսիայից հրավիրվեց ԲՍՍՀ ժողովրդական արտիստ, պրոֆեսոր Վ. Ռովդոն, էստոնական ՍՍՀ ժողովրդական արտիստ, պրոֆեսոր Կոնո Արենդը, Լատվիական ՍՍՀ ժողովրդական արտիստ, պրոֆեսոր Գիդո Կոկարսը, Ադրբեջանի երգչախմբային ընկերության նախագահ, Բաքվի կոնսերվատորիայի դոցենտ Լյաման Աթաքիշիևան:

Երգեցողության կուլտուրայի բարձրացման անգնահատելի ձևերից է նաև երիտասարդության և աշակերտության շրջանում անցկացվող երգերի ուսուցումը:

Հանրապետության բազմաթիվ շրջաններում ու գյուղերում պարբերաբար ուսուցվել են ինչպես հայկական ժողովրդական երգեր, այնպես էլ սովետահայ կոմպոզիտորների նույն ժանրի լավագույն ստեղծագործություններ:

Մատաղ սերնդի և երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակության գործում սոցիալիստական հասարակարգում գերակշիռ տեղ է հատկացվում գեղագիտական դաստիարակությանը և բնականաբար՝ երգեցողությանը: Այդ դաստիարակությամբ մեծապես պայմանավորվում է կոմունիզմ կառուցող ապագա քաղաքացու աշխարհայացքի ձևավորումը և գեղարվեստական ճաշակի ձևավորումը:

Այդ անվիճելի ելակետից ելնելով՝ ընկերությունն իր գործունեության բոլոր տարիների ընթացքում բացառիկ ուշադրություն է նվիրել մատաղ սերնդի գեղագիտական դաստիարակության բազմազան ու բազմաթիվ հարցերին,

Հայկական հեռուստատեսությունում: Ընկերության «Բարեկամություն» համերգի մասնակիցներ՝ Իմանտ Կոկարս (Լատվիա), Բորիս Տեկին (ՌՍՖՍՀ), Գիլի Բախտաձե (Վրաստան)

դրանք համարելով իր առաջնահերթ խնդիրներից գուցե ամենակարևորը:

Այդ առումով կազմակերպվել են հետևյալ կարգի միջոցառումներ՝ երգի տոն, փառատոն, ստուգատես, համերգ, համերգ-դասախոսություն, երաժշտական վիկտորինա, ստեղծագործական գործուղում, մանկական երգչախմբերի փոխալցելություն, երգերի ուսուցում և այլն: Դրանք, անկասկած, դրական արդյունք են տվել: Դպրոցական ու մանկական երգչախմբերի հայտագրերի հարստացմանը նպաստելու նպատակով սիստեմատիկաբար հայտարարվել են մանկական խմբերգերի և մեներգերի մրցանակաբաշխություններ, օժանդակվել նորաստեղծ երգերի կատարմանն ու տարածմանը: Մեծ քանակությամբ նոր ստեղծագործություններ են ձեռք բերվել անհատական պատվերների միջոցով: Դրանցից շատերը ամփոփված են ընկերության կողմից հրատարակված «Մանկական խմբերգերի» ժողովածուներից երկուսում:

Դպրոցականների համար 1968-ից 1974 թվականներին կազմակերպված համերգների թիվն անցնում է մի քանի հարյուրից:

Ինֆնազործ երգչախմբերի հանրապետական մրցույթի մյուսին

Հայաստանի երգչախմբային ընկերությունն ամենաշուրջ ուշադրություն է նվիրել երեխաների ձայնի պահպանման խնդիրներին, ինչպես նաև դպրոցական երգչախմբերի ղեկավարների և երգ-երաժշտության ուսուցիչների մասնագիտական մակարդակի բարձրացմանը: Երգ-երաժշտության ուսուցիչների սեմինար են անցկացվել Երևանի Լենինյան, Շահումյանի, Օրջոնիկիձեի, Սպանդարյանի շրջաններում, Լենինականի, Կիրովականի, Դիլիջանի, Ղափանի, Վեդիի, Արտաշատի, Սևանի, Հոկտեմբերյանի և այլ շրջաններում, Սակայն քանի որ դրանք կրում էին ոչ սիստեմատիկ բնույթ, 1972 թվականին ընկերությունը Երևանում կազմակերպեց հանրապետության երգ-երաժշտության ուսուցիչների մշտական գործող սեմինարներ: Սեմինար պարապմունքները տեղի են ունենում տարեկան երեք անգամ՝ դպրոցական արձակուրդների օրերին:

Սեմինար պարապմունքներ վարելու համար պարբերաբար մասնագետներ են հրավիրվել նաև Միության քաղաքներից՝ դոկտոր-պրոֆեսոր Լյուբինսկին (Մոսկվա), որը հանդես է եկել «Երաժշտության դասավանդման մեթոդիկա» թեմայով, Վ. Սոկոլովը (Մոսկվա), Վ. Ջերոնշենկոն (Լենինգրադ) «Մանկական ձայնի պահպանման անհրաժեշտությունը և նրա մեթոդները» թեմայով:

Սեմինարների աշխատանքներում ներգրավվել են Հայաստանի անվանի կոմպոզիտորներ, երաժշտագետներ, խմբավարներ, տեսաբաններ, որոնք իրենց փորձն ու գիտելիքները

Հանրապետական մանկական երգի տոն Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնի հրապարակում

են փոխանցել ուսուցիչներին, զեկուցումներ կաբդացել մասնագիտական թեմաներով, ծանոթացրել նրանց սեփական ստեղծագործություններին:

Հանրապետությունում գործող երաժշտական դպրոցների թիվն արդեն հարյուրների է հասնում: Մատաղ սերնդի մասնագիտական երաժշտական կրթությունն ապահովող այս հաստատությունների կատարած դրական աշխատանքն անուրանալի է:

Երևանում խմբավարական թեքումով դպրոցի առկայությունն ինքնին դարձյալ գալիս է ապացուցելու, թե որպիսի կարևոր նշանակություն է տրվում մեր ժողովրդի մեջ խմբական երգեցողությունը ներարկելու հարցերին: Ընդամենը տասնամյա գոյության ընթացքում այդ դպրոցը ծանրակշիռ

աշխատանք է կատարել մասնավորապես իր փոքրիկ սաների ձայնի պահպանման ասպարեզում:

Ընկերությունը մեծ տեղ տալով մանկական ձայնի պահպանման և երեխաների երգեցողական կարողությունների զարգացմանը, սրանից 14 տարի առաջ հիմնադրեց մանկական երգչախումբ-ստուդիա: Գործի նախաձեռնողներից մեկն էր ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստ, սովետահայ խմբերգային արվեստի ակադեմիկոս ներկայացուցիչ Մարտին Մազմանյանը: Իր գոյության ընթացքում ստուդիան տվել է 100-ից ավելի շրջանավարտ-երեխաներ, որոնցից շատերը հաջողությամբ շարունակել են իրենց մասնագիտացումը երաժշտական ուսումնական հաստատություններում, իսկ մի մասն աշխատում է տարբեր երգչախմբերում: Ստուդիայի աշակերտների թիվն այժմ մոտավորապես 300 է: Հետագա տարիներին նույնպիսի երգչախումբ-ստուդիաներ բացվեցին ընկերության մյուս բաժանմունքներում՝ Լենինականում, Կիրովականում, Դիլիջանում, Հոկտեմբերյանում, Ղափանում: Հայաստանի երգչախմբային ընկերության մանկական երգչախումբ-ստուդիաներում ընդգրկված երեխաների ընդհանուր թիվն այժմ հասնում է 520-ի: Ընկերության բոլոր ստուդիաներն առաջնորդվում են երաժշտական 7-ամյա դպրոցի ծրագրով, բացի դրանից անցնում են նաև անհատական ձայնադրում: Իսկ բարձր դասարաններում ստանում են նաև խմբավարական գիտելիքներ: Այդ աշխատանքի արգասիքն է նաև այն փաստը, որ ընկերության Ղափանի բաժանմունքի մանկական ստուդիայի երգչախումբն արժանացավ Համամիութենական հեռուստատեսության ուշադրությանը, ներկայացվեց որպես մեր երկրի լավագույն կոլեկտիվներից մեկը:

Ընկերության վարչության առընթեր մանկական ստուդիայի սաները ընդգրկված են նաև մեծերի և փոքրերի երգչախմբերում: Մեծ երգչախումբը (ղեկավար՝ է. Էլբակյան) ակտիվորեն մասնակցում է մանկական երաժշտական շաբաթի աշխատանքներին, պարբերաբար հանդես գալիս համերգներով նաև դպրոցականների ֆիլհարմոնիայի համերգներին: Կատարողական լայն գործունեություն են ծավալում նաև մեր մի քանի բաժանմունքների ստուդիաների երգչախմբերը: Այսուհանդերձ հարկավոր է ավելի ընդլայ-

Հանրապետության մի խումբ խմբավարներ Լենինգրադում

նեկ այս բեղմնավոր ու խոստումնալից գործը, ընդգրկել նաև մեր բոլոր բաժանմունքները:

Պատշաճ բարձրության վրա են գտնվում ընկերության անդամների նաև գեղարվեստական դաստիարակության խնդիրները: Ընկերության անդամները, ինչպես նաև ընկերության հետ այս կամ այն կերպ առնչվող խմբավարները մեկնել են Բուլղարիա, Լեհաստան, Հունգարիա, Չեխոսլովակիա, Ռուսիա նրանք հնարավորություն են ստացել ծանոթանալու տեղի առաջատար երգչախմբերի գործունեությանը:

Միությունից դուրս գործուղումների են մեկնել նաև մեր լավագույն ինքնագործ երգչախմբերը:

Ընկերությունը նշանակալից աշխատանք է կատարել պրոֆեսիոնալ և ինքնագործ երգչախմբերի երգացանկի հարստացման, նոր խմբերգերի ստեղծման ուղղությամբ: Համարյա ամեն տարի անց են կացվել լավագույն խմբերգերի և մեներգերի մրցանակաբաշխություններ: Խմբերգեր են ձեռք բերվել նաև անհատական պատվերների միջոցով: Նրկու և կես

տասնամյակի ընթացքում ընկերության միջոցներով ստեղծված խմբերգերի քանակն անցնում է երկու հարյուրից:

Անցած 25 տարիների ընթացքում ընկերությունը հրատարակել է մանկական խմբերգերի մեկ ժողովածու, սովետահայ կոմպոզիտորների խմբերգերի մեկ ժողովածու, Մ. Մազմանյանի, Կ. Զաքարյանի ժողովածուները, որոնց կազմողները իրենք՝ հեղինակներն են, ինչպես և Ք. ԿարաՄուրզայի խմբերգերի ժողովածուն (կազմող Ռ. Աթայան):

Ընկերությունը հրատարակել է մեթոդական երկու ձեռնարկ, 15 անուն մենագրություն՝ նվիրված խմբերգային արվեստի երախտավորներ Արամ Տեր-Հովհաննիսյանի, Թաթուլ Ալթունյանի, Մարտին Մազմանյանի, Կաբո Զաքարյանի, Կարո Կարապետյանի, Երվանդ Սահառունու, էգուարդ Կըզարթմյանի, Միքայել Միրզոյանի, Գուրգեն Միրզոյանի, Դանիել Ղազարյանի, Ազատ Մանուկյանի, Սամսոն Գասպարյանի, Ստեփան Դեմուրյանի կյանքին ու գործունեությանը:

Թաթուլ Ալթունյանի 80-ամյակի կապակցությամբ, ընկերությունը հրատարակեց «Ժամանակակիցները Ալթունյանի մասին» ալբոմ-ժողովածուն:

Նույնպիսի ալբոմներ են նվիրված Արամ Տեր-Հովհաննիսյանին, Կոնստանտին Սարաջևին (կազմող Վլ. Բալան): Ընկերությունը նպաստել է նաև Թաթուլ Ալթունյանի ժողովրդական երգերի մշակումների ժողովածուի հրատարակման գործին, հրատարակվել է Երգի-պարի վաստակավոր անսամբլի գործունեությունը լուսաբանող գիրք՝ Հ. Խանդանի հեղինակությամբ: Հրատարակության է պատրաստվում Երգի-պարի անսամբլի 50-ամյակին նվիրված ալբոմ-մենագրություն:

Երգչախմբային ընկերությունը չի մոռացել իր մեծերին, խմբերգային արվեստին նրանց մատուցած ծառայությունները և պարբերաբար կազմակերպում է նրանց ստեղծագործական երեկոները: Մեծարման երեկոներ են նվիրվել ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստներ Մ. Մազմանյանին, Ա. Տեր-Ղևոնդյանին, հուշ երեկոներ՝ Կ. Զաքարյանին, Դ. Ղազարյանին:

1974 թ. ընկերությունը մեծ շուքով նշեց մեծատաղանդ Արամ Տեր-Հովհաննիսյանի ծննդյան 90-ամյակը: Դեռևս

1964 թ. ընկերությունը նշեց նրա 80-ամյակը, Լենինգրադից նրան հատուկ հրավիրելով Երևան: Երեկոյին Արվեստի աշխատողների տունը լեւի-լեցուն էր Տեր-Հովհաննիսյանի արվեստի երկրպագուներով, խմբավարներով, երգիչներով, երաժշտասերներով, աշխատավորական տարբեր խավերի բազմաթիվ ներկայացուցիչներով: Երեկոյին իր մասնակցությունն էր բերել նաև Տեր-Հովհաննիսյանի լավագույն բարեկամ, ծերունազարդ Մարտիրոս Սարյանը: Երեկոն անցավ ջերմ, հուզիչ մթնոլորտում:

1981 թ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնում անցկացվեց հանդիսավոր երեկո, նվիրված Թ. Ալթունյանի ծննդյան 80-ամյակին: Այդ կապակցությամբ խմբերգային արվեստի տան ճակատին տեղադրվեց Ալթունյանի դիմաքանդակը: Այդ նույն տեղում տեղադրվել է նաև Արամ Տեր-Հովհաննիսյանի դիմաքանդակը:

Տարբեր տարիների ընթացքում նշվել են Երևանի ուսուցչի տան երգչախմբի 40-ամյակը, ապա նաև՝ 50-ամյակը, Հայէկեկտրագործարանի տղամարդկանց երգչախմբի 10-ամյակը, Երևանի Բելինսկու անվան դպրոցի երգչախմբի 10-ամյակը, Երևանի համար 137 դպրոցի երգչախմբի 10-ամյակը, Կիրովականի երաժշտական ուսումնարանի երգչախմբի 20-ամյակը և այլն:

Ծննդյան և ստեղծագործական աշխատանքի նշանակալից տարեթվերի առիթով մեծարվել են խմբավարներ Հ. Վերանյանը, Կ. Բարոյանը, Օ. Սիրունյանը, Ս. Ստեփանյանը, Կ. Իշխանյանը, երգ երաժշտության ուսուցիչներ Է. Արզումանյանը, Գ. Գասպարյանը, Մ. Դավթյանը և ուրիշներ: Երախտագիտության ու դրվատանքի արժանացան նրանց ծառայությունները խմբերգային արվեստի զարգացման, մանուկների գեղագիտական դաստիարակության ասպարեզում:

Հայաստանի երգչախմբային ընկերությունն իր գործունեությունը ծավալել է արտադրական ձեռնարկության շահույթների հաշվին, որն ընկերության տնօրինության տակ գործեց մինչև 1975 թվականը: Այդ շահույթները հնարավորություն ընձեռնեցին իրականացնելու ընկերության բոլոր նախաձեռնումները, նրա ծրագրած բոլոր միջոցառումները՝

կապված խմբերգային արվեստի զարգացման խնդիրների հետ։
Ընկերությունն իր գոյության ընթացքում իրականացրել է մի շարք շինարարական աշխատանքներ, որոնք կարևոր նշանակություն ունեցան ստեղծագործական աշխատանքների առավել ծավալման համար։

Իրականացվեց Սայաթ-Նովա փողոցի վրա գտնվող շենքի կառուցումը, ուր տեղավորվեցին ընկերության վարչությունն ու խմբերգային արվեստի տունը՝ իր 270 տեղանոց համերգասրահով, փորձասենյակներով, աշխատասենյակներով։ Բնակելի հատվածում բնակարաններ ստացան ընկերության մեծ թվով անդամ խմբավարներ, երգիչներ, դիրիժորներ, տեսաբաններ և այլ գործիչներ։ Ընկերության միջոցները ներդրվել են նաև այնպիսի կառույցների համար, ինչպես Կոմիտասի անվան համերգասրահը, Արմեն Տիգրանյանի անվան երաժշտական դպրոցի շենքը և այլն։

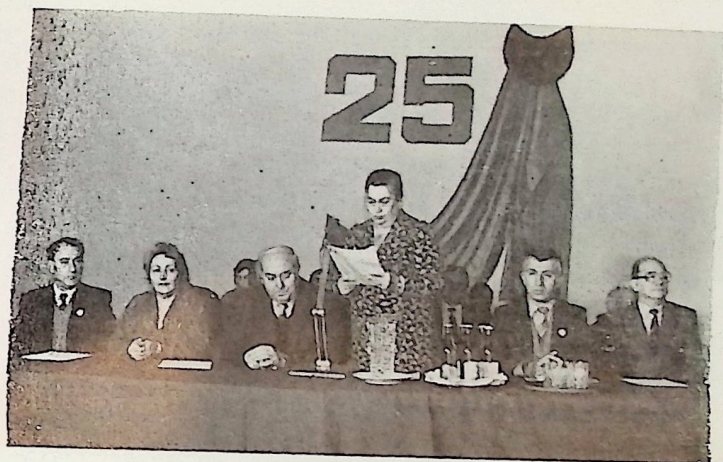
Մի քանի տարի առաջ շահագործման հանձնվեց Ընկերության Դիլիջանի բաժանմունքի շենքը՝ 250 տեղանոց համերգասրահով և այլ հարմարություններով։ Այդ գողտրիկ շենքում ստեղծված են բոլոր պայմանները ինքնագործ խմբերի բաժանմունքների համար, որոնցից շատերը դեռևս զուրկ են նվազագույն հարմարություններից։

Ցավոք սրտի, նույնը չի կարելի ասել մեր մյուս և տեղի մանկական երգչախումբ-ստուդիայի գործունեության մասին։

Ընկերությունը, համաձայն իր կանոնադրության, անց է կացրել վեց համագումար, 29-պլենում, որոնցից 6-ը՝ արտագնա։ Ըստ պահանջվող ժամկետների, կոնֆերանսներ են անցկացվել բոլոր բաժանմունքներում։

Ընկերության վարչության ներսում գործել են մանկական երգչախմբերի, ինքնագործ երգչախմբերի, երգի-պարի անսամբլների, ստեղծագործական-հրատարակչական և այլ ժանրի սեկցիաներ, որոնց աշխատանքները հաջողությամբ ղեկավարում են Մ. Մաղմանյանը, Զ. Գյոզալյանը, Ռ. Աթաբեկյանը, Ս. Տեր-Ղազարյանը, Է. Էլբակյանը։ Ակտիվ աշխատանք են կատարում նաև համապատասխան սեկցիաների անդամները։

Ինչպես նշվեց գրքի սկզբում, ներկա վիճակով ընկերու-

Հայաստանի երգչախմբային ընկերության 25-ամյակին նվիրված հան-
դիսավոր պլենում: Նախագահությունում են՝ ՀՍՍՀ Մինիստրների խորհրդի
նախագահի տեղակալ ընկ. Ս. Ս. Ավետիսյանը, ՀՍՍՀ կուլտուրայի մի-
նիստի տեղակալ ընկ. Ս. Ն. Մեֆինյանը, ՌՍՖՍՀ-ի երգչախմբային ըն-
կերության նախագահ ընկ. Ն. Կառուկովը, Վրաստանի երաժշտա-խորեո-
գրաֆիկ ընկերության նախագահ ընկ. Օ. Մ. Գորդեևին

Թյունը հանրապետության շրջաններում և քաղաքներում ունի
9 բաժանմունք, որոնք տեղերում ակնառու աշխատանք են
կատարում խմբական երգարվեստի զարգացման նպատա-
կով: Այս կապակցությամբ դրվատանքի ջերմ խոսքերի են
են արժանի ընկերության Կիրովականի (նախագահ՝ Լ. Մկրտ-
չյան, քարտուղար՝ Օ. Սիրունյան), Լենինականի (նախագահ՝
ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, կոմպոզիտոր Ա. Շիշ-
յան, Դիլիջանի (նախագահ՝ Ժ. Ամյան, քարտուղար՝ Ս. Գրի-
գորյան), Ղափանի (նախագահ՝ Ա. Բալասանյան, քարտուղար՝
Ա. Բալայան), Աբտաշատի (պատասխանատու, քարտուղար՝
Ս. Դավթյան): Բաժանմունքները՝ նրանց անբասիր աշխա-
տանքի համար: Գնահատելի են նաև ընկերության մյուս բա-
ժանմունքների ղեկավարները, որոնք իրենց կարողությունները
չեն խնայում խմբերգային արվեստի զարգացման գործին
նպաստելու համար:

25 տարի շարունակ Ընկերության աշխատանքներին

իրենց նպաստավոր մասնակցությունն են բերել ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստ Մ. Մազմանյանը, արվեստի վաստակավոր գործիչ, պրոֆեսոր Ռ. Աթայանը, ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Ա. Տոնիկյանը, ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստ, պրոֆեսոր Գ. Արմենյանը, ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, պրոֆեսոր Զ. Գյոզալյանը, ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Ն. Սնկրյանը, ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Ռ. Այվազյանը և շատ ուրիշներ: Նրանք իրապես, եղել են արժանավոր գործընկերներ, խորհրդատուներ, օգնականներ, իրենց սուղ ժամանակը անշահախնդրորեն տրամադրելով մեր ընդհանուր գործին:

Մոտավորապես 14 տարի Ընկերության աշխատանքները զխավորեց ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, պետական մրցանակի դափնեկիր Թաթուլ Ալթունյանը: Նա իր ողջ կարողությունները նվիրաբերեց իր սիրած արվեստին, անգնահատելի դեր խաղաց հանրապետության խմբերգային արվեստի զարգացման գործում:

Ընկերության վերջին համագումարում նախագահության կազմը համալրվեց միջին սերնդի ներկայացուցիչներով: Նրանք իրենց երիտասարդական ավյունը սիրով ներդնում են մեր ընդհանուր գործին:

1984 թվականին մեծ շուքով նշվեց Ընկերության հիմնադրման 25-ամյակը: Այդ կապակցությամբ անցկացվեցին բազմաթիվ միջոցառումներ, ինչպես նաև խմբերգային արվեստի հանրապետական փառատոն, որի ընթացքում 10 օր շարունակ Հայաստանի ինքնագործ երգչախմբերը ստեղծագործական հաշվետվություններով հանդես եկան հանրապետության աշխատավորական կուլեկտիվներում:

Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահության 1985 թ. նոյեմբերի 10-ի հրամանագրով սովետահայ երգչախմբային արվեստի զարգացման գործում ունեցած վաստակի համար պատվավոր կոչումներ շնորհվեցին՝ Հայաստանի երգչախմբային ընկերության վարչության նախագահի տեղակալ ԴԱՎԻԹ ՂԱԶԱՐՅԱՆԻՆ, Կիրովականի բաժանմունքի պատասխանատու քարտուղար ՕՖԵԼՅԱ ՍԻՐՈՒՆՅԱՆԻՆ, Երևանի «ՀԱՅՐԵՆ» երիտասարդական երգչախմբի գեղարվեստական ղեկավար ՍԵԴՐԱԿ ՏԵՐ-ՂԱԶԱՐՅԱՆԻՆ, Արամ

Տեր-Հովհաննիսյանի անվան երգչախմբի մենբերգիչ ՀԱԿՈՐ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆԻՆ, Ընկերության մանկական երգչախումբ-ստուդիայի գեղարվեստական ղեկավար էդուարդ Էլբակյանին:

Հայաստանի երգչախմբային ընկերությունը 25 տարի անընդմեջ գործել է ՀՍՍՀ կուլտուրայի մինիստրության, լուսավորության մինիստրության, կոմպոզիտորների միության և ստեղծագործական այլ կազմակերպությունների հետ սերտ համագործակցության պայմաններում: Ստեղծագործական լուրջ կապեր է հաստատել եղբայրական հանրապետությունների երգչախմբային ընկերությունների հետ:

Ընկերության անդամների թիվը հանրապետությունում այժմ հասնում է 14 հազարի:

Քսանհինգ տարի... Բեղուն գործունեության երկու և կես տասնամյակ, որ լեցուն է բազմաթիվ արժանահիշատակ գործերով:

Միջոցառումների, մրցույթների, երգի տոների, մրցանակաբաշխությունների, համերգների, համերգ-դասախոսությունների թիվն, իհարկե, կարելի է ճշտել, բայց ո՞վ կարող է չափել հոգևոր հարստացման, գեղագիտական զգացումների այն կուտակումները, որ օրեցօր, ամսեամիս և տաղիներ շարունակ իր անդուլ գործունեությամբ իրականացրել է Հայաստանի երգչախմբային ընկերությունը:

Армения — одна из древнейших стран мира. До наших дней дошли рукописные шедевры армянского средневековья, исторические памятники, которые занимают достойное место в сокровищнице мировой культуры.

Армянский народ создал и развил также богатую музыкальную культуру, корни которой идут из глубины веков. Об этом свидетельствуют созданные гением нашего народа тысячи крестьянских замечательных песен: трудовых, эпико-героических, любовно-лирических; произведений обрядового и бытового характера. Если к этому прибавить также проникновенные произведения средневековых стихотворцев и песнопевцов, духовные песни и мелодии, городскую музыку и дошедшие до нас от гоxtанских певцов прекрасные образцы армянского гусанского искусства, то станут очевидными те большие музыкальные ценности, которые были созданы нашим народом-творцом.

В последней четверти XIX века в политически крайне сложных и для армян во многих отношениях неблагоприятных условиях вступили в новую эру развития как армянская художественная литература, так и все области искусства.

Это было следствием благотворного влияния передового реалистического искусства и литературы великого русского народа. В условиях этого благотворного влияния формируется наша национальная культура, развитие которой обуславливалось, с одной стороны,

переменной в экономической жизни страны, с другой — развернувшейся острой классовой борьбой в общественно-политической жизни армян, которая нашла свое отображение во всех областях литературы и искусства.

В формировании нашей национальной музыкальной культуры имело важное значение не только то, что наши многие деятели свое специальное музыкальное образование получили в России, но и в особенности то, что основные принципы передовой русской музыкальной культуры: народность, гуманизм и реализм — стали превалирующими принципами и в нашей национальной музыкальной культуре.

В армянской действительности зародилось широкое движение, целью которого явилось выявление армянских народных песен, их запись, обработка и пропаганда.

Одним из инициаторов этого движения был Кара-Мурза. Он первый обратил серьезное внимание на собирание народных песен и танцевальных мелодий, их обработку и систематическую пропаганду, при этом Кара-Муза выдвинул вопрос о введении и укоренении в нашей музыке многоголосия, которое, являясь важнейшим требованием эпохи в области музыки, имело исключительное значение для дальнейшего развития армянской музыкальной культуры. В целях достижения этого он развернул широкую концертную деятельность, проделал неоценимую работу в деле музыкального воспитания широких масс и создания традиции в области четырехголосного пения. Кара-Мурза по праву был пионером нового периода в развитии нашей национальной музыкальной культуры. В самых неблагоприятных условиях он совершил перелом в сторону многоголосия и показал тот истинный путь, по которому должно пойти дальнейшее развитие нашей музыкальной культуры. Каким бы незначительным ни было его многоголосие, каким бы простым и ясным ни была его гармонизация, тем не менее, это было нача-

лом, первым шагом, который был сопряжен с многочисленными и различными трудностями. И несмотря на эти трудности и препятствия, несмотря на постоянные материальные лишения, он самоотверженно, целиком свою жизнь посвятил этому важному делу. Хочется также отметить и то, что Кара-Мурза один начал это дело и все же достиг своей цели, четырехголосое пение стало необходимостью и укоренилось в армянской музыке. А это обстоятельство имело исключительное значение для последующего развития нашей национальной культуры, ибо оно подготовило плодородную почву для перехода на более высокую стадию развития и закладки новой музыкальной школы, что суждено было осуществить гениальному Комитасу.

Одним из выдающихся личностей армянской музыки во второй половине XIX века был Макар Екмалян. Он получил блестящее образование в Петербургской консерватории. После окончания, несколько лет руководил хором в армянской церкви Петербурга, затем возвратился на родину.

Екмалян обосновался в Тифлисе, преподавал уроки музыки, а также руководил хором в школе Нерсисян. Он обучал своих питомцев европейскому нотописанию, хотя в школьной программе этого не значилось, и руководство возражало. К чести Екмаляна надо отметить, что он последовательно пропагандировал европейское нотописание, что, несомненно, имело свое большое положительное значение.

Слава Екмаляна более всего связана с хором школы Нерсисян, который, фактически, был первым профессиональным хором в армянской действительности и отличался высоким исполнительским уровнем. Он этого достиг благодаря кропотливой, упорной и последовательной работе на протяжении ряда лет. Многочисленные обработки Екмаляна народных песен и сегодня украшают репертуар наших хоров, поскольку они

сотворены человеком, действительно проникшим в глубину песен и создавшим сольные и хоровые песни, являющиеся лучшими образцами армянской профессиональной музыки последней четверти XIX века.

В 90-х годах прошлого столетия и в начале 20-х годов нынешнего, яркая и одаренная личность Комитаса ознаменовала в армянской действительности новую эпоху. Его заслуги в армянской музыкальной культуре неocenимы. И вот почему. В числе армянских композиторов имя Комитаса стало одним из самых любимых в широких народных массах. Комитас, как выдающийся музыкально-общественный деятель своего времени, как знаменитый хормейстер и певец, педагог и ученый, как разносторонне развитый и компетентный художник, все свои силы отдал развитию музыкальной культуры своего народа.

Примерно 100 лет тому назад, по счастливой случайности, он переселяется в Эчмиадзин и становится воспитанником семинарии Геворкян. В 1883 г., окончив семинарию, он посвящается в монахи. В том же году он назначается учителем музыки в семинарии. Комитас организует хор, оркестр народных инструментов, в первый период обучает армянским нотам и одnogолосным песням, а по истечении времени, организует многоголосный хор в Кафедральном соборе. Будучи всем своим существом музыкантом, Комитас не удовлетворяется приобретенными знаниями в семинарии Эчмиадзина и в 1889 году уезжает в Тифлис. Здесь, в школе Нерсисян, действовал первоклассный хор под управлением талантливого хормейстера Макара Екмяляна. Комитас посещает занятия хора школы Нерсисян. Впоследствии, как известно, он уезжает в Германию и получает всестороннее музыкальное образование.

Говоря о Комитасе, необходимо особо подчеркнуть его хормейстерскую деятельность. Глубокая любовь к музыкальной культуре армянского народа, большая

заинтересованность в пропаганде родного искусства способствовали тому, что Комитас на протяжении всей жизни постоянно занимался хормейстерством. Первым значительным проявлением исключительного хормейстерского таланта был мужской хор Эчмнадзинской семинарии, прекрасный коллектив, созданный и воспитанный самим Комитасом. Из его хоров необходимо упомянуть и смешанный хор «Гусан». Этот хор получил высокие оценки. Свидетельством большого хормейстерского дарования Комитаса явилось то, что он работал не только с профессиональными ансамблями, но и умел в короткий срок создавать новые хоры, преимущественно из любителей. С такими хорами Комитас неоднократно выступал в различных городах Европы, Закавказья, Египта, Турции.

Многолетнее живое творческое общение с хором, блестящее постижение самой сути вокального искусства имели большое влияние на произведения Комитаса. Об этом говорят хоровые партитуры композитора.

В историю армянской музыки Комитас вошел как великий художник, хормейстер, который в вокальном искусстве и в певческой культуре нашей родины упорно прививал, укоренял и развивал многоголосие.

Самоотверженная, бескорыстная деятельность приверженцев хорового искусства стала заразительным примером для деятелей последующих времен, которые с большой душевной отдачей служили хоровому искусству, передавая свой богатый опыт грядущим поколениям.

Культура армянского народа при советском строе, в условиях самостоятельной государственности, достигла небывалого подъема и наивысшей ступени своего развития.

После Великой Октябрьской революции искусство, в частности, музыка получила новое содержание. При советском строе родились песни, насыщенные новыми идеями; организовались многочисленные рабочие хо-

ры, которым большое значение придавал В. И. Ленин, как важному звену в деле эстетического и политического воспитания широких масс.

Сразу же после советизации Армении развернулась большая работа в направлении развития культуры. Один за другим рождались музыкальные группы различного типа, в том числе и хоры. Создавалось множество новых песен, отображающих жизнь и идеи нового общественного строя.

В республике постепенно закладывалось начало профессионального музыкального искусства.

Известная истина: чем выше общая культура людей, тем легче разрешаются производственные, экономические и другие вопросы. Поэтому не случайно, что коммунистическая партия на всех этапах развития жизни последовательно занималась вопросами культуры, которые считала неотделимыми от важнейших проблем развития экономики.

Одним из лучших проявлений этого было и решение союзного правительства о создании в республиках хоровых обществ.

* * *

Начало мая 1958 года.

Были приглашены к министру культуры Армении Татул Алтунян, Мартын Мазманын и автор этих строк. Министр Андраник Шагинян знакомит нас с решением Совета Министров Армянской ССР о создании в Армении хорового Общества. Это решение было принято в Совете Министров Советского Союза.

В том же году было основано первое хоровое Общество в РСФСР, председателем которого был избран народный артист Советского Союза, знаменитый хормейстер А. В. Свешников.

Председателем хорового Общества Армении был избран народный артист Советского Союза, известный

хормейстер Алтунян Т. Т., заместителем председателя — народный артист республики, композитор, хормейстер Мазманиян М. С. Должность ответственного секретаря была поручена автору этих строк.

Таким образом, решением Совета Министров Армянской республики от 22-го апреля 1958 года началась история хорового Общества Армении.

Это стало событием в жизни республики и одним из лучших доказательств заботы правительства, способствующей распространению многоголосного пения среди трудящихся и вообще их эстетическому воспитанию.

Перед хоровым Обществом Армении стояли трудные задачи: прежде всего Общество, фактически, не имело какого-либо прототипа. Хоровое Общество Российской Федерации, первая из организаций такого типа, сама также находилась в процессе образования. Кроме этого, для начинания реально полезного дела нужны были финансовая база, материальные ресурсы. Такие отсутствовали. Как известно, общественные организации не финансируются государственным бюджетом.

Вместе с правительственным решением получили также и список членов, учредителей Общества, учреждений и предприятий, из единовременных взносов которых должна была образоваться исходная сумма Общества.

Согласно принятому утвержденному Уставу, хоровое Общество впоследствии свою деятельность должно развернуть за счет своих собственных средств, то есть должно было создать свои производственные и торговые предприятия.

Хоровое Общество не имело также и собственного помещения. Вначале пользовались гостеприимством Армфилярмонии. Обществу выделили один угол на первом этаже концертного Большого зала, ныне носящего имя А. И. Хачатуряна, в буквальном смысле стеклянную клетушку.

Но вскоре Министерство культуры предоставило нам на первом этаже музыкальной школы им. Саят-Новы две маленькие комнаты. Здесь мы «поселились» до 1971 года.

Для того, чтобы возглавить работу Общества, был создан оргкомитет, который действовал до первого учредительного съезда, то есть до 1962 г.

В 1958 году 24-го октября Большой зал Армфилармонии был переполнен любителями музыки, музыкантами и известными музыкальными деятелями. Всех их соединяло исключительное значение события дня. Впервые в армянской действительности становилось фактом существование постоянной организации, которая брала под свое покровительство национальную песню в своем хоровом проявлении.

Особенно волнительным было то обстоятельство, что армяне первые откликнулись на подобную культурную инициативу. Не прошло и нескольких месяцев после основания Российского хорового Общества, как уже рождается Армянское хоровое Общество.

Вечер открыл Татул Алтунян, он провозгласил важность этого небывалого события в армянской музыкальной культуре.

Во втором отделении вечера выступили как профессионалы, так и самодеятельные коллективы столицы. Прежде всего—государственная хоровая капелла Армении, которой руководил седовласый Арам Тер-Оганесян, мужской хор Армэлектрозавода под управлением Нубара Сигрияна. Выступили также молодежь, дети, вокальный ансамбль Армянского педагогического института под управлением М. Месропяна, хор Дома просвещения под управлением К. Карапетяна, хор школы им. Белинского под управлением Ованеса Вераняна, хор школы им. Шаумяна под управлением Григора Сандалячяна и др.

Все прониклись исключительной теплотой этого вечера. Люди поздравляли друг друга с такой сердеч-

ностью, словно свершилось нечто, имеющее непосредственное отношение к их биографии. И, действительно, разве мог бы какой-либо армянский художник остаться равнодушным....

В ноябре 1958 года такой же торжественный вечер состоялся на одном из крупных производственных предприятий Еревана, на заводе синтетического каучука им. Кирова. Вечер прошел на высоком уровне.

Спустя ровно год после создания хорового Общества Армении, 22 апреля 1959 года, организовалось отделение Общества в Ленинакане, председателем которого был избран заслуженный деятель искусств Армянской ССР, композитор Азат Шишян, а ответственным секретарем — заслуженный деятель искусств республики Кнарик Ераносян.

Еще через два месяца такое же отделение было создано в Кировакане под председательством народного артиста, композитора Эдуарда Кзартмяна.

Стоящие перед Обществом задачи постепенно умножались, расширялись, тем более, что положения Устава были обширны и трудоемки. Прежде всего, способствовать поднятию культуры многоголосного пения населения республики, особенно трудящейся молодежи и студенчества, и, в первую очередь, музыкальному воспитанию подрастающего поколения.

В этой связи необходимо было начать и развернуть широкое, тесное сотрудничество с министерствами культуры, просвещения республики и с Союзом композиторов. Было необходимо совместно с композиторами искать пути стимулирования создания хоровой литературы.

25 мая 1959 года состоялось совместное заседание хорового Общества Армении, руководящих органов Министерства просвещения и президиума Союза композиторов Армении, где обсуждалось множество вопросов, связанных с преподаванием пения, музыки в массовых школах. Методика преподавания музыки пред-

варительно была опробована в ряде школ столицы и республики. С этой целью была мобилизована группа специалистов, которая со всей добросовестностью выполнила данное поручение. Был разработан обширный план мероприятий.

На основании их наблюдений, замечаний и предложений 9 сентября 1959 года эти вопросы обсуждались на совместном заседании президиума хорового Общества Армении и правления Союза композиторов. Здесь был разработан новый план мероприятий создания детских хоровых и сольных песен.

Одним из первых результатов спланированной деятельности в этой области были организации семинаров-занятий для учителей пения и музыки, концертов-лекций, концертов, в которых с любовью участвовали многие видные деятели музыкального искусства республики.

* * *

Для того, чтобы сделать хоровое искусство собственностью трудящихся масс, Общество с первого года своего существования развило всестороннюю деятельность, но его первоочередной задачей было создание новых хоров.

До основания хорового Общества Армении в республике существовало несколько стабильно действующих хоров, которые в свое время провели значительную работу в области хорового искусства. Это хор Дома учителя г. Еревана, хор ленинканского Дома учителя, хор государственного университета, ансамбль песни и пляски ереванского Дома культуры Комитета профтехобразования, ансамбль песни и пляски ленинканского Дома культуры им. Севяна, ансамбль песни и пляски ереванского автошинного завода и др.

С хором ереванского Дома учителя долгие годы плодотворно проработал композитор Даниел Казарян.

1941—1948 гг. стали периодом художественного подъема хора, когда его руководство было поручено народному артисту республики Мартыну Мазманияну. В 1945 г. хор в составе 120 человек участвовал в олимпиаде самодеятельных хоров в Москве и удостоился первой премии. В последующие годы хором руководил мастер хорового искусства, заслуженный деятель искусств Каро Карапетян, а затем—Ованес Вера-нян. Последние 15 лет художественным руководителем хора является опытный хормейстер Луиза Зейтагян.

Хор ленинканского Дома учителя — один из старейших. Организатором его был М. Тамирян. Плодотворную и полезную работу с хором провел композитор Ваган Умр-Шат. Долгие годы работу хора возглавляла заслуженный деятель искусств Арм. ССР Кнарик Ераносян. Под ее руководством хор добился значительных успехов.

Одним из ведущих хоров республики был хор Ереванского государственного университета, с которым в разные времена работали известные мастера хорового искусства Татул Алтунян и Каро Закарян. Долгие годы хор работал под руководством известного хормейстера, заслуженного деятеля искусств Каро Карапетяна. В этот период хор снискал широкое общественное признание. Он на всесоюзных и республиканских смотрах постоянно занимал первые места. Затем, в течение нескольких лет, работу хора с большим успехом возглавлял народный артист СССР Ованес Чекиджян.

Ансамбль песни и пляски Дворца культуры Комитета профтехобразования под руководством Ерванда Сааруни долгие годы доставлял своим слушателям большое эстетическое наслаждение. После Сааруни в определенный период работу ансамбля возглавил заслуженный деятель искусств Арм. ССР Джеймс Геозальян. В настоящее время ансамбль с честью несет имя своего основоположника — Ерванда Сааруни.

Интересным коллективом был ленинаканский ансамбль песни и пляски Дворца культуры им. Севяна под руководством талантливого преподавателя танцев Агаси Шаболяна (хормейстер Л. Агаджанян), который долгие годы вел плодотворную работу.

В области эстетического воспитания молодежи немалую услугу оказал вокальный ансамбль «Букет» Армянского педагогического института им. Х. Абовяна под руководством М. Месропяна.

Интересным явлением был ленинаканский мужской хор артели «Сталь», который в основном состоял из рабочих-репатриантов.

Хор ереванской школы им. Белинского под руководством одаренного музыканта Ованеса Вераняна достиг высокого художественного, профессионального и исполнительского уровня. Многие из вышеуказанных хоров по некоторым объективным причинам перестали действовать.

Но тем не менее, в республике по разным поводам зарождались новые хоры. И надо было сделать все, чтобы Общество всеми ему доступными средствами способствовало стабилизации существования действующих хоров, как и их прогрессирующему преумножению.

Едва исполнился год существования Общества, как при нем организовался самодеятельный хор, состоящий из 100 человек, который продлил свое существование до 1966 года. Многие из участников хора впоследствии продолжили образование в музыкальных учебных заведениях, а после окончания перешли на самостоятельную работу. Часть из них позже перешла на работу в профессиональный хор Общества и по сей день продолжает работать в нем; другая часть работает в общеобразовательных школах в качестве учителей пения и музыки. Одним из активных участников нашего самодеятельного хора был также и Седрак Тер-Казарян, который сегодня является одним из ведущих хормейстеров нашей республики. Организован-

ный в 1959 году хор завода им. Кирова за короткое время достиг широкого общественного признания, стал активным участником крупных мероприятий республики. Вспоминается, как на одно из первых занятий хора я понесла переписанные ноты и песни и раздала по голосам. В группе басов был молодой человек по имени Шалико. Он взял листок, приблизил к глазам, покрутил направо и налево и счел удобным держать его в руках вверх тормашками. Я спросила его: «Шалико, почему ты так держишь ноты?». Он смеясь ответил: «Какая разница, товарищ Цатурян, я же все равно не понимаю». Как я могла возразить против подобной искренности.

Прошли годы. Мы работали над небольшой песней, и я попыталась обучить их на слух, без нот. Вдруг Шалико встал с места и потребовал ноты. Я напомнила ему о том давнем случае. Он откровенно признался, что теперь без нот затрудняется петь.

Приобретение ими элементарных музыкальных знаний постепенно дало мне возможность включать в программу серьезные хоровые произведения: хор из оперы «Карине» Чухаджяна, первую часть кантаты «Родина» Ал. Арутюняна, «Ленин» Туликова, «Дождь идет» Комитаса, «Молча ушел» А. Сатяна, «Сестра моя нежная» Д. Казаряна и др. Вместе с кировцами выступали профессиональные артисты, солисты, которые с удовольствием участвовали в деятельности хора.

Один за другим организовывались хоры в сельскохозяйственном и политехническом институтах Еревана, во второй детской клинической больнице, в геологическом институте Академии Наук Арм. ССР, ереванском химическом техникуме, армянском педагогическом училище им. А. Бакунца, институте русского и иностранных языков им. В. Я. Брюсова, русском педагогическом училище им. Островского, Доме учителя г. Кировакана, Доме культуры меднохимического завода г. Алаверды, музыкальной школе № 2 г. Кировакана, Доме культуры

г. Степанавана, ДOME культуры г. Азизбекова, районном ДOME культуры г. Кафана и т. д.

Сейчас в республике насчитывается свыше шестидесяти хоров, из коих многие достигли высокого профессионального уровня, завоевали право выступления не только на сценических площадках Армении, но и за ее пределами, и за рубежом. Многие из действующих хоров в различных городах и районах ныне стали самостоятельными музыкальными очагами, которые очень способствуют прогрессу и развитию музыкальной жизни на местах.

Вышеупомянутые хоры (все без исключения) действуют регулярно, участвуют в мероприятиях на местах. Многие из самодеятельных хоров республики — лауреаты союзных и республиканских конкурсов. Ряд хоров имеет звание «народный коллектив». Молодежный хор ереванского Дома культуры № 8 «Айрен» (художественный руководитель С. Тер-Казарян), в 1978 г. участвуя в Венгрии на международном конкурсе им. Бела Бартока, удостоился первой премии и звания лауреата. Этот же хор — лауреат и Ленинского комсомола.

Женский хор молодежных организаций г. Еревана (художественный руководитель Артур Веранян), признанный одним из лучших, завоевал право участия в 1985 г. на состоявшемся в Москве международном фестивале молодежи и студентов и с большим успехом представил наше хоровое искусство. Разве это не является лучшим доказательством тому, что наше хоровое искусство в республике находится на подъеме.

* * *

Как известно, после установления Советской власти в Армении, развернулась небывалая работа по всестороннему развитию музыкальной культуры.

В республике закладывалось начало профессионального вокального искусства. После советизации, в течение одного десятилетия, уже была подготовлена необходимая почва для рождения и профессионального хорового искусства. И вот в 1937 году впервые в армянской действительности организовалась первая государственная капелла под руководством известного мастера хорового искусства Татула Алтуняна. Это было крупным событием в истории хорового искусства республики.

Невзирая на то, что, начиная с 1933 г., в театре оперы и балета им. Спендиарова действовал хор под руководством заслуженного артиста республики Вениамина Никольского и он сыграл немалую роль в области этого жанра, организация капеллы стала значительным явлением в музыкальной жизни республики.

В 1945 г. в Армении организовался еще один профессиональный хор. Это был хор при республиканском радиокомитете под руководством Каро Закаряна, который в свое время провел большую работу по пропаганде армянского хорового искусства. Хор действовал до 1953 года.

В 1940 г. руководство армянской государственной капеллой было поручено широко известному представителю армянского музыкального искусства, непревзойденному мастеру хорового искусства Араму Тер-Оганесяну. Под его руководством, в короткий срок, капелла поднялась на небывалую высоту. К сожалению, это продлилось не долго. Началась Великая Отечественная война, и почти весь мужской состав ушел в действующую армию. Вскоре хор перестал существовать.

И только в 1947 году Т. Алтунян получил возможность восстановить деятельность хора, но, будучи перегруженным работой в ансамбле песни и пляски и в консерватории им. Комитаса, вынужден был вскоре оставить его.

Тогда, по рекомендации народного артиста республики Георгия Будагяна, в хор были приглашены как очередные хормейстеры Дж. Геозалян и Э. Цатурян. Это было в 1949 году. Оба были студентами 3-го курса хормейстерского факультета консерватории.

Дж. Геозалян в 1953 году перешел в государственный ансамбль песни и пляски, а Э. Цатурян продолжила свою деятельность в капелле до 1959 года.

После Алтуняна художественным руководителем капеллы был приглашен из Москвы хормейстер Лев Тумашев, затем его заменил Авет Абгарян из Ленинграда.

Озабоченность о поднятии художественного уровня капеллы на должную высоту привела нас к убеждению, что эту работу должен возглавить крупный мастер хорового искусства, каковым был Арам Тер-Оганесян. В этот период он вернулся в Ленинград. Как убедить седовласого на склоне лет маэстро переселиться в Ереван? Я осмелилась обратиться по этому вопросу в соответствующие вышестоящие инстанции с просьбой, чтобы ему было послано приглашение в надлежащей форме.

Наши переговоры увенчались полным успехом. С 1954 по 1961 гг., вплоть до ухода на пенсию, Арам Тер-Оганесян был художественным руководителем армянской капеллы. После него, на непродолжительный период, художественное руководство капеллы было вверено заслуженному деятелю искусств Арм. ССР Нубару Снргяну.

Затем художественное руководство капеллы принял вернувшийся из-за границы на родину Ованес Чекиджян, ныне народный артист СССР, лауреат Госпремий СССР и Арм. ССР.

В 1963 г., в силу некоторых объективных причин, капелла была передана в ведение хорового Общества Армении и оставалась там до 1966 года.

Задачи государственной капеллы были обширны и

многообразны, следовательно, она не могла полностью обеспечить пропаганду армянского хорового искусства. Поэтому перед Обществом возникла настоятельная потребность иметь свой собственный хор. И вот в 1966 году, по решению правительства Армении, организовался хор хорового Общества Армении, второй профессиональный хор в республике. И на этот раз честь организации этого хора выпала на долю народного артиста СССР Татула Алтуняна, хормейстером был назначен Григор Сандалчяна, концертмейстером—Арам Карапетян.

Это событие имело двоякое значение. С одной стороны, создание нового хора уже само по себе стало творческим стимулирующим фактором обогащения хоровой литературы. Если появлялось новое произведение какого-либо армянского композитора, то его в первую очередь озвучивал хор хорового Общества. Это немало-важное обстоятельство, ибо композиторам, в особенности молодым, приходилось долго ждать прослушивания своих песен, порою, даже годы. Так что, благодаря активному и заботливому отношению хора Общества, многие новые хоровые произведения нашли свое ста-бильное место в программах профессиональных и самодеятельных хоров республики.

С другой стороны, хор давно уже превратился в своеобразную кузницу, где свое первое крещение получали начинающие хормейстеры: Григор Сандалчян, Давид Залян, Ованес Дарбинян, Григор Наджарян, Ованес Мирзоян, Комитас Кешишян и др.

На протяжении лет, в том же хоре они имели возможность, более усовершенствуясь, углубиться в свою профессию.

В 1968 г. Т. Алтунян, в связи с переходом в академический театр оперы и балета им. Спендиарова, вынужден был оставить хор. Надо было обеспечить хор опытным руководителем.

Мы подняли вопрос о приглашении крупного мастера

Арама Тер-Оганесяна в качестве консультанта. Президиум Общества, руководство хора поручило это автору этих строк. Я выехала в Ленинград, чтобы лично переговорить с Арамом Тер-Оганесяном. Со мною был также член президиума Общества заслуженный деятель искусств республики Джемс Геозальян.

Арам Артемьевич жил в районе Васильевского Острова. Вместе с Дж. Геозальяном поднимаемся по узкой, темной лестнице. Дом его имел мрачный вид, и я стала громко ворчать: «Вот тебе человек, спросить бы, что ты потерял здесь? И дом был у тебя, и кров. Спокойно работал бы у себя на родине. Зачем дошел до этих далей?». Поразило нас то, что словно в ответ на мой монолог, мы сверху услышали голос Арама Артемьевича: «Кто это там говорит по-армянски? Уверен, что идет ко мне».

Мы поднялись, обнялись. Когда вошли в дом и расположились, я спросила: «Маэстро, почему вы вышли на лестничную клетку?» Он ответил: «Доченька, мне вдруг показалось, что кто-то зовет меня, и под этим впечатлением я вышел из комнаты...».

На письменном столе маэстро лежала раскрытая армянская книга. Подошла, посмотрела: «Издержки деликатности» Акопа Пароняна. «Маэстро, эту книгу я, из-за языка, едва осиливаю. Вам не трудно читать?». Он ответил: «Что поделаешь, доченька, что попадает в руки, то и читаю, лишь бы язык не позабыть. Зачастую сам с собой по-армянски разговариваю».

Незачем объяснять, какое тяжелое впечатление оставило на нас его признание. С большим трудом сломали мы его упорство и, в конце концов, получили его согласие приехать в Ереван.

В конце 1968 г. он вновь был в Ереване и работал в хоре хорового Общества в качестве консультанта до конца своих дней.

Хор немедленно приступил к подготовке новой концертной программы, состоящей из средневековых

песнопений (тагов и шараканов), с которой он должен был участвовать на международном фестивале старинной музыки в Польше, в городе Быдгощ. Песни и шараканы отредактировал и гармонизировал заслуженный деятель искусств музыковед Роберт Атаян, который также участвовал в фестивале и на научной сессии фестиваля выступил с докладом «Средневековая музыка в Армении».

В концертах фестиваля в качестве солистки выступала также народная артистка Арм. ССР Лусине Закарян.

О том, как прошли концерты хора в Польше, свидетельствуют рецензии в польской прессе. В одной из них сказано: «Как с музыкальной, так и с исторической точки зрения, интересным явлением был армянский вокальный ансамбль под управлением Э. Цатурян. Армяне привезли старинные произведения композиторов первого тысячелетия нашей эры». (Журнал «Поморце» № 19 (313), Варшава).

В польской другой периодике «Рух музичне» (Варшава, 1969 г., 21 ноября) встречаем следующие строки: «Концерт во второй половине дня 17-го сентября, который состоял из двух отделений — армянского и грузинского, стал настоящей сенсацией. Армянским вокальным ансамблем дирижировала опытный дирижер Э. Цатурян. Великолепно подготовленный хор достоверно и с идеально выверенной интонацией исполнил интересную монодию из армянской литургии».

* * *

Несомненно, армянское хоровое искусство и литература пропагандируются не только хором Общества, но и другими действующими самодеятельными хорами, из которых многие удостоились звания «народного хора» и, тем самым, завоевали право выступать также и с открытыми концертами. Эти хоры выполняют зна-

чительную работу в деле пропаганды хорового искусства армянского и других народов.

Из них необходимо особо отметить ереванский молодежный хор (руководитель Седрак Тер-Казарян), женский хор молодежных организаций Еревана (руководитель Артур Веранян), хор ереванского Дома учителя (руководитель Луиза Зейтагян), хор геологического института Академии Наук Арм. ССР (руководитель Каро Чаликян), хор музыкального училища (руководитель Офелия Сирунян) и учительский хор музыкальной школы № 2 г. Кировакана (руководитель Зограб Капланян), хор педагогического института г. Ленинакана (руководитель Сергей Мацоян), хор педагогического училища г. Ленинакана (руководитель Сурен Авунджян), хор арташатского отделения хорового Общества (руководитель Ваня Кочарян), хор Дома учителя Аштарака (руководитель Григор Наджарян), хор городского Дома культуры Эчмиадзина (руководитель Марика Едигарян), хор районного Дома культуры Эчмиадзина (руководитель Рубен Шарбатян), хор музыкального училища г. Кафана (руководитель Алексей Балаян), хор медицинских работников г. Дилижана (руководитель Вардан Ананян), женский хор 2-ой детской клинической больницы Еревана (руководитель Аргентина Погосян), хор музыкального училища им. Р. Меликяна (руководитель Ашот Капланян), мужской хор Армэлектрозавода (руководитель заслуженный деятель искусств Арм. ССР Нубар Снгрян, в данное время — Комитас Кешишян), хор Дома культуры № 2 Еревана (руководитель Арсен Бададов) и др. Они на протяжении лет проводят весьма плодотворную работу и достойны всяческого поощрения и подражания.

Говоря о наших хорах и их руководителях, не можем не сказать слов похвалы и в адрес хора ветеранов труда при Обществе, с которым уже восемь лет ведет благодарную работу Клара Ишханян. Поистине,

исключительным явлением считаем большие заслуги мужского хора ветеранов Великой Отечественной войны г. Кафана, который является следствием заботливости кафанского отделения хорового Общества и в особенности, преданности руководителя хора А. Балаяна. С хором ветеранов Великой Отечественной войны хорового Общества полезную работу ведет хормейстер Аркадий Казарян.

Тем не менее, львиная доля пропаганды хорового искусства принадлежит хору хорового Общества, который своими интересными и разнообразными программами давно уже удостоился внимания, признания музыкальной общественности и за пределами нашей республики.

Хор со дня своего рождения, с 1966 года, является первым исполнителем хоровых произведений армянских советских композиторов, их неутомимым пропагандистом. В репертуаре хора «Ода Ленину» и «Призраки Бюракана» Александра Арутюняна, «Эребунни-Ереван», «Арпа-Севан», «Армения», «Храбрецы Сардарапата» Эдгара Оганесяна, «Армянская песня-пляска», «Трехголосная песня», «Армения», «Ленину» Эмина Аристакесяна, «Весенняя песня», «Лирическая», «Эй джан, родина», «Родник» Геворка Арменьяна, «В монастыре Марине», «Парвана» Цолака Бекаряна, «Слово отцу», «Слово певцу» Тиграна Мансуряна, «Был бы я ветерком» Эрика Арутюняна, «На древней вершине Арарата» Роберта Петросяна и многие другие хоровые произведения, которые занимают почетное место в репертуаре хора им. Арама Тер-Оганесяна.

Программы, составленные из произведений армянских советских композиторов, звучали не только в концертных залах Армении. Избранные из них слушали искусствоведы, музыканты и любители искусства в Ленинграде, Москве, Киеве, Кишиневе, Таллине и в других городах нашей Родины, как и в Болгарии, Польше.

Этот же хор в 1970 году участвовал во всесоюзном

фестивале профессиональных хоров, посвященном столетию со дня рождения В. И. Ленина и удостоился звания лауреата и золотой медали. Представим маленький отрывок из высказанного пространного отзыва членов жюри этого конкурса, композиторов К. Орбеляна, Эд. Оганесяна и Ав. Тертеряна: «Огромная художественная и пропагандистская деятельность хора хорового Общества Армении, и в частности, энтузиазм коллектива в деле развития и пропаганды советской хоровой музыки, заслуживает самой высокой оценки и поощрения».

Таким образом, хор на протяжении своего существования был удостоен пяти дипломов и сорока одной почетной грамоты. В исполнении хора выпущены пять пластинок, из коих одна в Париже. А в золотом фонде Всесоюзного радио хранится в исполнении хора свыше ста произведений.

Со дня основания и по сей день основной целью хора хорового Общества было способствовать эстетическому воспитанию трудящихся республики, поднятию многоголосной певческой культуры. Хор с большим успехом выступал также на Украине, в Грузии, Азербайджане, автономной области Нагорного Карабаха, Эстонии и т. д. В 1968 г. хор получил приглашение участвовать в празднестве, посвященном столетию праздника песни в Эстонии и в связи с этим выступил с сольными концертами в концертном зале «Эстония».

В 1970 году хор с большим успехом выступил в Софии, Варне, Русе, Поморе, Пловдиве, повсюду встречая теплый прием болгар и болгарских армян.

Армянская пресса Болгарии высоко оценила художественный исполнительский уровень хора. Вот некоторые из этих откликов: «Я очень доволен, что присутствую на этом концерте. Хор, поистине, достиг большого исполнительского мастерства. Армянские песни меня всегда волновали. Я люблю эти песни, а в этот вечер, в мастерском исполнении хора полюбил еще больше. Эмма Цатурян—прекрасный и умный хормейстер, а хор

обладает очень приятным и тонким звучанием. Я поражен отличным, повторяю, отличным исполнением болгарских песен. Случается, что даже наши хоры не могут исполнять с таким чистым болгарским произношением. Особенно прекрасным было исполнение песен «Засни, мой Дамянчо» и «Какую девушку увидел, мама». Горячо приветствую всех исполнителей, хормейстеров, концертмейстера за этот успех и желаю хору достичь еще больших исполнительских вершин». Так написал в армянской газете «Ереван» композитор, профессор Георгий Димитров.

Автор периодики «Работническо дело» (13 октября № 286) Стоян Стоянов в своей статье «Гости из советской Армении», говоря о выступлении хора хорового Общества Армении, пишет о доставленном ему большом удовольствии и еще о том, что концерт способствует укреплению дружбы советского и болгарского народов.

Герой Социалистического Труда, народный артист Болгарии Бончо Бочев в своей статье «Творцы настоящего искусства» пишет: «Прежде всего подтверждается яркая национальная интонация всей программы, включая сюда и современную тематику («Ода Ленину» и «Боевой клич»). Болгарскому народу особенно близки фразы, украшающие песню Эдгара Оганесяна «Ереван», которые напоминают каменные кружева фасада эчмиадзинского храма IV века».

...В центре второго отделения концерта был крупнейший классик армянской музыки — Комитас, предмет поклонения, как патриарху народа и композитору. Было исполнено шесть его произведений, из которых особенно «Зачем в Бингел вошла», «Песня молотьбы» и «Песня пахаря» были приняты с восхищением. «Песня пахаря», по просьбе зрителей, была исполнена «на бис». Бурю аплодисментов вызвали также песни Макара Екмаляна, особенно впечатляющая музыкальным благородством песня «Отче святой».

Одна из незабываемых страниц биографии хора хо-

рового Общества связана с именем великого композитора, народного артиста СССР, лауреата Ленинской и Государственных премий СССР, нашего гениального соотечественника Арама Ильича Хачатуряна. Для нас было большой гордостью прочесть в нашей памятной книге написанные его рукой следующие строки: «Сердечно и горячо благодарен хору хорового Общества и любимой Эмме Цатурян за участие в моем авторском концерте и за прекрасное исполнение. Ваш хор — высококвалифицированный и талантливый коллектив. Желаю новых и еще больших удач. Ваш друг, Арам Хачатурян. 1973 г. 28 декабря».

В 1974 году по приглашению Союза композиторов СССР хор выехал в Москву. Нам был предоставлен просторный зал Всесоюзного Дома композиторов. В программу были включены наилучшие хоровые произведения армянских классиков и армянских советских композиторов. На концерте присутствовали именитые советские композиторы Дмитрий Кабалевский, Арам Хачатурян, Арно Бабаджанян, Александр Арутюнян.

В концерте с музыкальным сопровождением своих произведений выступили авторы, народные артисты СССР Арно Бабаджанян и Александр Арутюнян.

В 1976 году в связи с Международным женским днем хор был предоставлен женщинам-хормейстерам: Эмме Мирзоян, Кларе Ишханян, Луизе Зейтагян и Седе Степанян, которые выступили с интересными программами.

Работать с хором им. Арама Тер-Оганесяна была дана возможность и некоторым зарубежным армянским композиторам-хормейстерам: Жану Алмухяну, Амбарцуму Берберяну. Они выступили с авторскими концертами.

В следующем, 1977 году, хор участвовал в состоявшемся в Тбилиси мероприятии «Музыкальная весна» и с симфоническим оркестром Грузинской филармонии исполнил «Реквием» Керубини под управлением народ-

ного артиста Груз. ССР Джансуга Кахидзе. В этом же концерте мы исполнили «Гурийские песни» Отара Тактакишвили под управлением автора. Эта встреча со знаменитым музыкантом вызвала обоюдно такие теплые чувства, что он счел нужным письменно высказаться: «Я был счастлив выступить с таким прекрасным, энергичным, полным молодежного пыла, коллективом. Чудесные минуты, проведенные на сцене, буду долго помнить. Еще и еще раз благодарю. До новых встреч в Тбилиси и других городах нашей Родины. Ваш Отар Тактакишвили. 1977 г. 14-е декабря».

Затем хор выступил в зале филармонии с сольным концертом с программой из хоровых произведений армянских советских композиторов.

Как везде, ему сопутствовал бурный успех. На одном из концертов присутствовал председатель Союза композиторов СССР, народный артист СССР, лауреат Ленинской премии СССР Тихон Хренников, который сказал много лестных слов в адрес хора. Кстати, подобные теплые отзывы по поводу исполнения хоровых произведений армянских композиторов мы слышали не впервые.

В октябре 1978 года хор получил приглашение участвовать в Грузии, в музыкальном фестивале трех закавказских республик «Мелодии советского Закавказья».

Этот фестиваль, поистине, был праздником дружбы и братства народов. Программы концертов были богаты и разнообразны, участвовали мастера искусств Грузии, Азербайджана и Армении.

Наш хор с симфоническим оркестром Грузинской филармонии исполнил четырехчастную кантату Геворка Арменяна «Сказание об Армении».

Концерты состоялись также в Телави и в церкви Алаверды.

В 1983 г. хор им. Арама Тер-Оганесяна по приглашению хорового Общества Российской Федерации побывал в исторических городах нашей страны — Владимире

и Суздале, где участвовал во Всесоюзном фестивале хорового искусства, посвященном С. Танееву. После фестиваля хор выступал с концертами в Ленинграде и Москве, где сделал фондовые записи на Всесоюзном радио. В настоящее время там находится свыше ста записей хора. Исполнительское мастерство многих из них было отмечено художественным советом радио.

* * *

Действенной формой в эстетическом воспитании трудящихся являются также концерты-лекции и разучивание песен. Этот способ с успехом осуществляло хоровое Общество за четвертьвековое свое существование. Трудно (и, может быть, неуместно) указать точное число организованных концертов в течение 25-ти лет, однако скажем без преувеличения, что они проводились на всей территории республики. Упомянем все же некоторые из них.

Большой резонанс вызвал ряд концертов-лекций, посвященных 250-летию со дня рождения Саят-Новы, в которых участвовали передовые творческие коллективы республики и выдающиеся исполнители армянской песни Шара Тальян, Татевик Сазандарян, Глахо Закарян и др. Такие же мероприятия проводились как в зале Армфилармонии, так и в других городах республики.

Другим, достойным упоминания, событием, были концерты-лекции «Страницы истории армянского хорового искусства», проведенные во многих районах республики. Во всех концертах участвовал государственный хор Армении, лекции читали специалисты-музыковеды.

В 1970 г. все народы Советского Союза с любовью и воодушевлением отметили 100-летие со дня рождения В. И. Ленина. В этой связи и хоровое Общество приняло множество различных мероприятий. Во всех городах и районах были проведены концерты, концерты-

лекции на ленинские темы, выступили как хоры, члены Общества, так и в большом количестве солисты и группы разных жанров. Во время этих концертов-лекций с интересными докладами выступили известные музыковеды и искусствоведы республики со следующими темами: «Образ Ленина на армянской сцене», «Образ Ленина в армянском изобразительном искусстве», «Ленин и музыка». Все эти темы повсюду были выслушаны с большим интересом.

Концерты-лекции на тему «Страницы истории армянского хорового искусства» были проведены в ряде районов республики в 1967 году. Исполнителями были хор хорового Общества и музыковед Армен Будагян.

Концерты-лекции на тему «Советская Армения за 50 лет» были проведены на ереванском шелковом комбинате, тресте «Севанстрой», в Дилижане на заводе «Импульс», в Иджеване, Шамшадине, в Кiroвакане во Дворце химкомбината, в Ленинакане, Раздане, Октемберяне, Апаране, Талине, Веди, Эчмиадзине, Ноемберяне, Чаренцаване, Кафане, Ехегнадзоре, Анкаване, Камо, Арташате, Аштараке и во многих других местах. В этих концертах участвовали как профессиональные, так и самодеятельные хоры. На всех этих концертах лектором была молодой музыковед Жанна Зограбян.

В деятельности Общества важное место занимает организация концертов, творческих встреч хоровых обществ, которые, взаимообогащая, играют значительную роль в укреплении интернациональных связей и в пропаганде хорового искусства разных народов.

Со дня основания Общества по его инициативе и на его средства в Армении выступала Ленинградская академическая капелла, «Дойна» Молдавии, «Трембита» Украины, государственные хоры Грузии и Азербайджана, большой и детский хоры государственного Комитета Всесоюзного радио и телевидения, государственный Московский хор, хор мальчиков Ленинградской капеллы им. Глинки, хор хорового училища г. Москвы, дет-

ский хор Дома художественного воспитания Академии педагогических наук СССР, мужской хор Академии Наук Эстонии, мужской хор хорового Общества Украины, капелла бандуристов г. Полтавы, ленинградский женский хор Дома культуры им. Каприанова, детский хор студии «Алые паруса» г. Москвы, хор политехнического института г. Таллина, эстонский хор «Калева», камерный хор Ленинграда, хор «Щедрик» киевского Дворца пионеров и школьников, детский хор хорового училища Одессы, камерный хор Новосибирска, хор Дворца культуры юго-восточных железных дорог Киева, хор Дома профсоюзов Кишинева, вокальный ансамбль «Орнана» Батуми, камерный хор «Олевина» Таллина, камерный хор хорового Общества Азербайджана, молодежный хор Москвы. Из зарубежных стран к нам приезжали хор «Ереван» Софии, хор им. Золтана Кодан Венгрии, хор «Бодра смяна» Дворца пионеров и школьников Софии, хор «Дружна песен» Софии, мужской хор «Кавал» Софии, хор «Спендиарян» Алеппо и многие другие большие и малые хоры.

Все упомянутые хоры выступали как в Ереване, так и в Ленинкане, Кировакане, Дилижане, Кафане, Каджаране, Арташате, Веди, Раздане, Севане и т. д.

Болгарский детский хор «Бодра смяна» был гостем хорового Общества РСФСР. Вдруг звонок из Москвы. У телефона Мария Витальевна Толмачева, заместитель председателя хорового Общества РСФСР. Сообщила, что руководитель хора, народный артист Болгарии, Герой Социалистического Труда, Бончо Бочев имеет большое желание посетить Армению. Каково по этому поводу мнение хорового Общества Армении? Разве не ясно, что представители болгарского народа наши желанные гости?

На следующий же день я выехала в Москву встретить и сопроводить в Ереван наших собратьев по искусству. Это был прекрасный хор из 80-ти детей, которых сопровождали 5 педагогов, один врач и хормейстер Лилиана

Бочева, дочь художественного руководителя Бончо Бочева.

Первый концерт болгарских детей состоялся в Большом зале филармонии. Послушать этот необычный хор собралась огромная масса любителей музыки. Программа хора была очень разнообразна, от незатейливых народных песен до произведений высокого профессионального уровня.

В последующие дни маленькие певцы встретились с учениками средней школы им. Яворова г. Еревана. Хоровое Общество организовало открытый урок. Приглашенные хормейстеры и учителя пения приобщились таким образом к трудовому процессу детского хорового искусства.

Я попросила у наших друзей партитуру песни Любомира Пипкова «Усни, мой Дамянчо» с тем, чтобы включить ее в репертуар нашего хора.

Наши маленькие гости были размещены в школе-интернате Норка и чувствовали себя прекрасно на прохладной и живописной возвышенности. Ими были осмотрены многие достопримечательности Армении.

Уместно упомянуть здесь следующий случай. Мы были на берегу Севана. Во время обеда оркестр заиграл танцевальную мелодию. Стали танцевать взрослые и дети. Вдруг вскочила с места самая маленькая участница хора и с удивительной быстротой, усвоив ритм и пластику армянского танца, стала танцевать, тем самым доставив нам большое удовольствие...

Лучшие самодеятельные хоры Армении демонстрировали свое искусство во многих городах республик Советского Союза и в странах социализма.

На Украине и в Эстонии выступал хор педагогического института им. Х. Абовяна, который в 1966 г. демонстрировал свое искусство и в Польше.

В Вильнюсе и Каунасе выступал хор музыкального училища им. Р. Меликяна г. Еревана, в Ленин-

град выезжал хор Дома учителя г. Еревана, в Москве давал концерты детский хор хорового Общества. В Таллин был командирован хор Дома учителя г. Аштарак, в Кишиневе выступали с концертами молодежный хор Еревана, хор арташатского отделения хорового Общества.

В разные годы свое исполнительское искусство демонстрировал в Литве мужской хор Армэлектрозавода, в Риге — хор эчмиадзинского Дома культуры. Общественном проводятся мероприятия по разучиванию песен среди молодежи. Они проводились в Арташате, Мартуни, Артике, Геташене, Жданове, Севане, Раздане, Ехегнадзоре, Камо, Ноемберяне, Горисе, Азизбекове, Апаране, Иджеване, Веди и в других селах и районах. Организаторами этой работы были отделения Общества.

Этим мы обязаны хормейстерам В. Ананяну, А. Балаяну, В. Гаспаряну, Вардигер Гаспарян, М. Едигарян, Е. Енгоян, Э. Элбакян, К. Ишханян, Л. Зейтагян, К. Ераносян, З. Капланян, С. Авунджян, Э. Мирзоян, Г. Сандалчян, О. Сирунян, С. Степанян, А. Кешишян, Б. Мхитарян и многим другим, их усердию, их творческой активности.

Хоровое Общество Армении придает большое значение праздникам песни, как самой массовой форме эстетического воспитания трудящихся. И для того, чтобы сделать это труднейшее мероприятие по возможности периодическим, Общество приложило много усилий. Праздники песни, главным образом способствуя повышению исполнительского уровня хоров, оттачиванию музыкально-вокальной культуры певцов и певиц, одновременно вырабатывают в участниках и чувство коллективизма.

Праздники песни в нашей республике проводятся с 1962 года, когда впервые в нашей действительности имел место праздник песни школьников г. Еревана. Начиная с этого года, хоровое Общество развернуло не-

устанную работу с целью периодического проведения в городах и районах праздников песни.

В этом деле богатые традиции имеет Кировакан, благодаря одному из неутомимых тружеников армянского музыкального искусства, народному артисту республики Эдуарду Кзартмяну. Созданная его трудом прекрасная инициатива свято сохраняется его учениками и последователями. Кировакан два года тому назад отпраздновал свой 25-ый праздник песни.

Прекрасные традиции праздника песни развиваются также и в Дилижане, Ленинакане, Эчмиадзине, Октемберяне, Кафане, Спитаке.

В 1986 году Общество провело свой шестой республиканский праздник песни. Но неимение певческого поля крайне ограничивает возможности мероприятия, создает дополнительные трудности. Тем не менее, преодолевая многочисленные препятствия, Общество провело праздники песни в 1969 г. в Дсехе, посвященный 100-летию со дня рождения Ованеса Туманяна, в следующем году — в Ленинакане, посвященный 100-летию со дня рождения В. И. Ленина, организацию которого возглавило ленинаканское отделение Общества.

150-летию присоединения Восточной Армении к России были посвящены праздники песни в Октемберяне, Дилижане, Аштараке, Кировакане. В празднике песни в Спитаке участвовали некоторые ведущие хоры г. Еревана и Кировакана.

Этой же дате был посвящен праздник песни на главном проспекте Еревана, который был проведен совместно с Мясникянским райкомом партии Еревана. За отличную организацию этих мероприятий хоровое Общество Армении было награждено Почетной грамотой Верховного Совета РСФСР.

Шестидесятилетию установления Советской власти в Армении были посвящены праздники песни в Дилижане, Ленинакане, Спитаке, Октемберяне, Азизбекове,

с общей численностью в 3500 участников. В 1981 году в Ереване состоялся республиканский детский праздник песни, посвященный XXVI съезду КПСС и 60-летию ЛКСМ Армении.

* * *

Проводимые Обществом ежегодные конкурсы способствуют как творческому, так и количественному росту хоров, поднятию их исполнительского мастерства и вокальной техники. Эти конкурсы стали периодическими, повторяются почти ежегодно, начиная с 1969 года.

Первый из них был посвящен 100-летию со дня рождения Комитаса. Второй — 50-летию образования СССР, затем последовали конкурсы 1973, 1974, 1975, 1977, 1978, 1980, 1981, 1982, 1984 годов.

В 1969 году состоялся также Всесоюзный фестиваль профессиональных хоров, посвященный 100-летию со дня рождения Комитаса, где кроме хоров нашей республики участвовали также Ленинградская академическая капелла, «Дойна» Молдавии, государственная капелла Азербайджана, государственный хор Грузии, «Трембита» Украины. В дни фестиваля Общество организовало встречи приглашенных хоров с широкими массами любителей искусства Армении: с текстильщиками Ленинакана, с химиками Кировакана, с работниками алюминиевой промышленности Ерсвана, с шахтерами Каджарана, с колхозниками села Ширазлу, с профессорско-лекторским составом и студенчеством государственного университета Еревана, с сельскими трудящимися Октемберянского района и т. д.

Излишне говорить о том, насколько полезны подобные мероприятия в укреплении интернациональных связей народов Советского Союза.

Шестидесятилетию Октябрьской революции был посвящен объявленный Обществом конкурс республикан-

ских хоров, где из 24-х хоров, участников последнего тура, 17 — заняли премиальные места.

На Всесоюзный фестиваль профессиональных хоров, организованный совместно с Министерством культуры Арм. ССР и посвященный 60-летию образования СССР, для участия в Ереван приехали академическая капелла Лeningграда, Большой хор Московского Всесоюзного радио, республиканский хор РСФСР.

В 1978 году состоялся заключительный тур хоров Всесоюзного фестиваля самодеятельного искусства трудящихся.

Тот факт, что организация проведения конкурса была поручена хоровому Обществу Армении, является наилучшим свидетельством того, что хоровое искусство в нашей республике занимает важное место и это обстоятельство не остается без внимания Союзного ведомства.

Для участия в конкурсе в Ереван прибыли семь хоров из разных городов Союза. Армению в этом конкурсе представляли хор консерватории им. Комитаса под управлением Э. Аветянца, женский хор той же консерватории под управлением И. Вартаняна, хор молодежных организаций Еревана под управлением А. Вераняна, хор городского Дома культуры Эчмнадзина под управлением М. Едигарян, хор районного Дома культуры того же города под управлением Р. Шарбатяна. Звание лауреата конкурса получили два хора Эчмнадзина, хор молодежных организаций и женский хор консерватории.

В 1980 году Общество совместно с ЦК ЛКСМ Армении провело «Республиканский фестиваль творческой молодежи», частью которого было мероприятие «День хорового искусства». В нем участвовали хор Дома учителя Аштарака (рук. Г. Наджарян), хор молодежных организаций (рук. А. Веранян), хор районного Дома культуры Эчмнадзина (рук. Р. Шарбатян), хор Дома культуры № 6 Еревана (рук. Тер-Казарян).

Максим Горький, говоря о детской литературе, выразил мысль, что для детей надо писать так, как для взрослых, но еще лучше. Именно по этому принципу велась работа Общества во всех областях воспитания подрастающего поколения.

Важнейшими стимулами в эстетическом воспитании трудящихся, молодежи и подрастающего поколения являются олимпиады, смотры, которые занимают большое место в работе Общества.

Республиканский конкурс школьных хоров, республиканская олимпиада самодеятельного искусства интернатов, посвященные 50-летию Советской Армении и проведенные совместно с Министерством просвещения Армении, республиканский конкурс школьных хоров и солистов, посвященный 50-летию ЛКСМ Армении, в числе этих мероприятий, пожалуй, были самыми удачными.

Общество за последние годы провело ряд заслуживающих внимания мероприятий, из коих необходимо отметить телевизионный цикл передач-конcertов для многотысячной аудитории Армении. Вместе со вступительным словом музыковеда, профессора Роберта Атаяна, хор исполнил известные, а также впервые прозвучавшие хоровые произведения Христофора Кара-Мурзы, Макара Екмаляна, Комитаса, Григора Сюни, Спиридона Меликяна, Романоса Меликяна, Ваана Умр-Шата, Даниела Казаряна, Ерванда Сааруни, Каро Закаряна, Мартына Мазманяна, Эдуарда Кзартмяна, Анушавана Тер-Гевондяна, Микаела Мирзояна, Гургена Мирзояна. Это мероприятие, кроме дани уважения к старшим песенного искусства, одновременно напоми-

нает о незаслуженно преданном забвению наследии подвижников этой области.

С целью еще большего расширения и разнообразия форм творческого взаимовосприятия между хорами и хормейстерами очень интересным был организованный концерт, посвященный 60-летию образования СССР, который состоялся 30-го мая 1982 года в Малом зале Армконцерта. С хором им. Арама Тер-Оганесяна выступили известные в стране хормейстеры: народный артист Советского Союза, лауреат Государственных премий Ованес Чекиджян, народный артист Латвийской ССР, лауреат Государственной премии, профессор Имант Кокарс, заслуженный деятель искусств РСФСР, профессор Борис Тевлин, заслуженный деятель искусств Грузинской ССР Гиви Бахтадзе и автор этих строк. Республиканская пресса высоко оценила это, единственное в своем роде, мероприятие, которое, фактически, было первым опытом, так как до этого одновременного выступления в одном концерте разных хормейстеров в Армении не было. Такое же мероприятие, посвященное 25-летию основания Общества, было проведено в 1984 году.

В этом концерте состав участников хормейстеров был несколько расширен. Из Белоруссии был приглашен народный артист БССР, профессор В. Ровдо, народный артист Эстонской ССР, профессор Куно Аренг, народный артист Латвийской ССР, профессор Гидо Кокарс, председатель хорового Общества Азербайджана, доцент Бакинской консерватории Ляман Атакишьева.

Одной из форм пропаганды и повышения певческой культуры является разучивание песен среди молодежи и школьников.

Во многих районах и селах республики периодически проводилось разучивание песен как армянских народных, так и лучших произведений армянских советских композиторов этого же жанра.

В деле коммунистического воспитания молодежи и подрастающего поколения в социалистическом обществе преобладающее место уделяется эстетическому воспитанию и, естественно, пению. Этим воспитанием в большой степени обуславливается формирование мировоззрения и художественного вкуса будущего гражданина — строителя коммунизма.

Руководствуясь этой бесспорной исходной точкой, Общество на протяжении всей своей деятельности уделяет исключительное внимание многочисленным и различным вопросам эстетического воспитания подрастающего поколения, считая их едва ли не самыми главными среди первоочередных задач.

В связи с этим были организованы следующие мероприятия: праздник песни, фестиваль, смотр, концерт, концерт-лекция, музыкальная викторина, творческая командировка, взаимопосещения детских хоров, разучивание песни и т. д. Это все, безусловно, дало положительный результат. С целью обогащения программ школьных и детских хоров систематически объявлялись конкурсы детских хоровых и сольных произведений, что способствовало исполнению и распространению новых песен. В большом количестве приобретались новые произведения путем индивидуальных заказов. Многие из них помещены в изданных Обществом двух сборниках «Детские хоровые песни».

Число концертов, организованных для школьников с 1968 по 1974 гг. — свыше ста.

Хоровое Общество Армении уделяет самое серьезное внимание вопросам охраны детских голосов, поднятию уровня руководителей школьных хоров и учителей пения. Были организованы семинары учителей пения-музыки в Ленинском, Шаумянском, Орджоникидзе-ском, Спандарянском районах Еревана, в Ленинакане, Кировакане, Дилижане, Кафане, Веди, Арташате, Севане и в других районах республики. Но поскольку они носили не систематический характер, то

в 1972 году Общество организовало в Ереване постоянно действующие семинары учителей пения и музыки. Занятия семинара проходят три раза в году, в дни школьных каникул.

Для ведения семинаров периодически приглашались также специалисты и из других городов Союза: доктор-профессор Любинский (Москва), который выступил с темой «Методика преподавания музыки», Вл. Соколов (Москва), В. Чернушенко (Ленинград) с темой «Необходимость охраны детских голосов и ее методы».

В работу семинаров были вовлечены известные композиторы, музыковеды, хормейстеры, теоретики Армении, которые передавали свой опыт и знания педагогам, читали лекции на специальные темы, знакомили их с собственными произведениями.

Число действующих музыкальных школ в республике насчитывается сотнями. Их работа, обеспечивающая специальное музыкальное образование юношества, заслуживает самой высокой оценки и обстоятельного обсуждения.

Наличие в Ереване школы с хормейстерским уклоном еще раз доказывает, какое важное значение придается вопросам пропаганды хорового пения.

За десять лет своего существования эта школа проделала весомую работу, в частности, в вопросе охраны голосов своих маленьких питомцев.

Общество, придавая большое значение охране детских голосов и развитию их певческих возможностей, 16 лет тому назад основало детскую хоровую студию, одним из инициаторов которой был народный артист Арм. ССР, видный представитель армянского советского хорового искусства Мартын Мазманын. За время своего существования студия дала более ста выпускников. Многие из них успешно продолжили свою специализацию в музыкальных учебных заведениях, другие работают в различных хорах. Число учеников студии ныне составляет около 300 человек. В последу-

ющие годы подобные хоры-студии открывались и в других отделениях Общества: Ленинанкане, Кировакане, Дилижане, Октемберяне, Кафане. Общее число детей, охваченных в детских хорах-студиях хорового Общества Армении, доходит до 520-ти человек. Все студии Общества руководствуются программой семилетней музыкальной школы, кроме того, проходят индивидуальную постановку голоса. А в высших классах получают также хормейстерские знания. Результатом стал тот факт, что хор детской студии кафанского отделения удостоился внимания Всесоюзного телевидения и был представлен как один из лучших коллективов нашей большой страны.

Воспитанники детской студии при правлении Общества вовлечены также в хоры взрослых и младших. Большой хор (руководитель Э. Элбакян) активно участвует в работе детской музыкальной недели, периодически выступает с сольными концертами и в концертах филармонии школьника. Широкую исполнительскую деятельность развернули и хоры-студии наших некоторых отделений. Тем не менее, необходимо еще более расширить эту плодотворную и многообещающую работу, охватить также все отделения.

Уровень художественного воспитания членов Общества находится на должной высоте. Члены Общества, как и хормейстеры, так или иначе, связанные с Обществом, выезжали в Болгарию, Польшу, Венгрию, Чехословакию, где они получали возможность ознакомиться с деятельностью ведущих хоров.

За пределы Союза командировались и наши лучшие самодеятельные хоры.

* * *

Общество провело большую работу в деле обогащения репертуара профессиональных и самодеятельных хоров, в создании новых хоровых произведений. Поч-

ти ежегодно проводились конкурсы на лучшие хоровые и сольные произведения, приобретались хоровые произведения и путем индивидуального заказа. За два с половиной десятилетия число созданных средствами Общества произведений превышает цифру 200.

За прошедшие 25 лет Общество издало два сборника детских хоровых песен, большой сборник хоровых песен армянских советских композиторов, сборник хоровых произведений М. Мазманяна, К. Закаряна, составителями которых были сами авторы, сборник хоровых песен Х. Кара-Мурзы (составитель Р. Атаян).

Общество издало два методических руководства, 15 монографий видных деятелей хорового искусства: Арама Тер-Оганесяна, Татула Алтуняна, Мартына Мазманяна, Каро Закаряна, Каро Карапетяна, Ерванда Сааруни, Эдуарда Кзартмяна, Мхашпа Мирзояна, Гургена Мирзояна, Даниела Казаряна, Азата Манукяна, Самсона Гаспаряна, Степана Демурына.

В связи с 80-летием со дня рождения Татула Алтуняна Общество издало альбом-сборник «Современники об Алтуняне».

Такие же альбомы изданы об Араме Тер-Оганесяне (составитель Вл. Балян). Общество содействовало также изданию сборника обработок народных песен Татула Алтуняна, издало книгу А. Ханджяна, освещающую деятельность заслуженного ансамбля песни и пляски.

Готовится к изданию альбом-монография, посвященный 50-летию ансамбля песни и пляски.

Хоровое Общество не забывает своих крупных деятелей, их заслуги в хоровом искусстве и периодически организует их творческие вечера.

Вечера чествования были посвящены народным артистам Арм. ССР М. Мазманяну, А. Тер-Гевондян, вечера памяти—К. Закаряну, Д. Казаряну.

В 1974 г. Общество торжественно отметило 90-летие высокоталантливого Арама Тер-Оганесяна.

До этого, в 1964 году, Общество отпраздновало его 80-летие, специально пригласив его из Ленинграда. Вечер, состоявшийся в зале Дома работников искусства, был переполнен поклонниками искусства Тер-Оганесяна, хормейстерами, певцами, музыковедами, многочисленными представителями различных слоев трудящихся. В вечере участвовал также большой друг Тер-Оганесяна, седовласый Мартирос Сарьян. Вечер прошел в теплой, волнующей обстановке.

В 1981 г. в театре оперы и балета им. А. Спендиарова состоялся торжественный вечер, посвященный 80-летию со дня рождения Т. Алтуняна. В этой связи на фасаде Дома хорового искусства был установлен барельеф Алтуняна. Рядом установлен барельеф и А. Тер-Оганесяна.

В разные годы отмечались 40-летие хора Дома учителя Еревана, затем—50-летие; десятилетие мужского хора Армэлектрозавода, десятилетие хора школы им. Белинского г. Еревана, десятилетие хора ереванской школы № 137, двадцатилетие хора кироваканского музыкального училища и т. д.

По поводу знаменательных дат со дня рождения или творческой деятельности чествовались хормейстеры О. Веранян, К. Бароян, О. Сирунян, С. Степанян, К. Ишханян, Г. Гаспарян, М. Давтян и др., отмечались их заслуги в развитии хорового искусства, в области эстетического воспитания детей.

* * *

Хоровое Общество Армении разворачивало свою деятельность за счет производственных предприятий, которые до 1975 года были в ведомстве Общества. Так, за годы своего существования Общество предприняло ряд строительных работ: постройку здания по улице Саят-Нова, где разместились правление Общества и Дом хорового искусства с концертным залом на 270 мест,

репетиционными и рабочими комнатами. В жилом блоке здания поселились хормейстеры Общества, певцы, музыковеды, теоретики и другие деятели. Средства Общества были вложены также в постройку концертного зала им. Комитаса, здание музыкальной школы им. Армена Тиграняна и т. д.

Несколько лет тому назад было сдано в эксплуатацию помещение дилижанского отделения Общества с концертным залом на 250 мест со всеми удобствами. В этом уютном здании созданы все условия для деятельности самодеятельных хоров и детского хора-студии. К сожалению, этого нельзя сказать о других наших отделениях, многие из которых лишены самых минимальных условий.

Общество, соответственно своему Уставу, провело 6 съездов, 29 пленумов, из конх 6 — выездных. В определенные сроки проводились конференции во всех отделениях Общества.

В самом правлении действовали секции детских хоров, самодеятельных хоров, ансамблей песни и пляски, творческо-издательские и секции других жанров, которыми умело руководили М. Мазманиян, Дж. Геозаян, Р. Атаян, С. Тер-Қазарян, Э. Элбакян. Активную работу ведут также члены секции.

Как было указано в начале книги, в настоящее время Общество в районах и городах республики имеет 9 отделений, которые ведут большую работу в целях развития хорового искусства на местах.

В этой связи слово благодарности заслуживают председатель кироваканского отделения Л. Мкртчян, а также его ответственный секретарь О. Сирунян; заслуженный деятель искусств, композитор А. Шишян, председатель Ленинаканского отделения, С. Давтян, ответственный секретарь Арташатского отделения.

Из года в год, в течение 25-ти лет вели плодотворную работу в Обществе народный артист республики М. Мазманиян, заслуженный деятель искусств Арм.

ССР, профессор Р. Атаян, заслуженный деятель искусств Арм. ССР А. Тоникян, народный артист Арм. ССР, профессор Г. Арменян, заслуженный деятель искусств Арм. ССР, профессор Дж. Геозальян, заслуженный деятель искусств Арм. ССР Н. Снгрян, заслуженный деятель искусств Арм. ССР Р. Айбазян и многие другие. Они поистине были достойными коллегами, советниками, помощниками, бескорыстно уделяли общему делу свое драгоценное время.

Примерно 14 лет работу Общества возглавлял народный артист СССР, лауреат Госпремии СССР Та-тул Алтунян.

Он все свои силы посвятил любимому искусству, сыграл неоценимую роль в развитии хорового искусства республики.

На последнем съезде Общества состав президиума восполнился представителями среднего поколения. Они свой молодежный темперамент, энергию с любовью вкладывают в общее дело.

В 1984 г. с большой торжественностью было отмечено 25-летие Общества. В связи с этим было проведено множество мероприятий, в том числе и республиканский фестиваль хорового искусства. В течение десяти дней самодеятельные хоры Армении выступали с творческими отчетами перед трудовыми коллективами республики. Указом Президиума Верховного Совета Армянской ССР от 10 ноября 1985 года за заслуги в развитии армянского советского хорового искусства присвоены почетные звания:

Казаряну Давиду — заместителю председателя правления хорового Общества Армении;

Сирунян Офелии — ответственному секретарю кироваканского отделения;

Тер-Казаряну Седраку — художественному руководителю молодежного хора «Айрен» г. Еревана;

Аветисяну Акопу — солисту хора им. Арама Тер-Оганесяна;

Элбакяну Эдуарду — художественному руководителю детской хоровой студии Общества.

В течение 25 лет хоровое Общество Армении постоянно работало в сотрудничестве с Министерством культуры Арм. ССР, с Министерством просвещения, с Союзом композиторов и с другими творческими организациями. Установило тесные связи с хоровыми Обществами братских республик.

Число членов Общества в республике составляет 14 тысяч.

Двадцать пять лет... Два с половиной десятилетия, насыщенных упорным трудом, памятным делами.

Можно, конечно, перечислить количество конкурсов, праздников песен, концертов, мероприятий, организованных Обществом, но не измеримы одухотворенность, радость общения с большим искусством, которое несет в себе каждое выступление хора людям.

ЭММА АГАБЕКОВНА ЦАТУРЯН
К 25-летию Хорового общества Армении
Книга-альбом

На русском и армянском языках
Ереван, издательство «Советакан грох», 1988

Зав. отделом Л. А. Аствацатурян
Редактор А. Е. Саргсян
Изд. редакторы С. А. Арутюнян, Дж. А. Петросян
Художник В. Ц. Топчян
Худ. редактор А. М. Карапетян
Техн. редактор С. М. Симонян
Контрольный корректор И. Г. Егизарова

ИБ № 5935

Հանձնված է շարվածքի 23.10. 1987 թ.: Ստորագրված է տպագրության
18. 05. 1988 թ.: ՎՖ 01931: Ֆորմատ՝ 84×108¹/₃₂: Թուղթ՝ կալիֆոռնիական,
տառատեսակ՝ «Գրքի սովորական»: Տպագրություն՝ բարձր: 5,67 պալմ.
տպ. մամ., 5,0 հրատ. մամ.: Տպաքաշակ՝ 2000: Պատվեր՝ 3296: Գինը՝
60 կոպ.:

«Սովետական գրող» հրատարակչություն, Երևան—9, Տերյան 91:
Издательство «Советакан грох», Ереван-9, Тсряна, 91.

ՀՍՍՀ հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի և գրքի առևտրի գործերի
պետական կոմիտեի № 1 տպարան, Երևան—10, Ալավերդյան փող. 65:

Типография № 1 Госкомитета Арм. ССР по делам издательств,
полиграфии и книжной торговли. Ереван-10, ул. Алавердяна, 65.

60 4.

